

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

PLANLAMADA YURTTAŞ KATILIMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Arda SANDER

Anabilim Dalı : Mimarlık

Programı : Mimari Tasarım

HAZİRAN 2009

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

PLANLAMADA YURTTAŞ KATILIMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Arda SANDER

502051032

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 29 Aralık 2008

Tezin Savunulduğu Tarih : 1 Haziran 2009

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Yurdanur

DÜLGEROĞLU YÜKSEL (İTÜ)

Diğer Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Vedia DÖKMECİ (İTÜ)

Doc. Dr. Gülcin PULAT GÖKMEN (İTÜ)

HAZİRAN 2009

ÖNSÖZ

Bana lisans eğitimimden beri yol gösteren, yardımcı olan ve bu çalışmada da yapıcı eleştirileri ve desteğiyle beni yönlendiren danışmanım Prof. Dr. Yurdanur Dülgeroğlu Yüksel'e saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca benimle birlikte daha iyi bir Dünya'yı hayal eden müstakbel eşim Seçil Canbay'a da bu süreçte tezdeki fikirleri benimle tartışarak yardımcı olduğu için teşekkür ederim. TÜBİTAK Kurumu ve çalışanlarına ise yüksek lisans bursu ile bu çalışmayı yapmamı sağladıkları için teşekkür ederim.

Temmuz 2009

Arda SANDER

Mimar

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	v
ÇİZELGE LİSTESİ.....	vii
ŞEKİL LİSTESİ.....	ix
ÖZET.....	xi
SUMMARY	xv
1. GİRİŞ	1
1.1. Problemin Belirlenmesi.....	1
1.2. Tezin Amacı	3
1.3. Tezin Önemi ve Yöntemi	3
1.4. Tezin Yapısı	4
2. DÜŞÜNSEL ARKA PLAN.....	9
3. KAPİTALİZMİ ANLAMAK.....	13
3.1. Kapitalizmin Tanımı	13
3.2. Kapitalizme Geçiş ve Kapitalizmin İlk Evreleri	13
3.3. Fordizm	16
3.4. Post-Fordizm	17
3.5. Sonuç	18
4. KENTİ ANLAMAK.....	19
4.1. Kentin Anlamı ve Kökleri	19
4.2. Polis'ten Metropolis'e Kent	21
4.2.1. Çatalhöyük – kabileden kente	21
4.2.2. Atina – dialog kenti	26
4.2.3. Roma – geometrik kent	28
4.2.4. Ortaçağ kent devletleri – tanrının kentinden komüne	30
4.2.5. Devrimler çağının kentleri – geometrinin yeniden keşfi	33
4.2.6. Sanayi kenti	35
4.2.7. Kent kuşağı	39
4.3. Sonuç	41
5. DEĞERLER	45
5.1. Politika	45
5.2. Demokrasi	45
5.3. Yurttaşlık	46
5.3.1. Yurttaşlık kavramının tanımı	46
5.3.2. Yurttaşlığın evrimi	47
5.3.2.1. Antik Dünya'da yurttaşlık	47
5.3.2.2. Yurttaş idealinden ideal yurttaşlığa doğru	52
5.3.2.3. Modernizm, milliyetçilik ve yurttaşlık	55
5.3.2.4. Yeni yurttaşlık açılımları	56
5.4. Sonuç	58
6. PLANLAMADA YURTTAŞ KATILIMI.....	59
6.1. Yurttaş Katılımının Tanımı ve Biçimleri	59

6.2. Neden Yurttaş Katılımı?	60
6.3. Yurttaş Katılımının Seviyeleri	61
6.4. Yurttaş Katılımının Sağlanması Yöntemleri	63
6.4.1. Modern öncesi dönem “katılım” anlayışı	63
6.4.2. Modern dönemde katılımcı planlama	64
6.4.2.1. Planlanmış süreçlerle katılım	64
6.4.2.2. “Kendiliğinden” gelişen süreçlerde katılım	66
6.5. Yurttaş Katılımlı Planlama Deneyimleri	68
6.5.1. Katılımın Yokluğu	68
6.5.2. Ödün Verme	70
6.5.3. Yurttaş Erki	74
6.6. Sonuç	79
7. TÜRKİYE’DE KONUT EDİNDİRME POLİTİKALARI VE YURTTAŞ KATILIMI	81
7.1. Konut Sorunu	81
7.2. Konut Edin(dir)me Biçimleri	82
7.2.1. Özel sektör üretimi konut	83
7.2.2. Devlet eliyle konut	84
7.2.3. Toplu konut	86
7.2.4. Kooperatifleşme	87
7.2.5. Kendi yapana yardım modeli konut üretimi	92
7.2.6. Gecekondulaşma	93
7.3. Sonuç	97
8. KONUT SORUNUNUN ÇÖZÜMÜNDE BİR YAKLAŞIM MODELİ ÖNERİSİ OLARAK YURTTAŞ KATILIMI	99
8.1. Modelin Temel İlkeleri	99
8.2. Modelin Bileşenleri	101
8.3. Modelin Gerçekleşme Koşulları	103
8.4. Bir Toplumsal Yeniden Yapılanma Modeli	103
8.4.1. Birinci aşama: alt yapının oluşturulması	104
8.4.2. İkinci aşama: ağların oluşturulması	106
8.4.3. Üçüncü aşama: yurttaş katılımının konut projelerine entegrasyonu	108
8.4.4. Dördüncü aşama: yurttaş katılımının konut politikasına girmesi	109
8.5. Sonuç	111
9. SONUÇ	113
KAYNAKLAR	115
ÖZGEÇMİŞ	121

ÇİZELGE LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Çizelge 8.1: Modelin Aşamaları	105

ŞEKİL LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 4.1: İlk Kentler	21
Şekil 4.2: Çatalhöyük Kentinin Perspektif Çizimi	23
Şekil 4.3: Çatalhöyük'lüler Tarafından Çizilmiş Harita.....	24
Şekil 4.4: Çatalhöyük'te Merdivenleri Betimleyen Duvar Resmi.....	24
Şekil 4.5: Çatalhöyük Kentinin Bir İllüstrasyonu	25
Şekil 4.6: Atina'nın Bir İllüstrasyonu.....	27
Şekil 4.7: Milet Planı	29
Şekil 4.8: Carcassone Kenti.....	32
Şekil 4.9: Halifax Kentinin 1759 Yılından Bir Gravürü.....	35
Şekil 4.10: 19. Yüzyıl'dan "Süper-Kenar Mahalle" İllüstrasyonu.....	37
Şekil 4.11: A.B.D.'deki Kent Kuşakları	40
Şekil 4.12: Dünya'nın Gece Fotoğrafı.....	41
Şekil 6.1: Arnstein'in Yurttaş Katılımı Merdiveni	62
Şekil 6.2: Muğla TOKİ Konutları.....	69
Şekil 6.3: Yeni Gournı Yerleşim Planı	72
Şekil 6.4: Yeni Gournı Köy Meydanı	72
Şekil 6.5: Yeni Gournı Tip Konut Birimleri	73
Şekil 6.6: Walter's Sokağındaki Evler	75
Şekil 6.7: Lewisham Projesinde Kendi Evini Yapan Katılımcılar	75
Şekil 6.8: Vaziyet Planı ve Olası Ev Tasarımlarından Biri	76
Şekil 6.9: Lewisham 2 için Broşür. (Yukarıda: Herkes Kendine Bir Ev Yapabilir, Aşağıda: Olasılıkların Farkında mısınız?)	77
Şekil 7.1: Bahçelievler Planı.....	89
Şekil 7.2: Bahçelievler'in Bir Hava Fotoğrafı	89
Şekil 7.3: Batıkent'in Bir Hava Fotoğrafı.....	90
Şekil 7.4: Ankara Gecekondularından Bir Görünüm	96
Şekil 7.5: Apartmanlaşma Sürecinden Bir Manzara.....	97
Şekil 8.1: Mevcut Konut Üretimi İlişkisinin Basit Bir Şeması	111
Şekil 8.2: Modelde Amaçlanan Konut Üretim İlişkisinin Basit Bir Şeması	112

PLANLAMADA YURTTAŞ KATILIMI

ÖZET

Eleştirel teori yurttaş katılımının planlamada bir yöntem olarak benimsenmesi için gerekli düşünsel çerçeveyi oluşturur. Eleştirel teorinin kurucusu Frankfurt Okulu felsefecilerinden Adorno, Horkheimer ve Benjamin modernizmin doruğa çıktığı dönemde modernizmi ve modern felsefeyi eleştirmişlerdir. Modernizmin son dönemde sıkça eleştirilen uzmanlaşma ve akıl ve beden emeğinin ayrımı gibi yönleri Frankfurt Okulu düşünürleri tarafından eleştirilmiştir.

Kapitalizmin gelişim süreci içinde bazı dönemlerin kapitalizmin karakteristiklerini gösterdiği söylenebilir ancak tüm toplumsal yapılara hakim olması modern döneme denk gelir. Özellikle modernizmin eski toplumsal yapıları daha önce görülmemiş ölçekte tahribi kapitalizm için gelişme fırsatı doğurmuştur. Kapitalizmin önündeki en büyük engel olan eski toplumsal örgütlenmeler (loncalar, vb.) çökmüş, kapitalizm tüm toplumsal yapılara hakim olmuştur. Ancak bu gelişme toplumsal değişimin sonu değildir kuşkusuz. Kriz kapitalizmin doğasında vardır. Son 150 yılda yaklaşık 50 yılda bir büyük bir kriz ve ardından gelen yeniden yapılanma süreçleriyle kapitalizm sürekli bir dinamizm içindedir. Sonuçta geline nokta fordist üretim modelinin yarattığı yapılar merkezileşme ve uzmanlaşma nedeniyle etkinliklerini yitirmişlerdir. Bu post-fordist üretim modelinin benimsenmeye başlamasına yol açmış, büyük şirket yapıları parçalanmış, küreselleşmenin etkisiyle de sermaye ulusal niteliğini yitirmiştir. Bu üretim modelinin toplumsal yansıması olarak da yerel yönetimler güçlenmiş, etnik kimlikler ulusal üst kimliğe göre benimsenir olmuşlardır. Bu her ne kadar kapitalizmi güçlendirerek devamını sağlamış olsa da toplumsal hareketler için hareket alanı yaratmıştır.

Kentler tarihi yurttaşlık perspektifiyle ele alındığında Çatalhöyük, Atina, Ortaçağ İtalyan komünleri, Amerikan devrimi kasabaları mekanın demokrasiyle bağını göstermektedir. Meydanlarda, agoralarda, pazar yerlerinde, meclislerde kent mekanları demokratikleşme için zemin hazırlamışlardır. Dolayısıyla mekan toplumsalı, toplumsal olan da mekanı belirlemiştir. Bu perspektifle bakıldığında kentler tarihinden bu çalışma için çıkarılacak üç önemli sonuç vardır. Birincisi kentler ilk kent Çatalhöyük'ten beri ekonomik ihtiyaçtan ziyade sosyal bir ihtiyaca cevap vermişlerdir. İkincisi bir arada bulunmadan doğan yaratıcı güç kentlerin uygarlığın ve demokrasinin gelişmesinde etkin rol oynamalarını sağlamıştır. Son olarak da kentler tarihine bakıldığında kent yurttaşlarının demokratik yönetimin yerelin merkezi iktidardan kuvvetli olduğu dönemlerde üretilebildiği görülmektedir.

Kentsel değerlere daha detaylı bakıldığında bir mekanda bir arada bulunan kişilerin yurttaşla dönüşükleri gözlenebilir. Politika her gün tecrübe edilen gündelik bir eylem olarak demokratikleşmeyi sağlamıştır ve bu süreç kentlileri yurttaşlara dönüştürmüştür. Demokratikleşmenin baş aktörü olarak yurttaşlar ve yurttaşlığın gelişimi üzerinde durulmuştur. Sparta ve Atina ilk yurttaşlık anlayışını oluşturmuş, yurttaşlığı kişisel erdemlerle tanımlayarak ve etik bir değer yüklemiştir. Roma bunun ardından yurttaşlığı kişisel erdem olarak değil hukuki bir statü olarak kullanmış

Romalılığı Roma yurttaşlığını yayarak sağlamıştır. Ortaçağ komünlerinde yurttaşlık Antik Atina düşünürlerinin tekrar okunmasıyla yeniden keşfedilmiş ve kilise hakimiyetinin yeni oluşan burjuvazi tarafından kırılması kent yurttaşlığıyla kente olan gönül bağıyla sağlanmıştır. Tüm bu dönemlerin ortak yönü yurttaşlığın kente ve kentlilere bağlı olmasıdır. 18. yüzyılda büyük bir değişim yaşanmış monarşileri özellikle kapitalistleşmeyle deviren ileri burjuva örgütlenmeleri yurttaşları yeniden tanımlayarak ulusun inşasında yurttaşlara büyük bir rol vermiştir. Yurttaşlık bu dönemde yerele bağlılığı değil ulusa bağlılığı ifade eder. Genel eğitim, ulusal basın, askerlik gibi kurumlar yurttaşların yaratılmasını sağlamıştır. Bu üretim yurttaşlık ve demokrasi kültürünün yerleşik olduğu toplumlarda daha kolay olurken bazılarında devlet politikası olarak topluma dayatılmıştır. Yurttaşlık kişisel erdemle tanımlanmaktan, hakları ve görevleri tarif eden bir sisteme dönüşmüştür.

Yurttaşların yönetime katılması anlayışı planlamada iki dönemde incelenebilir. Birincisi modern öncesi dönemde kendiliğinden gerçekleşen katılımdır. Bu geleneksel kentlerin inşasında yurttaşların tasarım, inşaat ve bakım süreçlerinde etkin rol oynamalarının geçmişte nasıl “güzel” olanı yaratabildiğini göstermektedir. Diğer modern dönemde karşılaşılan tasarlanmış süreçlere katılımdır. Bu genellikle bir problemin çözümünde ya yurttaşların bu sorunu çözmek için etkin rol üstlenmek zorunda kalmalarından ya da merkezi veya yerel iktidarın sorunun çözümünde yurttaşlara etkin rol oynayacakları mekanizmaları aktifleştirmeleri şeklindedir. Her iki durumda da yurttaş katılımının seviyeleri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu seviyeler yurttaşların iktidarla olan ilişkisini tarifleyerek, yurttaş iktidarın tebaasından tam kontrol sahibi bireye dek getirir. Katılımcı bir planlama süreci için probleme ve şartlara bağlı olarak farklı seviyelerde katılım anlayışı benimsenebilir. Sonuç olarak yurttaşlar kendilerine fırsat tanındığı ya da doğal olarak mecbur bırakıldıkları durumlarda kendilerini doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren sorunları çözecek örgütlenmeler kurarak, iktidarı yerel olarak tekrar üretebilirler.

Konut eğitim, sağlık, güvenlik gibi sürekli sorun olarak tanımlanmış bir olgudur. Türkiye’de katılım perspektifinden bakılarak konut sorunu bu çalışmada problem olarak ele alınacaktır. Devlet eliyle olsun özel sektör üretimiyle olsun konutu mekan olarak üretmek konut sorununa çözüm için yetersizdir. Çünkü konut sadece yapıdan ibaret olarak görülmemelidir. Konut tasarım, inşaat ve barınma süreçlerinden oluşan yapının ömrü boyunca süren bir eylem olarak görülmelidir. Bu anlayışla bakıldığında yurttaş konut sorunun çözümü için bir aktör olabilmektedir. Bu yaklaşımla denenmiş kooperatif gibi konut modelleri olmakla birlikte genel olarak bakıldığında kapitalizmin mekanı dönüştürücü etkisi bu çabaları değişimin odağı kılmaktan uzaklaştırmıştır. Kanun ve yönetmeliklerle desteklense de kapitalizmi en önemli kriter olarak ele almadan tasarlanmış modeller başarısızlığa mahkum olmuştur.

Son olarak yurttaş katılımının toplumda benimsenmesi için bir yaklaşım modeli önerilecektir. Model bir yurttaş katılımı el kitabı niteliğinde olmayacaktır, çünkü asıl problem yurttaş katılımının benimsendiği bir planlama sürecinin nasıl yönetileceği değil yurttaş katılımlı bu süreci başlatacak iradenin ve mekanizmaların olmamasıdır. Bu bağlamda modelin aktörleri öncelikle plancılar yani mimarlar, kent plancıları, yerel yönetimlerdeki ve merkezi planlama kuruluşlarındaki danışman ve memur kadrolarıdır. Kentsel dönüşüm projeleri gibi büyük kentsel müdahalelerden, yerel küçük mahalle konseylerine dek yurttaş katılımı planlamada bir yöntem olarak kullanılabilir. Modelin aşamaları şöyledir; plancılar önce yerel yönetimlerde, derneklerde, meslek kuruluşlarında, genel olarak sosyal mekanlarda örgütlenirler. Bu örgütlenmeler profesyonel ya da yarı profesyonel olmalı, karşılıklı fayda ilkesi

benimsenmelidir. Örgütlü plancılar yurttaş katılımının benimsenmesi için gerekli hukuki alt yapıyı bir sonraki aşamada hazırlamalıdır. Ardından son olarak yurttaş katılımlı süreçleri başlatacak küçük toplumsal değişiklikleri örgütlemelidirler. Bu küçük değişiklikler geri dönüşlü yurttaş katılımlı süreçleri aktifleştireceklerdir.

CITIZEN PARTICIPATION IN PLANNING

SUMMARY

Critical theory establishes the required intellectual frame for approval of citizen participation as a method in planning. Founders of critical theory and philosophers of Frankfurt School; Adorno, Horkheimer and Benjamin had criticized the modernism and modern philosophy as well, while modernism lived its golden age. Frequently criticized indicators of modernism which are specialization and separation or division of intellectual and manual labour are criticized by philosophers of Frankfurt school.

In the process of capitalist development, it can be said that some periods are more likely to show the capitalism's characteristics than the others. Therefore capitalism's absolute domination over all social structures meets the modern era. Modernism's very condensed destructive effects on traditional social structures ends up with opportunities in favour of capitalism. Traditional social structures (guilds, etc.) as the biggest barriers on the way of capitalism, has demolished allowing the capital's control over all social structures. Undoubtedly this situation does not mean that social change came to an end. Crisis is the nature of capitalism. Capitalism has created a dynamic of its own with in 50 year periods of "booms and restructuring" in the last 150 years. As a result of specialization and centralization at the point we came, the structures of fordist production model has lost its efficiency leaving the area to post-fordist production models which indicates itself with disintegration of big corporations and loss of national character of capital. As the social reflection of this model, local governments got stronger, and the ethnic identities became more important than national upper-level identities. While this situation empowers the capitalism, it also creates the radius of action for social movements.

Considering the cities in the perspective of historical citizenship, Çatalhöyük, Athens, middle age Italian communes, American revolution settlements points us out the relation between the space and democracy. City spaces as public squares, agoras, bazaars, parliamentaries provide a ground for democratization. As a matter of fact, space and society is very responsive to each. Looking from this perspective we may come up with three main conclusions linked with history of cities for this work. First of them, is the fact that, starting from Çatalhöyük, cities are more likely to respond to the social needs than the economic ones. Second of them is about creative power and dynamism comes out of "being together", played the main role in the progress of civilization and democracy. Lastly looking at the history, we see that citizens experienced democracy when the local is stronger than central government.

A deeper look at the urban values, shows us that the people living together in the same space turn into citizens. Politics as a daily action provides democratization which transforms the city public into citizens. In this work, as the main role players of democratization, citizenship history and citizen as a concept have a great importance. Sparta and Athens defines a first approach to citizenship, linking it with personal virtues and ethical values. Afterwards, Rome puts citizenship not as an personal virtue but as a constitutional state and spreads being Roman spreading

Roman citizenship. In the middle age communes, citizenship was re-discovered with the antique Greek readings, while authority of church was destroyed by new born bourgeoisie who were citizens. Common characteristic of all these periods is the citizenship related to a city. In the 18 th century citizenship had been defined again and had been given a great importance in the process of establishment of nation by highly organised bourgeoisie who destroyed monarch with the help of capitalization. In this period citizenship means being faithful to nation rather than the local. The institutions as organised education, national press, military, helped the establishing the citizenship. While some of the societies familiar with the concepts of democracy and citizenship, lived this change easy and less painfully, rest did not. In those societies who were not familiar to concepts mentioned above change was tried to be brought forcing as a government policy. Therefore citizenship did not mean total of personal virtues and ethic values anymore but given rights and obligations. Citizen participation can be examined in two periods. First is the pre-modern spontaneous participation. This way of participation tells us how the spontaneous participation of citizens created the “beautiful” in the planning, in the building and in the maintaining. The second period is the modern era which defines a participation method in the pre-designed processes. This way of participation is generally used by citizens when it is a must in a problematic situation or used by central local government to activate the mechanism for citizens to help solving the problematic situation. In both situations it can be said that there are levels of participation. These levels describe the relation between citizens and government, and sometimes turns the public of government in to an individual. A participative planning process may require different levels of participation due to conditions and problems. In conclusion, when the opportunity to participate is given or when it is a must to take an action about the the problems directly or indirectly related to themselves, citizens can establish powerful organizations which produce local self governments.

Housing is always considered to be an problematic issue such as education, health or security. This paper takes housing as a problem in terms of participation in Turkey. Let it be a social housing project run by government or a contractor’s work, producing houses as just spaces is not a solution to housing problem. Housing is a life long process which includes, designing, constructing and indoor living. In this respect, citizen may be the lead actor of the solution. Although there are many examples of cooperative housing models, avoiding the transformative effects of capitalism make those models inefficient. The models which do not take the capitalism as the main criteria are bound to fail.

Finally, this work suggests a model for participation to be adopted by citizens.

The model is not a citizen participation hand book, because the the main problem is not how to manage a participative planning process, but the loss of will and mechanisms to start it. In this respect main actors of model are firstly the central and local government, then the architects, planners, and officers of local government. Starting from urban transformation projects to small local organizations, citizen participation may be used as a method in planning.

The model suggests planners to be organized firstly in local governments, associations, guilds, chambers, finally in social movements. These organizations might be professional and semi-professional and should be in a mutual setup. Organized planners, are to provide the legal infrastructure in order to make the citizen participation attainable. Finally planners are responsible for organizing small social

changes to start the participative processes. Those small changes should activate the citizen participatory process in return.

1. GİRİŞ

Modernist planlamanın ¹ yaklaşık iki asırlık geleneği üzerine planlama ve planlamanın en tartışmalı yönlerinden biri olan katılım hakkında çalışmanın zorlukları vardır. Öncelikle; siyasi iktidarlar katılımı sağlayacak mekanizmaları oluşturma kararlılığını göstermemektedirler. Katılımcı yaklaşımların benimsendiği (genellikle Batı Avrupa ülkeleri) durumlar, iktidar üzerinde yurttaşların baskılar sayesinde gerçekleşmişlerdir. Katılımcı süreçlerde demokratikleşme amaç olarak görülse de siyasi iktidar katılımı, istekleri yerine getirilirken halkın karşı çıkmasını engelleyecek bir araç olarak kullanmıştır. Kavramın içi boşaltılmış, toplumları dönüştürücü etkisi yok edilmiştir. Katılım anlayışının benimsenmemesinin sebeplerinden bir diğeri ana akım planlama anlayışında mekana dair alınan kararların sadece fiziksel kriterler göz önünde bulundurularak verilmesi ve uzmanlara bırakılmasıdır. Dolayısıyla verilecek kararlarda katılımın sağlanmasına gerek olmadığı düşünülmektedir. Planlama bir kentin sadece fiziksel kriterlerini göz önünde bulundurmamalıdır. Bir kenti kent kılan, sakinlerinin gelenekleri ve fikirleri o kentin planlaması için gerekli olmalıdır. Uzmanlar da bu konuları kent sakinlerinden daha iyi bildiklerini ve çözümleri daha doğru yapabildiklerini düşünmektedirler, ancak bir kenti yaşanabilir kılan kriterler ilerde de göreceğimiz gibi sadece “iyi planlama” ya da “iyi tasarım” değildir.

1.1.Problemin Belirlenmesi

Katılımın neden planlama için öne çıkan kavramlardan biri olduğu sorusunun yanıtını ararken, Dünya’daki (ve Türkiye’deki) temel toplumsal sorunu, yani demokrasilerin işlerliğini yitirmiş ya da hiç bir zaman işlerlik kazanmamış olması ele alınacaktır. Bir toplumda demokrasinin sağlıklı ve sürdürülebilir olmasının birinci

¹ Bu çalışmanın genelinde planlama kelimesi her ölçekte tasarımı anlatmak için kullanılmıştır. Küçük ölçekten büyük ölçeğe doğru; ürün tasarımı, iç mimarlık, mimarlık, kentsel tasarım, bölge planlama, stratejik planlama sıralamayı oluşturur.

kuralı kısaca, yurttaşların iktidar sahiplerini denetleyebilmesidir. Modern demokrasi 18. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte çok çeşitli biçimlerde denenmiştir, 21. yüzyıla girildiğinde Dünya’da geçerli olan rejimin temsili demokrasi olduğu söylenebilir. Temsili demokrasi, doğrudan demokrasi biçimlerine göre uygulanması kolay, gerçekçi bir rejim olsa da bu rejimin temel çıkmazı, yurttaşların elinde olan iktidarı seçim aracılığıyla yönetenlere devretmesidir. Her yurttaşın seçme hakkı kadar seçilme hakkı olsa da gerçeklik iktidarın belirli bir grup kişinin arasında paylaşıldığıdır. Kısaca, demokrasi kelime anlamıyla halkın iktidarını devretmesi değil halkın iktidarının kendisidir. İktidarını devretmiş bir yurttaşlar topluluğu politikaya yabancılaşmış, politika yapmanın olumsuz olarak algılandığı bir toplum demektir. Böyle bir ortamdaki iktidarın (söylem olarak istekli olsa da) katılımcı bir yönetim sergilemesi olanaksızdır. Bunun sebebi, temsili demokrasilerde yerel ya da genel seçim yoluyla yönetime yurttaş katılımı mekanizmalarının rejimin gereği olarak engellenmiş olmasıdır. Bu en gelişmiş Amerika Birleşik Devletleri ya da İskandinav demokrasilerinde bile geçerlidir.

Bu çalışmanın temel problemi yurttaş iktidarının ya da diğer bir deyişle demokratikleşmenin nasıl sağlanabileceği ve planlamanın bu problemin çözümüne nasıl katkı sunabileceğidir. Her şeyden önce demokrasi tecrübe edilen, yaşanan bir olgudur, her ne kadar hukuki reformlar gerekli olsa da yurttaşlık ve demokrasi kültürü toplum geleneği haline gelmelidir. Bu gelenekle yaşayan yurttaş (temsili demokrasiden bahsederek) iktidardaki temsilcisini sürekli olarak denetler; yani karar alma süreçlerine doğrudan katılır. Bu karar alma süreçleri toplumun her alanında görülebilir. Sağlık, eğitim, adalet, ticaret gibi alanlarda alınan kararlar kişilerin hayatlarını doğrudan etkilemekte ve yurttaşların bunların birçoğunda, fikir beyan etme olanağı dahi bulunmamaktadır. Demokratikleşme bu alanların hepsinde eş zamanlı reformlarla gerçekleşebilir ancak planlama bunların içinde yurttaş katılımı için en çok potansiyel barındırandır. Bunun nedeni planlamada verilen kararların ve sonuçta üretilen mekanın kullanıcılarınca kavranabilir, algılanabilir bir olgu olması yani planlamanın insana yakın bir alan olmasıdır. Ayrıca yukarıda bahsedilen demokrasinin çıkmazı, kendi evinin ya da mahallesinin planlama sürecinde ya kendiliğinden gelişme ya da aşırı planlamayla süreç dışı kalan insanın yabancılaşmasıyla benzerdir. Kişinin planlama süreçlerindeki karar alma ve denetleme mekanizmalarından dışlanması oy verip meclise delege göndererek ülke

yönetimindeki karar alma mekanizmalarından dışlanması gibidir. Planlamanın yurttaş katılımının gerçekleşmesi için barındırdığı potansiyeller 21. yüzyılın başlarında artmaya başlamıştır. Post-fordist üretim modelinin benimsenmesi ve çökmeye başlayan ulus devlet yapıları daha önce görülmemiş düzeyde ve biçimde bir yerellik tanımlamaktadır. Bu süreçte katılım mekanizmaları her zaman bilinçli olarak aktifleştirilmese de fırsatlar ortaya çıkmakta, “çatlaklardan sızmak” mümkün olabilmektedir.

1.2.Tezin Amacı

Bu çalışmada özetle, toplumun demokratikleşmesinin sağlanması için gerekli olan karar alma süreçlerindeki yurttaş katılımının, planlamada (özellikle konut edindirmede) potansiyel barındıran bir alan olduğu saptaması üzerinden hareket edilmiştir. Habermas’ın benimsediği sosyo-eleştirel (özgürleştirici) perspektifle plancıların kenti ve kentin sorunlarını çözümlemeleri ve mekanları yaratırken katılımcı bir yaklaşım benimsemelerini, yurttaş katılımını bir tasarım kriteri olarak kabul etmelerini sağlamak istenmektedir. Ancak çalışmanın bir “katılımcı planlama el kitabı” olması da istenmemiştir. Bu nitelikte pek çok çalışma mevcuttur². Bunun yerine daha önce de bahsedildiği gibi tartışmalı olan bu konulara yeni perspektifler getirmek, ucu açık tartışmalarla saptamalar yapıp, yeni yaklaşım önerileri getirmenin yanında yeni olanaklara işaret etmek ve Nabeel Hamdi'nin (2004) de dediği gibi “katalizör” olmak istenmiştir.

1.3.Tezin Önemi ve Yöntemi

Bu teze benzer çalışmalar yapılmıştır, ancak katılımcı planlamanın önemi ve gerekliliği her çalışmada vurgulanmasına karşın katılımcı yaklaşımlar planlamada yaygın uygulama olanağı bulamamıştır. Buradan hareketle katılımcı planlamanın yaygın olarak uygulanamamasının temel sorununun yöntem seçimi değil yaklaşım geliştirilmemesi olduğu vurgulanmalıdır. Bir yaklaşım modelinin geliştirilebilmesi

2 Bu nitelikte çalışmalar için özellikle uygulanabilir metodolojiler öneren ve deneylerini detaylı ve başarılı bir biçimde aktaran Sanoff incelenebilir, bkz.. Ayrıca çok detaylı bir katılımcı planlama süreci önerisi için, bkn. Forbes Davidson ve Geoffrey Payne (Editörler), Urban Projects Manual (2. Baskı), Liverpool University Press, Liverpool:2000.

için öncelikle planlamada teori üretilirken temel alınan bazı kavramlar sorgulanmıştır. Kentlerin tarihinde görülen planlama demokrasi ilişkisi ortaya çıkarılarak ve kapitalizmin planlamaya etkisi vurgulanarak yeni bir yaklaşım geliştirilmiştir. Yöntem olarak bu alanda yapılan çalışmalar incelenerek teorik bir araştırma yöntemi benimsenmiştir.

1.4.Tezin Yapısı

Her ne kadar planlamaya katılımcı bir yaklaşım getirme çabası asıl amaç olsa da bütünlüklü ve doğru kurgulanmış bir sonuca ulaşmak için kent ve yurttaş katılımı hakkında farklı disiplinlerin (zellikle felsefe ve sosyoloji) kendi alanlarındaki zmllemelerine değinilmesi gerekir. Pek tabi bu ne felsefe ne de sosyoloji alanında yapılan bir çalışma olmadığından eleştirel düşünür ve sosyologların çalışmalarına yeni bir açılım getirmenin amaçlanmadığı söylenmelidir. Bu nedenle birinci bölümde her şeyden önce fikirlerden bahsedilecektir. Eleştirel düşüncenin ilk temsilcileri Frankfurt Okulu düşünürleri Benjamin, Horkheimer ve Adorno ve onların takipçisi Jürgen Habermas yol gösterici niteliktedir. Eleştirel teorinin temel taşlarından biri olan değişim yaratma ilkesi bu çalışmanın da esas amacını şekillendirir.

İkinci bölümde yukarıdaki eleştirel düşünsel ervede kapitalizmin modernizmle olan ilişkisi irdelenerek, son iki yüz yılda Dünya’daki tarihsel gelişime ekonomik rasyonaltinin etkileri tartışılarak toplumsal bir erve oluşturulacaktır. Kapitalizmin tarihsel gelişimi içinde girdiği krizlerden her seferinde savunma mekanizmaları geliştirerek çıktığı, başarıyla sürekliliğini sağladığı söylenebilir. Bu durum, kriz, yeniden yapılanma ve büyüme döngüsü ile açıklanabilir. 21. yüzyıla gelindiğinde Dünya birçok sosyal bilimcinin hem fikir olduğu üzere fordizmin 1960’larda girdiği krizin yeniden yapılanma sürecindedir ve bu döngü içinde ağdaş kapitalizmin “esnek sermaye” olarak da adlandırılan post-fordist örgütlenme biçiminin ekonomi-politiğe egemen olduğu bir döneme girdiği söylenebilir. Bu dönemin temel özellikleri yatay örgütlenmiş bir devlet ve sermaye, orta ve küçük işletmelerin artan önemi, toplumsal, kültürel ve mekânsal parçalanma, küreselleşme ile yerel ile küresel arasında bir denge sağlanması ve yerel değerlerin de metalaşması, küresel dönüşüme açılması olarak sıralanabilir. Böylelikle bu bölümde, yer yer ve zaman zaman farklılaşmalar göstermiş olsa da son iki yüz yıldır Dünya’da hakim sistem olarak görülen ve girdiği her krizde iyimser sosyal bilimciler tarafından

sonlandığı düşünölen kapitalizmin, 21. yüzyılda geldiğı nokta açıklanacaktır. Böylelikle çalışmanın ileriki bölümlerinde bahsedilecek yaklaşım önerileri için bir temel oluşturulmuş olacaktır.

Üçüncü bölüm aslında bu çalışmayı tersten başlamış gibi gösterse de önceliğın kapitalizme verilmesinin gerekli olduğı söylenebilir. Bu bölümde daha detaylı açıklanacağı gibi kapitalizm sadece 19. ve 20. yüzyıllara özgü bir kavram değildir. Her ne kadar bu dönemde tüm sosyal yapıları sarmış olsa da çağlar boyunca çeşitli biçimlerde gözlenebilmiştir. İlk önce kapitalizmin tüm sosyal yapıları nasıl sardığı nerden kaynaklandığı anlaşılmalıdır. Böylelikle günümüzde genel geçer kabul edilen ve sorgulanmayan ama şaşırtıcı biçimde kentlerin şekillenmesini sağlayan bazı kavramların anlaşılması sağlanmış olacaktır. Bahsedilecek bir diğer nokta da, çağdaş kapitalizmin geç dönemi olarak görölebilecek post-fordist dönemdeki anlayışın kentlerde önemli fırsatlar doğurduğudur. Bu dönemde çok merkezli yatay örgütlenmiş devlet ve sermaye yapıları yerel yönetimlerin ve sivil toplum örgütlerinin önemini arttırmıştır. Dolayısıyla kentsel sorunların çözüm süreçlerinde modernist dönemin iki yüz yıllık geçmişinde hiç bir zaman olmadığı kadar yurttaşların/kentlilerin söz sahibi olabilecekleri bir döneme girildiğı söylenebilir.

Dördüncü bölümde kent ve kentleşme, yurttaşlık ve demokratikleşme perspektifinde irdelenecektir. İlk kent olarak görölen Çatalhöyük'ten başlayarak, Sparta ve Atina demokrasileri, ortaçağ İtalyan komünleri, devrimler çağı Amerikan kasabaları ve nihayetinde 18. yüzyıla gelindiğinde kapitalizmin mekânları ve mekân anlayışını kentlerde net bir biçimde gözlemlenebilecek bir dönüşüme sokması açıklanacaktır. Çağdaş kapitalizmin mekâna yansıması olarak da anlaşılabilir kentleşme kavramı ve hem kentsel hem de kırsal kültüre yıkıcı etkileri incelenecek, bunun yanında demokrasinin filizlendiğı yerellik kavramı üzerinde durulacaktır.

Beşinci bölümde benimsenen temel yaklaşım kentlerin gelişiminden ve geldiğı noktadan dersler çıkarıp fırsatları ve olasılıkları ortaya çıkarmaktır. Bu bağlamda düşünüldüğünde yeni bir şey söylenmese de kente dair değerlerin bir arada değerlendirilebileceğı bir zemin oluşturulacaktır. Bu değerlerden öne çıkartılması gereken yurttaşlıktır. Yurttaşlık kavramı antik Atina'dan beri önem taşımaktadır, Atina'da karar alma mekanizmalarına katılım yurttaşlığın şartı olarak kabul edilir ve en büyük ceza bu katılım hakkının yurttaşın elinden alınması olarak görülürdü. Tabandan örgütlenmiş çok aşamalı meclisler sistemi yönetim biçimi olarak

geliştirilmişti. Çağlar sonra yukarıda da bahsedildiği gibi post-fordist dönemle birlikte yeni örgütlenme biçimleri yeni olasılıklar sunmaktadır ve yurttaşlık da bu bağlamda değerlendirilebilir. Farkındalık ve iletişim tarihin hiç bir döneminde olmadığı kadar ilerlemiştir ve bu alt yapıyla yurttaşlar kendilerini ilgilendiren sorunların çözmek adına karar alma mekanizmalarında aktif rol oynamayı talep etmekte ve yönetimler de sorunlara etkin çözümler üretmekte yurttaşların rolüne değer vermeye başlamaktadırlar. Yurttaş katılımı gücünü buradan almaktadır. Ancak yurttaş katılımının uzun soluklu ve zor, tüm aktif aktörlerin çabası ve niyetini gerektiren bir demokrasi süreci, tecrübesi olduğunu belirtmek gereklidir. Yurttaşlık kavramının barındırdığı demokrasi anlayışına bu çalışmada eylemsel bakılacak, doğrudan demokratik yaklaşımlar desteklenerek, demokrasinin tecrübe edilmesi gereken bir etkinlik olduğu savunulacaktır. Dolayısıyla, demokrasinin yurttaş katılımı mekanizmaları aracılığıyla tecrübe edilerek her toplumda kendine özgü olan bir demokrasi anlayışı ve kültürünün geliştirilebileceği söylenebilir.

Altıncı bölümde planlama ve spesifik olarak konut edinme, yurttaş katılımının uygulama alanı olarak öne çıkarılmaktadır. Planlama kişi yaşamına doğrudan müdahale eden, yapıyı çevreyi şekillendiren eylemler bütünü olarak düşünüldüğünde, planlamanın yurttaş katılımının tecrübe edilmesi için sayısız fırsat doğurduğu söylenebilir. Ayrıca konut Dünya genelinde en çok ihtiyaç duyulan ve insana en yakın yapı tipidir. Pek tabi bir kamu yapısının ya da bölge planının katılımcı planlama ile şekillendirilebileceği söylenebilse de konut herkes tarafından bilinen, kullanılan ve hakkında fikir sahibi olunan bir yapıdır. Bu yeni fark edilmiş bir gerçek değildir. 1960'larla birlikte tasarım alanında toplumcu yaklaşımların popülerlik kazanmış, yurttaş katılımı da çok sayıda yöntemden biri olarak etkili olmaya başlamıştır. Daha çok demokrasi kültürünün yerleşik olduğu ülkelerde ve özellikle İngiltere'de denenmiş ancak üçüncü Dünya ülkelerinde özellikle John Turner'ın Dünya Bankası destekli kendin yap modeli girişimi başta olmak üzere birçok örnek uygulama bulunmaktadır. Buradan hareketle bu bölümde konut edinme ve edindirme yöntemleri örneklerle açıklanacaktır. Böylelikle katılımcılığın modern öncesi (kendiliğinden) ve modern (niyetli) dönemlerde konut üretiminde ne şekilde kullanıldığı ve günümüze gelindiğinde katılımın konut üretiminin hem nitelik hem de niceliksel olarak iyileşmesi için ne tür potansiyeller barındırdığı üzerinde durulacaktır.

Son bölümde konut edindirmede bir yaklaşım önerisi olarak katılımcı planlama özetlenecek, çerçevesi çalışmanın genelinde değinilen konuların bir sonucu olarak çizilecektir. Plancı, yerel yönetici ve politika üreticilerinin katılımcı planlamayı konut edindirme alanında bir kriter olarak görmelerinin gerekliliği üzerinde durulacaktır.

2. DÜŞÜNSEL ARKA PLAN

Yirminci yüzyılın başlarında modernizm ve modernizmin en büyük toplumsal projesi ulusçuluk toplumları tarihte hiçbir dönemde görülmemiş biçimde dönüştürmekteydi. Bu yeni çağı dönemin aydınları, toplum eylemcileri ve ilericileri büyük bir heyecanla karşılamıştır. Bugüne gelindiğinde modernizmin fikir ve eylemleri rahatça eleştirilebilmektedir. Uzmanlaşma, geleneklere ve gelenekçiliğe karşı takınılan tavır, ulusçuluğun halkları düşmanlaştırıcı yönü en çok eleştirilen ve dönüşüm içinde olan modern prensiplerdir.

Frankfurt Okulu düşünürleri modernliği, modern dönemin yeni bir çağ olarak benimsendiği dönemde eleştirmişlerdir. Haklılıklarının en önemli sebeplerinden biri felsefedeki çağdaşlarının iddia ettiği ama başarılı olamadığı evrensel ve zamansız yaklaşımı eleştirmeleridir. Felsefeye ve genel olarak düşünceye toplumdan soyutlayarak yaklaşmanın tehlikelerinden bahsederler. Adorno Heidegger'in Varlık ve Zaman (2008) adlı eseri üzerinden radikal ve temelsiz sorunları dillendirmekle eleştirmiştir. Adorno'ya göre bu tavırla felsefe sefaleti gizlemeye ve insanları güncel sorunlardan uzaklaştırmaya yardım etmektedir (Geuss, 2002). Modern felsefe gelen yeni çağı kutlarken bir Dünya Savaşı patlak vermiş ve büyük varoluş problemleriyle meşgul olan felsefeciler ne savaşın geldiğini görebilmiş ne de savaş sırasında ve sonrasında tepki gösterebilmişlerdir. Frankfurt Okulundan Walter Benjamin ise fikren önceleri modernist sanatı ve hatta mimarlığı övmüştür, örnek olarak gerçeküstücülüğü övdüğü makalesi verilebilir (Benjamin, 1993). Ancak sonraları toplumsallıktan koparılmış ve kendi içinde değerlendirilen bilimlerin ve sanatların sürekliliklerinin olmayacağına ve herhangi bir toplumsal dönüşüm yaratamayacaklarına karar vermiştir. Bu saptamanın mimarlık için de doğru olduğu söylenebilir.

Mimarlık pratiğinin içindeki zihinler kendi metotlarının önemine ve doğruluğuna, mutlaklığına işaret ederler. Birçok mimar mimarlık eğitiminin mesleki bilgi içermediğinden yakını ve tıp ve mühendislik eğitimlerindeki gibi teknik uzmanlaşmanın ve dallaşmanın gerekliliğini vurgular. Geleneksel bilimlerde de

karşılaşılan bu durum özellikle tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Adorno'nun sözleriyle açıklamak gerekirse:

“Sadece bilinmeyeni anlamak için var olan, bilinmeyeni anlama metodu, kendi imgesinden farklı olanı uydurmak için daima kuvvet kullanmak zorundadır. ... Ama bu metot, öznenen ayrı olarak kurulmuş, toplumda entelektüel emekle fiziksel emeğin ayrılması olarak ortaya çıkar. Emek sürecinde ortak metodolojik prosedürler özelleşmenin sonudurlar, ama özel işlevlere hapsedilmiş zihin, ayrıcalıklı yolunda kendini mutlak diye yanlış anlar **(aktaran Geuss, 2002, s. 35-36).**”

Bilimlerin ayrılığı mimarların mimarlığı kendi içlerinde yorumlamasına, sınamasına ve doğrulamasına yol açmıştır. Her ne kadar mimarlıkta çağdaş söylemde farklı disiplinlere önem verildiği söylene de tasarım için yurttaş katılımı bir tarafa, uzman katılımının sağlandığı bir tasarım yöntemi ana akım mimarlıkta yoktur¹. Tüm diğer disiplinlerin ulaşabildikleri katılım derecesi en fazla belirli bir tasarıma kriter olmaktan öteye gidememektedir. Özellikle sosyoloji, antropoloji, psikoloji, folklor, tarih gibi sosyal bilimlerin tasarıma katkı sunmaları mimarlık eğitimi içinde önemli bir yer tutmaktadır, ancak uygulamada bu alanlar mimarlık alanına katkı sunamamaktadırlar. Dolayısıyla bu şekilde çalışılabilecek ortak bir zemin oluşturulması fiilen mümkün olmamaktadır.

Dolayısıyla Frankfurt okulunun temelini attığı eleştirel düşüncenin bu çalışma için yol gösterici olan önerisi Adorno'nun da yukarıda belirttiği gibi “entelektüel emek” ile “fiziksel emeğin” ayrılığını, çağdaşı birçok düşünürün tersine reddetmesidir. Modernizmin en yıkıcı, günümüzde en çok eleştirilen ve (önümüzdeki bölümlerde detaylı olarak ele alınacak) Post-fordist dönemde ortadan kalkmaya başlayan özelliği olan iş bölümüne karşı çıkışı eleştirel düşünceyi haklı çıkarmıştır.

Eleştirel düşünce günümüzde de özellikle Habermas tarafından sürdürülmektedir. Onun felsefesi bu çalışmada da önerilen eylem araştırması yönteminin geliştirilmesine ön ayak olmuştur. Bu yöntem eleştirel teorinin bu çalışma için ilham kaynağı olan bir diğer özelliğinden kaynaklanmaktadır, bu metodolojinin “geri dönüşlü” (*reflective*) olması ve daha da önemlisi bilimin çevrenin anlaşılmasından

¹ Pek tabi yönetmelikler makine, elektrik, jeoloji ve harita mühendisliklerinin mimari projeye ek olarak kendi projelerini hazırlamalarını zorunlu tutmaktadır, ancak hazırlanan bu projeleri “uzman katılımı” olarak görmek oldukça zordur.

öte (iyiye doğru) **değişimi merkeze alması** gerekliliğidir. Geri dönüşlü olmasından kasıt geliştirilen her teorik yaklaşımın pratik uygulamalardan veri almasının gerekliliğidir. Bu şekilde ortaya atılan bir hipotez sınanabilir, “uygulanabilir” hale gelir ve ön gördüğü sonuçlara ulaşılabilirliğini süreç boyunca değişerek ve hatta dönüşerek kanıtlar. Bu metodolojik yaklaşımın kaynağı eleştirel teorinin modernizmin en büyük müttefiki olan rasyonalizme karşı çıkışıdır. Tipik rasyonalist metodoloji ve bilimsel yöntem ile hazırlanmış bir çalışma sadece düşünceye ve örneklemeye dayalı bir teori geliştirir ve bu konuda o kadar çalışır ve yoğunlaşır ki, yönteminin hatalarını göremez hale gelir (**Hughes, 1997**).² Burada ideoloji kavramı derinlemesine tartışılmayacaktır ancak ideolojik yaklaşımların rasyonalizmin bu yanılsamasından kaynaklandığı söylenebilir. Oysa sürekli eylemden destek alan geri dönüşlü yöntem kendine güvenmez, sürekli kendini sınar ve eylemin özneliyle (toplumla) sürekli etkileşim halinde olduğundan uygulanabilir ve kabul edilebilir öneriler ortaya atar. Değişim ise her ne kadar muğlak bir kavram olsa da Adorno’nun bahsettiği uzmanlaşma karşıtı görüşün eylem araştırmasında bulunduğu karşılıktır. Rasyonalist bakış bilimi somut olguların tarafsız bir biçimde araştırılması, anlaşılması üzerine oturtur. Bir araştırmada konu edilen problem doğru anlaşılmış ve ortaya konmuş olsa da bilim burada uygulayıcı aktör olma rolünü üstlenmez ve iktidardaki uygulama kaynak ve yetkisine sahip olanlardan araştırmasının sonuçlarını dikkate alarak değişimi örgütlemesini bekler. Son dönemde öne çıkmaya başlayan çok merkezli iktidar yapıları bu anlamda bilimin değişimi örgütleyebilecek bir konuma getirmiştir. Güçlenen sivil toplum örgütleri ve yerel yönetimler içinde uygulama girişimini bekleyen araştırma fonları beklemektedir.³

Uygulamada eylem araştırması geri dönüşlü, değişim odaklı yaklaşımla entelektüel emekle fiziksel bağ tekrar kurulabilirken teorik olarak bu bağ nasıl restore edilebilir? Jürgen Habermas’ın (**2005**) “insan istemleri”⁴ hakkındaki görüşleri bu soruya yanıt verebilir. Habermas, rasyonalizmin pratik sonuçlarının onarılabilmesi ya da ortadan

² Üniversite kütüphanelerindeki tezlere yüzeysel olarak bakıldığında dahi rasyonalizmin ne kadar güçlü olduğu görülebilir.

³ A.B.’nin Türkiye yerel yönetimlerine ayırdığı sosyal proje fonları sosyal projelerin üretilmemesi nedeniyle kullanılamamaktadır.

⁴ İstem: İrade ve isteğin eylem durumunda belirmesi.

kaldırılabilmesi için nesnelliğin “illüzyonunun” kırılması gerektiği söyler. Bunun doğruluğu şurada görülmektedir; saf teori olarak bahsedilen felsefenin değerlerden bağımsız olarak var olduğu düşünülmüştür. Bilgi ile istem arasında bir ayrışma olduğu ve teorinin saflaştığı söylenir. Ancak Habermas’ın değindiği gibi değerler, varlığın yüz yıllar boyunca eleştirilmesi sonucunda oluşturulmuşlardır ve aslında teori hep bu değerlerle ilgilenmiştir. Onları nesne olarak almıştır. Modernizmin kendisine temel olarak aldığı Yunan geleneğindeki arınma, kabile toplumlarında olduğu gibi kültürel nitelikte değil teori aracılığıyla yapılmıştır. Yani bireysel bir nitelik taşır ve burada gizli olarak var olan bir bilgi-istem ilişkisinden söz edilebilir. Bu da Habermas’ın “illüzyon” olarak bahsettiği yanlış anlamayı göstermektedir. Bu yanlış anlamayı özellikle vurgulamak gerekir çünkü modern felsefenin dayandığı temel olarak görülen Yunan felsefesinin gizlediği bilgi-istem ilişkisi rasyonalizm tarafından reddedilmiştir. Bu yanlış anlama ve yanlış yönelim günümüzde teori ile pratik ya da entelektüel emek ile fiziksel emek arasındaki uçurumun oluşmasının sebeplerinin anlaşılması için önemlidir. Habermas’a göre insan istemlerinin bilgi ile olan ilişkisinin anlaşılması ve olmadığı düşünülen ve olmaması istenen bu bağın restore edilmesi önemli ve gereklidir. Ancak bu bağın restore edilmesiyle sorgulama ve uygulama arasında bir bağ oluşur ve eylem ile nesneye, istem yakınlştırılmış olur. Ve bu noktadan sonra ortaya koyulan eylemlilikler insan istemlerine dayanacağından pratik sonuçları gerçekçi olacak ve insanların istek ve arzularını yansıtacaktır.

3. KAPİTALİZMİ ANLAMAK

Kapitalizmi anlamak bu çalışmanın oturduğu zeminin oluşturulması için önemlidir. Çünkü kapitalizm günümüzde güneyden kuzeye, batıdan doğuya, liberalden sosyaliste tüm Dünya halklarının ve coğrafyalarının tek ve hakim toplumsal gerçekliğidir. Son bölümde şekillendirilecek yaklaşım önerisi de ancak bu kavrayışla doğru anlaşılabilir.

3.1.Kapitalizmin Tanımı

Kapitalizm köken olarak hayvan mülkiyeti ve ticaretine dayanır. Latince baş anlamına gelen *capitalis* kelimesinden gelmektedir. Birinin sahip olduğu hayvan sayısını anlatmak için kullanılmıştır. Kapitalizm kelimesinden önce kapitalist kelimesi kullanılmıştır. İlk kez Arthur Young tarafından 1792 yılında Fransa’da Yolculuk kitabında kullanılmıştır. Sonra Marx ve Engels tarafından “Das Kapital”de kullanılmıştır. Marx ve Engels kapitalizm kelimesini iki kez kullanmışlardır, ancak esas olarak kapitalist sistem kelimesini tercih etmişlerdir. Kapitalizm tam olarak bugün kullanılan anlamıyla ilk kez 1902’de Alman ekonomist Werner Sombart ve Sombart’ın arkadaşı ve meslektaşı olan Max Weber tarafından kullanılmıştır (Murray, 1893; Hoag, Hoag, 2006).

Kapitalizm tanımı ekonomi bilimindeki farklı akımlarda farklı şekillerde yapılır. Genel anlamıyla kapitalizm, özel mülkiyetin üretim araçlarının ağırlıklı bir bölümüne sahip olduğu ve işlettiği; yatırım, dağılım, gelir, üretim ve mal ve hizmet fiyatlarının piyasa ekonomisinin belirlediği sosyal ve ekonomik sistem olarak tanımlanabilir. Bireyler kendi emeklerinin mülkiyetine sahiptirler ve bunu işverenlere satma özgürlüğüne sahiptirler. Kapitalizmde devlet asgari müdahale ile bireylerin haklarını korur (Hoag, Hoag, 2006).

3.2.Kapitalizme Geçiş ve Kapitalizmin İlk Evreleri

Sosyal bilimlerdeki ana akım söylem kapitalizmin endüstri devrimiyle bağlantılı olduğudur ve bunda doğruluk payı vardır. Teknolojik gelişmeler özellikle buhar

makinesinin icadı ve yaygınlaşması karlılığı yani sermaye birikimini daha önce olmadığı kadar arttırmıştır. Ayrıca orta çağ boyunca biriken ve Amerikalıların, Afrika'nın ve Avustralya'nın eski kıta imparatorluklarının keşfiyle aşırı büyüyen sermaye de teknolojik gelişmelerle desteklendiğinde kapitalist döneme girildiği söylenebilir. Sermaye birikiminin ve artı değerin yönlendirildiği yatırım alanları toplumsal örgütlenmenin esas unsurudur. Ancak eklenmesi gereken iki önemli nokta vardır. Birincisi kapitalist örgütlenme biçimleri yukarıda bahsedilen ve 18. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan gelişmelerle hızlanmasına rağmen ilk ortaya çıkışı insanlık tarihiyle birdir. Çağlar boyunca çeşitli biçimlerde ortaya çıkmış ve benimsenmişlerdir. 18. yüzyıldaki gelişmeler kapitalizmin **tüm** toplumsal örgütlenmelerin esas unsuru olmasını sağlamıştır. İkinci önemle vurgulanması gereken nokta da kapitalizmin gelişiminin sermaye birikimi dışında nicelleşme kavramıyla açıklanabileceğidir. Burada emeğin ve özellikle toprağın nicelleşmesinin üzerinde durulacaktır. Toprağın nicelleşmesi toplumsal hayata daha önce olmayan bir yenilik getirmiş ve mekanların şekillenişinde yeni bir etken olmuştur. Kutsallık, gelenek, doğa, vb. tüm diğer etkenlerin üstünde kapitalizmin esas amacı olan karlılık toprağın nicelleşmesiyle birlikte mekanları şekillendiren temel etken haline gelmiştir (**Yırtıcı, 2005**).

Modern öncesi dönemde toprak el değiştirilebilir alınıp satılabilir bir meta niteliğinde değildir. Feodal dönemde kullanma hakkı (zilyetlik) çeşitli biçimlerde kişilere ya da ailelere verilmiştir. Ya basit çiftçi bir toprak parçasını işleyerek o toprak parçasının kullanma hakkına sahipti ya da bir her kültürde farklı biçimlerde adlandırılan toprak beyi, ağa ya da lord ailesinden gelen hakla belirli bir bölgenin mülkiyet hakkını elinde bulundururdu. Osmanlı'da, örneğin, mülkiyet devlet karşısında 19. yüzyılın ortalarına dek güvence altında değildi. Tüm topraklar devletindi ve çiftçi ya da köylü (kentlerde durum daha farklıydı) toprağı kullanma hakkında sahipti (**Keyder, 2006**). Bu hakkın devri ya savaşla ya da evlilikle mümkündü. Hiç bir toprak beyi hükmü altında olan bölgeyi satamazdı, çünkü toprak nicelleşmemişti, toprağın maddi bir karşılığı yoktu. Bu durumun yakın döneme kadar Türkiye'de de gözlemlenmesi mümkündür. Erder'in (**1996**) gecekondulaşma hakkındaki çalışmasında da açıkladığı gibi, gecekondu inşaatının kentliler tarafından işgal, gecekondu sakinleri tarafından hak olarak görülmesinin temel sebebi nicelleşme kavramında aranmalıdır. Toprak özellikle iç ve doğu Anadolu'da yukarıda bahsedildiği biçimde onu işleyen aileye

aittir. Bu bölgelerden kentlere göç eden ailelerde bu zilyetlik geleneğinin sürdüğü görülür, dolayısıyla yaşadıkları gecekonduılara işgal edilmiş gözüyle bakmamaktadırlar, bundan dolayı kendilerini suç işlemiş olarak görmemektedirler. Bu durum özellikle kadastro kurumunun Türkiye'deki gelişiminde net olarak görülmektedir. Her 5 yıllık kalkınma planında kadastral çalışmaların bitirilmesi ön görülmüş ancak günümüzde dahi Türkiye'nin %40'ında kadastral çalışma yapılmamıştır (**Erder, S., Panel, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 2006**). Modern dönemin simgelerinden biri olarak görülebilecek kadastro kurumu nicelleşmenin aracıdır. Kadastro geçen arazi artık el değiştirebilir biçime dönüşmüş demektir. Bir maddi karşılığı vardır, vergilendirilebilir. Yani, nicelleşmiştir.

Nicelleşme kavramı, kapitalizmin günümüze kadar girdiği tüm krizlerden başarıyla çıkarak etkinliğini sürdürebilmesinin anlaşılması açısından önemlidir. Kabaca tarif edildiğinde bu başarının sırrı, kapitalizmin ilk ve en kuvvetli güdüsünün, yani karlılığın ve karın artırılması olmasıdır. Nicelleşme kavramı çevreyi oluşturan elemanların tümünü bu güdünün ve kar odaklı düşüncesinin nesnesi haline getirilmesini açıklar.

Kar odaklı düşüncesinin doğal sonucu krizdir. Kapitalizmin her büyüme dönemi doğal olarak çıkmaza girer, kar odaklı örgütlenme nesnesi kaynakları tükenene ya da karlılığını yitirene dek sömürür. Karlılık yitirildiğinde sistemde yapısal bir değişim ihtiyacı doğar. Bu durum Soja (**2000**) tarafından büyüme ve yeniden yapılanma döngüsü olarak tanımlanmıştır. Her büyüme dönemi yaklaşık yirmi yıllık hızlı sermaye birikimi ile başlar ve her biri kabaca elli yıl sürdüğü söylenebilecek bu dönemlerin sonlarında bu birikim yavaşlar. Ancak aşırı büyüyen sermaye bir krize yol açar ve tekrar büyüme dönemine dönmek için yeniden yapılanma süreci başlayarak krizi yaratan etkenler sistemin içinde değişime uğrar. Tarihe bakıldığında bu kriz döngülerinin ilki 19. yüzyılın ikinci yarısına denk gelir. Fransız ihtilaliyle kapitalizmin modern öncesi siyasi engelleri yıkarak, teknolojik gelişmelerin desteğiyle hızlı bir büyüme dönemine girilmiştir. Nihayetinde bu dönem Avrupa'daki çalkantılar ve halk ayaklanmalarıyla son bulmuş ve bir yeniden yapılanma sürecine girilmiştir. Uzun depresyon dönemi olarak anılan bu dönem bu sefer Amerika kaynaklı şirketleşme felsefesi ve en aza indirgenmiş devlet müdahalesi prensibiyle yeni bir büyüme dönemi başlatır. Bu dönem de Birinci

Dünya Savaşının yıkımına uğrar ve 1920'lerdeki büyük depresyonla son bulur. Bu dönemde İkinci Dünya Savaşına hazırlanan sanayileşmiş ülkeler yine ABD'den çıkan bir yeniden yapılanma akımıyla karşılaşır, bu etkileri hala Dünya'nın çeşitli bölgelerinde ve Türkiye'de de yoğun bir biçimde hissedilen fordizmdir. Henry Ford'un üretim hattıyla temellerini attığı fordizme bir sonraki bölümde modernizm ve kapitalizm perspektifinden daha detaylı bakılacaktır. 1970'lere kadar tek geçerli üretim ve örgütlenme modeli olarak görülen Fordizm bu dönemde sorgulanmaya başlamıştır. Fordizm küreselleşen Dünya'da tek kelimeyle **katı** kalmıştır. Hızla yer değiştirmesi gereken sermaye çok kısa sürelerde nerede karlılığını artıracak olasılıklar varsa oraya yönelme gerekliliği duymaya başlamıştır. Bunun için binlerce işçinin çalıştığı fabrikalar ve uzun üretim bantlarının yerini, bir ürünün üretilebilmesi için Dünya'nın çeşitli yerlerine yayılmış küçük işletmeler ve parçalı üretim ve örgütlenme modelleri alması gerekmiştir. Fabrikalarda temeli atılan bu yeni örgütlenme biçimi toplumun diğer alanlarına (yerel yönetimler, sağlık, kentleşme vb.) da adapte edilmektedir. Bu dönem fordizmle yakın bağları nedeniyle ve onun katılığını kırmak için geliştirdiği yöntemlerden dolayı Post-Fordizm olarak anılır.

3.3. Fordizm

Yukarıdaki hızlı bir kapitalizm tarihinin ardından daha detaylı olarak kapitalizmin doruk döneminin incelenmesi gerekmektedir. Burada tekrar, kapitalizmin salt kar odaklı toplumsal örgütlenme biçimi ile tüm insanlık tarihi boyunca çeşitli biçimlerde karşılaşmış olduğu vurgulanmalıdır. Modernizmin yarattığı farklılık kapitalizm için ideal bir ortam hazırlamış olmasıdır. Modernist dönemde rasyonalist düşünce biçiminin de etkisiyle toplumun her alanında eski (ya da kapitalizmin gelişimini engelleyen) yapılar kötülenmiş, ilkelikle suçlanmış, dışlanmış ve sonuçta reddedilerek toplumsal geçerliliklerini ve gerçekliklerini kaybetmişlerdir. Böylece kapitalizm önünde toplumsal hiçbir engel bulmadığı bir döneme girmiş, sosyalist (ya da kapitalizm karşıtı olarak görünen) örgütlenme yapısına sahip toplumların dahi içine sızmış ve onları dönüştürmüştür. Bu hızlı ve engellenemez gelişimin önündeki en büyük engel örgütlenme alanında olmuştur. Eski zanaatkar ve küçük işletme üretim modeli yeni geliştirilen teknolojiler ve fabrikalaşma için uygun bir üretim modeli olmamıştır. Buna da Henry Ford çözüm bulmuş, günümüzde hala geçerli üretim modeli olan fordizmi geliştirmiştir. Fordizm üretim sektörü için geliştirilmiş

bir model olsa da sadece fabrikalarda uygulanan bir üretim biçimi olarak görülmemelidir. Fordizmin toplumsal etkileri büyük olmuş, modernizmin doruk yıllarında tüm Dünya'yı etkilemiş, şehirlerden giyime dek tüm çevreyi değiştirmiştir. 1970'lere gelindiğinde kapitalizmin girdiği son krizle fordizmin olumsuz etkileri görülmüştür. Özellikle üretim hattındaki işçilerin nesneleştirilmesi ve işin rutinliği kişilerin psikolojilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Toplumsal düzeyde fordist yaklaşım kimliksizleşme ve tek tipleşmeyi beraberinde getirmiş, toplumda sisteme (kapitalizme) karşı doğal tepkilerin gelişmesine yol açmıştır. Hızlı büyüyen firmalar kontrol edilemez ve karlılığı gittikçe azalan boyutlara ulaşmışlardır. Ayrıca nakliye hatlarının çeşitlenmesi ve ucuzlaması Çin gibi uzak limanlardaki malların rekabet yeteneğini artırmıştır. Bu çıkmazdan esnek sermaye anlayışıyla çıkmıştır. Post-Fordizm diye de adlandırılan bu yeni dönem aşağıda açıklanacaktır (**Cirhinlioğlu, 1999**).

3.4.Post-Fordizm

Bu yeni dönemde sermayenin en belirleyici özelliklerinden biri sürekli hareket halinde olmasıdır. 20. Yüzyıl başındaki köklü toplumsal değişimler için söylenmiş olan “katı olan her şey buharlaşıyor” sözü tekrar edilebilir (**Berman, 2002**). Çünkü kar odaklı düşünüş tüm Dünya'yı nesneleştirmiştir, özellikle rasyonalist modernist dönemde göz ardı edilen yerelliği de kullanarak ulaşılamayan bölgeleri de piyasaya dahil etmiştir. Bunun başarılmasındaki başlıca unsur yerelliktir. Mimarlıkta post-modernizmle yerel mimari üsluplara geri dönülmesi ve son dönemde yaşanan yeniden canlanan akımlar (*revival*) buna iyi birer örnektir. Ayrıca bu durum için birkaç başka iyi örnek Mc Donald's lokantalar zincirinde sadece Türkiye'de satılan Türk işi sandviçler ve HSBC bankasının reklam sloganında “Dünya'nın en büyük yerel bankası” demesi olabilir (**Yırtıcı, 2005**). Bu örnekler çoğaltılabilir.

Bunun yanında Post-Fordist üretim biçiminin getirdiği bir diğer değişim örgütlenme biçimleri içinde olmuştur. Büyük şirketler yapılarını ve kurumsal işleyiş mekanizmalarını parçalamış, küçültmüş, insan katkısını artırmış ve coğrafyaya yaymışlardır. İngiltere'de son dönemde büyük ölçekli şirketlerin sayısı azalmış, buna kıyasla orta ve küçük ölçekli işletmelerin sayısı gittikçe artmıştır (**Davis, 2007**).

Post-Fordizm'in bu iki özelliği birlikte düşünüldüğünde kitle örgütlenmelerindeki zorluk, ülke dışında üretim yapan işletmeler üzerinde devlet kontrolünün mümkün

olmayışı olumsuzluklar arasında sayılabilirken bazı fırsatlar da tanımlanabilir. Özellikle yerelliğin önem kazanması Büyükşehir Belediyesi kanununu ortaya çıkarmıştır¹. Her ne kadar belediyelere verilen özel yetkiler, bürokratik sistemi zayıflatarak sermayenin karlı alanlara sızmasını kolaylaştırırsa da yurttaşların ve kentlilerin kentlerin karar alma süreçlerinde yer almalarını da sağlayabilmektedir. Ayrıca yerel yönetimlerde olsun özel sektörde olsun merkezsizleştirilme kişi inisiyatifini ve karar alma süreçlerindeki şeffaflığı artırmaktadır. İş yerlerinde ya da ofislerde çalışanların fikirlerine yönetim kademesinde değer verilmesi ve karar alma süreçlerine her çalışanın dahil edildiği örgütlenme biçimlerinin seçilmesi bazı şirketler için artık normal işleyiş olmuştur. Hatta bu yöntemin kullanılmasının üretkenliği ve dolayısıyla karlılığı artırdığı saptanmıştır (Davis, 2004).

3.5.Sonuç

Kapitalizmin anlaşılması herhangi bir öneri getirilmesinden önce gereklidir. Bugüne dek (birçoğu iyi niyetli olmasına rağmen) geliştirilmiş toplumsal dönüşüm denemelerinin başarısızlığının temel sebebi ya kapitalizm hiç yokmuş gibi davranılması ya da kapitalizmin devlet kontrolü ve denetimiyle denklem dışında tutulabileceğinin varsayılması, her toplumsal alanı kar odaklı düşünüşle tekrar şekillendirebileceğinin görülmemiş olmasıdır. Herhangi bir toplumsal problemin çözümünde her ne öneri getirilirse getirilsin kapitalizmin kapsayıcı, dönüştürücü etkisi göz önünde bulundurulmalıdır. Sonuç olarak kapitalizmin geldiği noktaya bakıldığında, fordizmin etkileri günümüzde hala çok belirgindir ve rasyonalizm devlet kademelerinden şirket yönetimlerine her alanda hala hakim yaklaşımdır. Ancak Post-Fordizm önce karlılığı artırmak için ortaya çıkmış sonra da toplumun tüm diğer alanlarında görülmeye başlamıştır. Bu yeniden yapılanma katı rasyonalist örgütlenmeleri kırmakta, “çatlaklardan sızmayı” olası kılmaktadır.

¹ Detaylı bilgi için 5216 numaralı Büyükşehir Belediyesi Kanununu incelenebilir.

4. KENTİ ANLAMAK

Mimarlığın alanına girerken ilk önce yapılması gereken sahip olunan bazı ön yargıları ve yanlış anlamaları geride bırakmaktır. Bunun için uygarlık tarihine sosyal-tarihsel-mekansal açıdan bakarak kentlerin gelişimine hızlı bir bakış atılacaktır. Burada Dünya'daki tüm kentlerden ve kentlerle ilgili tüm kavramlardan bahsedilemeyeceği için, seçici olmak zorunludur. Kentlerin evrimi bir arada olma durumundan (*sinekizm*) şekillenen yurttaşlık ve demokrasi kültürünün üretildiği coğrafyalar olarak ele alınacak, çağlar boyunca biçim değiştiren yurttaşlık kültürü perspektifinde, mekansallıkla paralellik kurularak açıklanacaktır.

4.1. Kentin Anlamı ve Kökleri

Batı dillerinde kent ile kentleşme kelimelerinin kökeni farklıdır. Kent yunanca *civitas* sözcüğünden kentleşme ise Latince *urb* sözcüğünden gelmektedir. Kelime kökenlerinden iddialı çıkarımlar yapmanın, her ne kadar ilginç sonuçlar verse de, tehlikeli olabileceğinin farkında olunmalıdır. Buradaki “ilginç” sonuç konuya giriş yaparken bir tavrı nitелеmektedir. *Civitas* yurttaşlık kavramını vurgular. Kentin yurttaşların politik eylemleri için bir mekan olarak görülmesi anlayışı *civitas* sözcüğünü eski Yunancaya yerleştirmiştir. Eklenmelidir ki tüm Avrupa dillerindeki uygarlık kelimesi *civitas* sözcüğünden türemiştir.¹ Buna karşın kentleşme olarak düşünülebilecek *urbanizm* kavramı Roma döneminden kalmıştır. Kentleşmede kenti tanımlayan, anlaşılmasını ve yorumlanmasını sağlayan yurttaşlık kavramı önemini yitirmiş, kentin fiziksel yapılanması önem kazanmıştır. Bu yüzdendir ki Roma mühendisliği ve mimarlığı çağının ilerisinde olmuş, İmparatorluğun fethedilen ya da kurulan her yeni kentine hemen Roma mühendisliğinin son ürünü binalar yapılarak bu kentin “Romalı” olduğunun herkes tarafından anlaşılması sağlanmıştır (Bookchin, 1999a).

¹ İngilizce: civilization; Fransızca: civilisation; İtalyanca: civiltà; İspanyolca: civilización; Almanca: Zivilisation

Bu yaklaşım günümüzde mimarların ve genel olarak kent hakkında söz sahibi uzmanların kent tanımlamalarının ve kenti açıklama ve yorumlama biçimlerinin temelini oluşturmaktadır. Vitruvius'un (1993) Mimarlık Hakkında On Kitap adlı eseri hala üniversitelerde okutulmaktadır ancak Vitruvius'un yaptığı iyi mimarlık tanımında yurttaşın ya da kullanıcının göz ardı edildiğini söylemek yanlış olmaz. Kent ne yalnızca sakinlerine mal ve hizmet sağlamak için oluşturulmuş bir yapılar toplamı olarak ne de sakinlerinin basitçe tarımla uğraşmadığı bir yer olarak görülmelidir. Kent bu tanımlamaların üstünde kavramları bünyesinde barındırır. Bookchin (1999b) kenti tanımlarken kent "etik bir insan birliğidir" der. Kendisine ait Toplumsal Ekoloji tezinde ortaya attığı karşılıklı etkileşim içinde yürüyen biyolojik ve toplumsal evrim savını kent üzerinden de kanıtlar. Ona göre kent insanların biyolojik miraslarını yaratıcı bir biçimde ihlal ettikleri yerdir ve toplumsal evrimin kaynağıdır. Kent yurttaşlık kültürünün ve katılımcı karar alma sisteminin beşiği olarak görülmelidir.

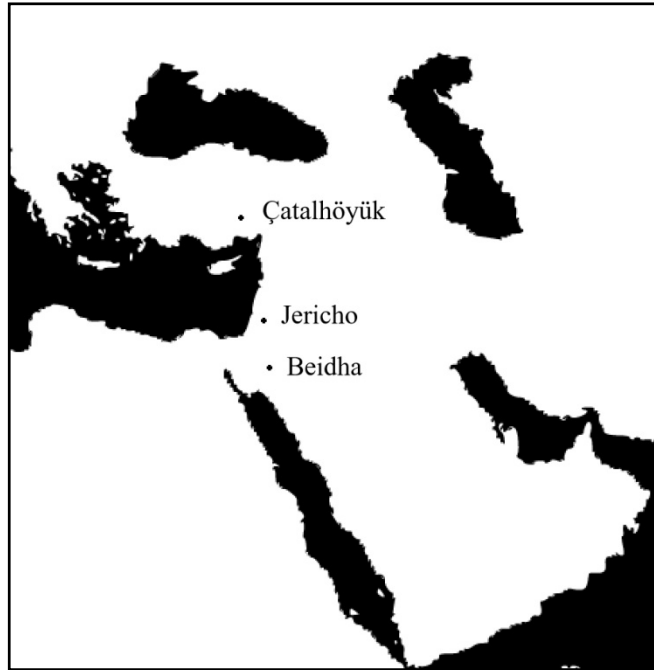
Kentin kökenlerini ortaya çıkarırken karşılaşılan ilk barınaklar 40.000 yıl öncesine dayanır. Çalı ve topraktan yapılmış geçici kamplar, avlanma bölgeleri belirlenerek kalıcı olmaya başlamıştır. Sık sık yer değiştiren avcı-toplayıcıların oluşturdukları bu kamplar mağaralarda yaşamalarının zorunluluğunu ortadan kaldırmış, onlara hareket kabiliyeti kazandırmıştır. Özellikle Güney Batı Asya'daki kamplar karmaşık yapıdadırlar. Alet yapımı, tuz çıkarılması, balıkçılık, avcılık gibi eylemler için merkez kamp çevresinde alt merkezler oluşturulmuştur. Hatta taş ve tuz gibi madenlerin değiş tokuş edildiği ve kamplar arası ilişkinin kurulduğu da söylenebilir. Bu kamplar uygarlık denen gelişmeye imza attılar. Bu çarpıcı olay Paleolitik ve Neolitik dönemler arasında gerçekleşti. İnsanlar yerel buğday, arpa, mercimek ve fındık türlerini kendileri yetiştirerek ve yaban keçi, koyun, sığır ve domuzları evcilleştirerek Dünya'daki ilk kalıcı yerleşimleri kurdular. Bu aktiviteler avcı toplayıcı kabileler için bir destek niteliğinde olmaktan ilk kez 10,000 yıl öncesinde çıkmış, tek uğraş haline gelmiştir. Bu gelişmeler belirli hiyerarşik yapıların ortaya çıkmasına ön ayak olmuş, yaş, tecrübe, soy ve askeri yetenekleriyle öne çıkan kişiler (her ne kadar cinsiyet önemli bir faktör olsa da) iktidarı elinde bulundurarak farklı bir siyasi sistemin gelişmesini sağlamışlardır. Bu sistem "şeflik" olarak nitelendirilebilir. 10,000 yıl önce proto-kentleşme süreci Jerico, Abu Hureyra, Mureybat ve Aşıklı Hüyük'te başlamış ve netleşmesi 4000 yıl daha sürmüştür (Soja, 2004). Bazı

araştırmacılar bu süreci tekil olaylarla açıklamaya çalışmışlar ve kentleşmenin bir dizi sebebini vurgulamışlardır: büyük ölçekli sulamanın yönetim ihtiyacı, uzun mesafeli ticaretin doğurduğu ekonomik olasılıklar, güvenilir ve sürekli yiyecek kaynağı ihtiyacı, krallık ve onun bürokratik ihtiyaçları, dinsel ve törensel aktivitelerin gelişimi, doğaya ve “yabancılar” karşı korunma ihtiyacı ile artan nüfusun doğanın yıpranmasıyla birlikte beslenmesindeki zorluklar. Sebepleri her ne olursa olsun buradan iki yeni kavram doğmuştur: **Kent ve Devlet**.

4.2.Polis’ten Metropolis’e Kent

4.2.1. Çatalhöyük – kabileden kente

Çatalhöyük’ten bahsetmeden önce bu yerleşimin öncüsü ya da daha basit anlamıyla önceli olan iki kentten kısaca bahsedilecektir: Jerico ve Beidha (bkz. Şekil 4.1).

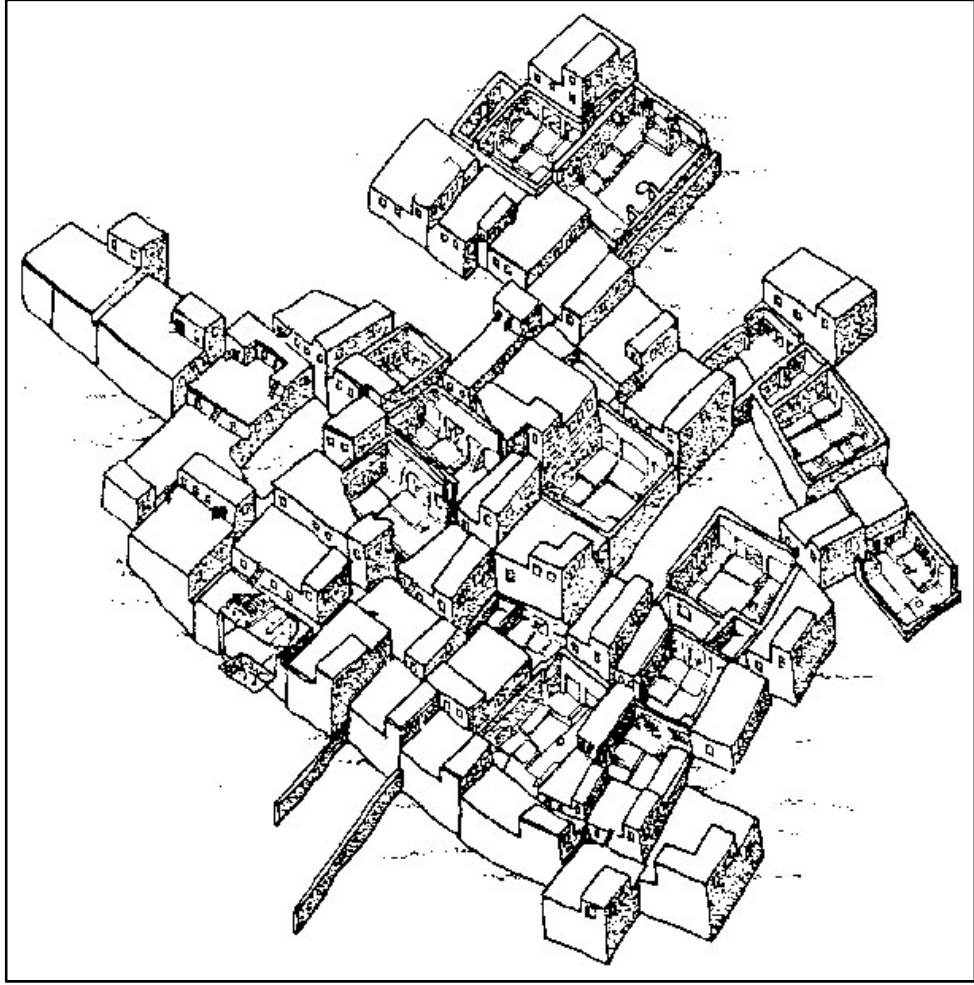
Şekil 4.1: İlk Kentler

Jerico tarihteki kendiliğinden büyüeyebilen ve gelişebilen ilk yerleşimdir. Ticaret de tarım gibi tarım devriminden çok önce avcı toplayıcılar tarafından geliştirilmiştir. Duvarlar kenti ve kent de kentsel ve yerel bir kültürü tanımlamaktadır. Yapılı çevre rastlantısal olarak değil kasıtlı olarak şekillendirilmekteydi. Duvar resimleri sanatın yapılandırılmış bir inanç sistemi ile birlikte gelişmekte olduğunu göstermektedir. Chicago okulunun deyişiyle bir yaşam biçimi olarak kentleşme (*urbanism as a way of life*) burada gerçekten karşılığını bulmaktadır. Jerico M.Ö. 5000 yılında yıkılmıştır

ancak yarattığı kentsel birikimin etkisi Beidha kentine sıçramıştır. Burada basit sınıfsal ayrıcalıklar, bir meydan etrafında yapılmış nitelikli konutlar ve çeperdeki sıradan konutlarla, mekana yansımıştır. Beidha'daki 55 m²'lik bir yapı bir dinsel merkezdir ve bunun dışında yetenekli ve örgütlü işçiler tarafından yapıldığı anlaşılan merkezden 50 metre kadar uzaklıktaki bir diğer dinsel kompleksten söz edilebilir. Tüm bunlar Beidha'da kentsel bir sosyal ve mekansal iş bölümünün olduğunu gösterir (Soja, 2000).

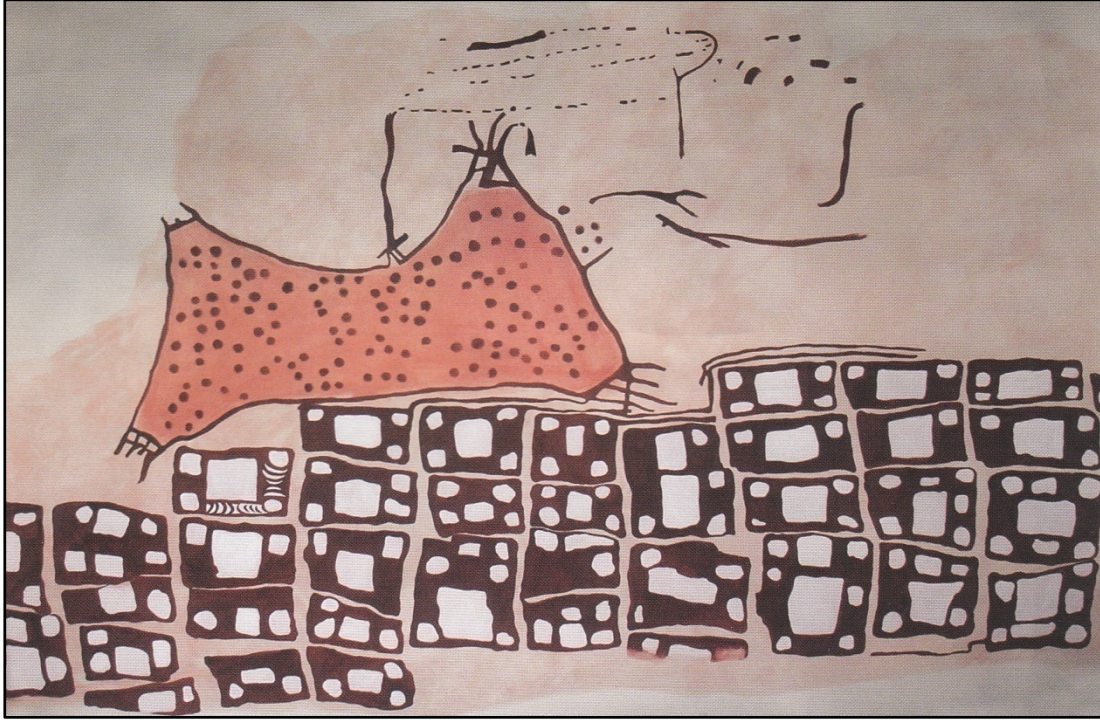
Neolitik dönemdeki kent kültürü kuşkusuz Jerico ve Beidha'daki ilk kent deneyimlerinden sonra Çatalhöyük ile zirve noktasına çıkmıştır. Çatalhöyük sokaksız oluşumu ve birbirlerinin çatılarına merdivenle ulaşılan toprak evleriyle kent araştırmacıları ve arkeologlar için her zaman çekici olmuştur (bkz. Şekil 4.2). Bu arkeologlardan biri olan James Mellaart ana akım tarım devrimi tezinden farklı bir yaklaşım benimser. O kentsel gelişimi (özellikle kentsel Neolitik tanımlamasını kullanmamış olsa da) tarımsal gelişimin önüne koyarak ya da birlikte geliştiklerini söyleyerek çağdaşı arkeologlardan farklılaşmıştır. Çatalhöyük'teki iki önemli bulgu Mellaart'ın yaklaşımıyla ilginç sonuçlar doğurur. İlki Çatalhöyük'lülerin yaptıkları bir duvar resmindeki kent planıdır. 75 ayrı binayı hemen hemen aynı nitelikte resmederek hem bireysel hem de eşitlikçi bir yapıyı çevreye işaret edilir. Mekansal algının ne derece gelişmiş olduğuna dikkat edilmelidir (bkz. Şekil 4.3 ve 4.4). James Mellaart (1967) incelediği 139 yapıdan en azından kırkının mezar yapısı olduğuna işaret eder. Çatalhöyük'teki evler birbiriyle hemen hemen aynıydı ve hiyerarşi kentin toplumsal yapısının bir özelliği değildir. Bu kanıtlar ışığında kentlerin ekonomik gereksinimleri karşılamak için ortaya çıktıkları savına alternatif bir sav geliştirilmiştir. Kentin sadece tarımsal aktivitenin gerçekleşebilmesi için değil dinsel ve kültürel gereksinimleri karşılamak için de ortaya çıktığı söylenebilir. Bookchin'in (1999a) de dediği gibi:

“Kentın kalın duvarlı evleri, (...) , küçük meydanları ve halka açık gösterişli sanat eserleri, son derece canlı bir dinselliğin, dolayısıyla da etkin bir yurttaşlık yaşamının kanıtlarıdır. (...) Çatalhöyük'teki (...) tahıl yetiştiren çiftçilere ilişkin bildiklerimiz göz önüne alındığında bu kentın ekonomik ve savunmaya yönelik gereksinimleri karşılamaya yönelik değil, kültürel gereksinimleri karşılamaya yönelik kurulduğu anlaşılır.”

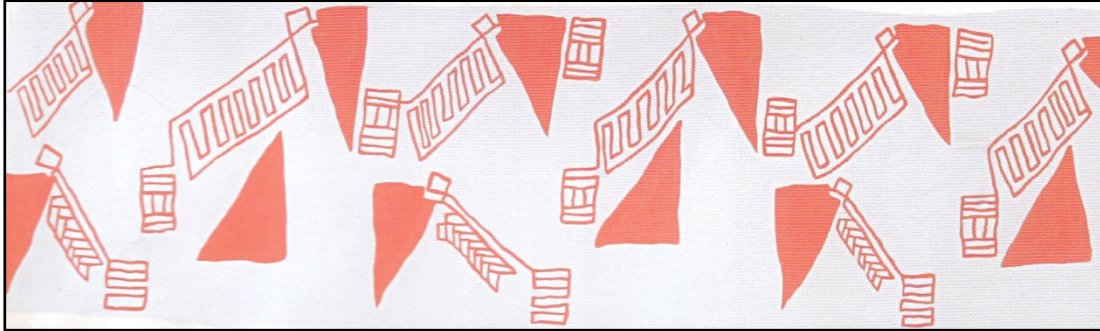

Şekil 4.2: Çatalhöyük Kentinin Perspektif Çizimi (Mellaart, 1967)

Bir diğer kanıt ana akım antropolojinin tezlerinin aksine Çatalhöyük'te avcı toplayıcı ekonominin hala sürdüğüne işaret eder. Kentte hiç çanak çömlek kalıntısının olmaması ilginçtir. Oysa tarımla uğraşan en küçük köylerde bile çömlekçilik yapılmaktaydı. Bu ve benzeri kanıtlar Fred Wendorf, Romuald Schied ve Angela E. Close (1982) tarafından yapılan araştırmayla “çeşitlilik gösteren tarım yöntemlerinin köy yaşamının başlamasına doğrudan yol açmadığı” sonucunu ortaya çıkarmıştır. Aynı araştırmada tarımın büyük çapta avcılığa, balıkçılığa ve toplayıcılığa dayalı olan ekonomiye ek bir kaynak oluşturduğundan bahsedilir. Yani sanılanın aksine kabileden kente geçişte ne sadece tarım ve hayvancılığı ortaya çıkaran teknolojik gelişmeler, ne de açlık ve savaş rol oynamıştır ve bu geçiş bir anda olmamış, kent ve kır arasında bugün var olan karşılık ilk kentlerde ortaya çıkmamıştır.

Şekil 4.3: Çatalhöyük’lüler Tarafından Çizilmiş Harita (Şentürk, 2006)

Şekil 4.4: Çatalhöyük’te Merdivenleri Betimleyen Duvar Resmi (Şentürk, 2006)

Sonuç olarak Jerico, Beidha ve Çatalhöyük’te avcı-toplayıcılar, tüccarlar, çobanlar, çiftçiler, din adamları, zanaatkarlar ve sanatçılar bir araya toplanmışlar ve M.Ö. 5000 yılından sonrası için bile tarım köylerinde görülmemiş bir nüfusa ulaşılmıştır. Bu yerleşimler tarım kökenli değildir ve bunlardan daha eski tarım yapılan her hangi bir yerleşim daha ortaya çıkarılamamıştır. Bu durumda insan yerleşimi için nasıl lineer bir yol (avcı toplayıcıların küçük kamplarından, küçük tarım köylerine, oradan fazla gelişmiş köylere ve proto-kasabalara ve nihayet kentlere) düşünülebilmektedir? Tarım devrimi ve insan yerleşimi hakkındaki ana-akım düşünce ne yazık ki böyledir. Bu tanımlamanın ve özellikle yazının bulunmasının uygarlığın başlangıcı olarak kabul edilmesi gerektiği ön yargısının dışına çıkıldığında Jerico bir “kurucu” kent olarak nitelendirilebilir. Buradan yola çıkarak tarım devrimi ve devamında yazı,

anıtsal mimarlık, devlet ve uygarlığın şartlarının tümü kentlerin oluşumuna yol açmaktan ziyade kentlerden ve kentlilik kültüründen kaynaklanmaktadır. Bu saptama tarih öncesi dönemler hakkındaki fikirlerimizi değiştirmektedir. Tarımsal artı değerin varlığı kentleri oluşturmamış, kentler tarımsal artı değeri oluşturmuştur denebilmektedir. Bu saptama da bir diğer muhafazakar görüşün karşı çıkacağı sonucu doğurmaktadır. **Önemli yenilikler ve bağlantılı olarak sosyal gelişmeler eşitlikçi, komünalist toplumlardan kaynaklanmaktadır (Soja, 2004; Bookchin, 1999a).**

Şekil 4.5: Çatalhöyük Kentinin Bir İllüstrasyonu (Su, 2006)

Bir diğer ana akım dışı yorum Soja'dan gelmektedir. Detaylı olarak ele almasak da kentlerin şekillenmesinde Çatalhöyük'te de görülen *sinekizm* kavramı önemli bir yere sahiptir. Soja'ya göre *sinekizm* insanların bir mekanda ya da habitatta kolektif olan bir arada yaşamalarından veya amaçlı olan gruplaşmalarından doğan ekonomik ve ekolojik karşılıklı bağımlılıklar ve yaratıcı (nadiren yıkıcı) sinerjidir (Soja, 2004). Dolayısıyla rasyonalizmin ekonomik ihtiyaçları temel alarak açıklamaya çalıştığı kentleşme (ve diğer tüm toplumsal olgularda) özünde insanların gruplaşmalarından ya da daha basit anlamıyla bir arada olmalarından doğan yaratıcı güç vardır. Bugün büyük kentlerin çekici etkisinin tek sebebinin yüksek ücretler ve çeşitli iş imkanları

olmadığını anlamak güç değildir. Kentlerdeki sosyal imkanlar, kişilerin farklı fikir, görüş ve eğilimlerini özgürce yaşayabilecekleri ortamların varlığı *sinekizm* kavramının anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu kavram ilk kentler için de geçerlidir. Neolitik insanın Çatalhöyük’e geldiğinde, kentin yapılarıyla, içinde yaşayan diğer insanlarla ve tüm ekonomik, dinsel, ticari aktiviteyle nasıl çekici olduğunu hayal etmek güç değildir (bkz. Şekil 4.5).

4.2.2. Atina – dialog kenti

Siteler ya da kent devletleri İ.Ö. 8. yüzyıldan itibaren İyonya olarak tabir edilen coğrafi bölgede kurulmaya başlamışlardır. Ve bunların içinde Atina demokrasiyi en çok düşünmüş ve yaşamış olanıdır. Özellikle 6. yüzyılda önce Solon’un ve ardından Kleisthenes’in reformlarıyla ilk meclis kurulmuştur. Solon kriz dönemindeki Atina demokrasisini kurtaracak bir dizi reformu gerçekleştirerek yasa önünde eşitlik kavramını ortaya çıkarmıştır (*isonomia*). Kamu işlerinin yürütülmesinde uzmanlık aranmıyor, tüm yurttaşlar belirli dönemlerde sırayla bu işleri üstleniyorlar, inisiyatif kullanıyorlardı. Yani iktidar ortadaydı. Hatta Atinalılar tiranlıktan o kadar korkmaktaydılar ki şehrin anahtarı her gün başka bir yurttaşta bulunmaktaydı. Solon’un bir tiran olarak adlandırılmasına rağmen kökten reformlar yapması için gerekli olduğuna inandığı bu sıfatı taşımamak için reformlarını yürürlüğe koyduktan sonra kendi kendini sürgüne gönderdiği ve Atina’ya ölene dek dönmediği bilinmektedir. Atina demokrasisinden ileride, yurttaşlık bölümünde daha detaylı olarak bahsedilecektir (Heater, 2007).

İlginç olan Atina’daki politik hayatın bu canlılığının mekana doğrudan yansımamış olmasıdır. Atina, dar kıvrımlı sokakları, biçimsiz evleriyle sürekli susuzluk içindeydi ve sokaklarda biriken pislikle hiç de ona atfedilen saf beyazlığa yakıştırılamıyordu. Kürşat Bumin (1990) Atina için “Kenti kent yapan taşlar değil yurttaşların varlığıydı” der. Kenti hiç kimse cetvel ve pergelle tasarlamamış, kent yurttaşların her birinin inisiyatifıyla organize bir kendiliğindenlikle gelişmiştir (bkz. Şekil 4.6).

Şekil 4.6: Atina'nın Bir İllüstrasyonu (Tappan, 1909)

Devlet ve politika kavramlarının iç içe olduğu günümüzde bu her iki kavramın da çağrışımları çok olumlu değildir. Aristotele *polis*'i site döneminin merkezine oturtur ve *poliste* politika ile devlet kavramları birbirine karışmaz. Atina demokrasisinin geç dönemlerinde de “devlet” toplumsal mekanizmaları kontrol altında tutmak üzere örgütlenmiş bir bürokratik yapı olarak anlatılmamıştır. Politika isimli eserinde Aristotele (1993) bir *polis*in büyük bir nüfusa sahip olmasının, kısacası demografik verilerin büyüklüğünün çok da olumlu bulmamış, aksine nüfusun bir bakışta algılanabilir ve öz yeterliliğe sahip olmadığı, demografik ve alansal olarak büyük polislerde iyi bir yasal hükümetin olamayacağını savunmuştur. Polis'i tanımlarken Aristoteles “iyi bir yaşam”ın kendiliğinden sürdürülebildiği “*koinonia*” olarak ifade eder. Fakat bu ahenk için uygun ortamların yaratılması gerekmektedir. Kent merkezlerindeki agoralar, spor alanları, tiyatrolar ve nihayet meclisler *koinonia*'nın gerçekleştiği alanlardır. Bu Alanlar politik iradenin gerçekleştiği yerlerdir. Ve bu mekanlarda gerçekleşen eylemler yaşam boyu devam eden eğitim sürecinin bir parçası olarak görülür ve *paidea* olarak adlandırılır. İnsanlar arasındaki uyumu ve kardeşliği ifade eden diğer bir kavram ise *philia*'dır. Politik eylemler bu çerçevede *philia* kavramı içinde anlaşılabilir. Aktif yurttaşlar arasındaki yapıcı ilişkiler kendi kendini gerçekleştirmeye olanak veren bir politikayı biçimlendiriyordu. Atina küçük

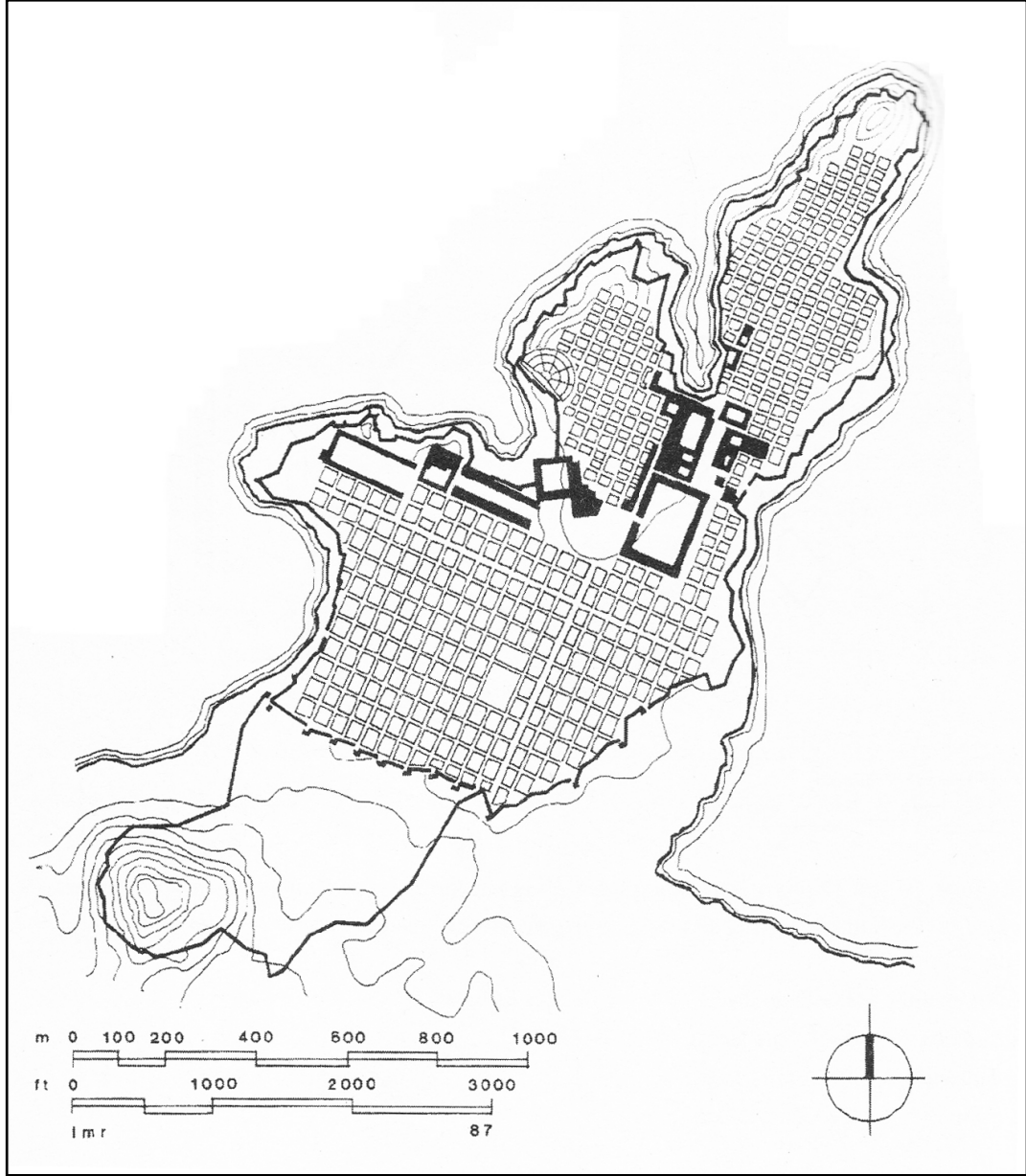
toprak sahiplerinden oluşan, yurttaşlarını kamusal alanlara dahil etmeyi başardı ve bunu katılımcı olmalarını teşvik ederek yaptı. Burada kamusal alan ile politik alan neredeyse aynı anlamda kullanılmıştır. Çünkü yurttaş politik olmakla, katılımcı olmakla yükümlüdür. Atina Roma için yalnızca tarihsel bir başlangıç olamamış, tüm diğer çağdaşı toplumsal yapılardan farklılaşmasını sağlayan tanımı itibariyle, politik, katılımcı kendi kendini gerçekleştirebilmenin yanı sıra topluluğun şekillenmesinde de aktif rol oynayan yurttaş tipini de yaratmıştır. *Polis* ise dar sokakları, meydanları, tiyatroları, agoraları, spor alanlarıyla ne Helenistik dönemin ne de Roma'nın düzenine sahipti ancak yurttaş inisiyatifiyle şekillenmiş bu mekanlar yüksek bir etkinlikle kullanılmamalarına rağmen yurttaşların çağlar boyunca ilham veren demokrasiyi yaşadıkları ve ürettikleri yerler olmuşlardır.

4.2.3. Roma – geometrik kent

Daha önce bahsettiğimiz gibi Atina kent kültürünün ve erdemli yurttaşların sitesi iken bir kent olarak ihtiyaçları karşılamaktan çok uzaktı. Buna karşın Mumford'un (2007) da belirttiği gibi demokrasinin girdiği kriz sonrasında Protogoras'ın bahsettiği “politik erdem”in yerini Plato ve Sokrates’le birlikte herkesçe anlaşılması mümkün olmayan mutlak bilgi almaktaydı. Siyasi alandaki bu gelişmeler kenti de beraberinde aynı anlamda dönüştürmekteydi. Daha önceleri de tapınaklar ve kentin bazı caddeleri dik açılarla ve kesintisiz doğrultuda planlanmıştı ancak Milet planıyla (bkz. Şekil 4.7) Hippadamos “geometrik yasaya yalnızca bir tapınağı, bir anıtı değil, bir kentin planını, sokaklarını, meydanlarını, konutlarını ve yurttaşlarını bağlamaktadır” (Bumin, 1990). Plato Devlet (2008) adlı eserinde sitenin içinde bulunduğu krizi yönetimi halktan alarak filozofa vermekte bulmuş, kusursuz site arayışına girmiştir. Binalarından ve yollarından hiç bahsedilmeyen (hatta çirkinliğiyle anılan) Atina yerine nizami, bir örnek evleri ve düzgün sokaklarıyla Milet gelmiştir. Her ne kadar etkileyiciliğini bugüne kadar korumuş olsa da Milet içinde yaşayan yurttaşlarla değil geriye kalan taşlarıyla anılmaktadır.

Antik Yunan sitelerinin bağımsız ve kendi başına buyruk (her sitenin kendi yılbaşını kendisinin belirleyeceği kadar ileri derecede) durumu Makendonya'nın yükselişiyle sona ermeye başladı. Önce Philip sonra İskender toplumsal gerçekliği artık kendine yeter kent (site) fikrinden sıyrıp kendine yeter birey fikrine doğru evrilmekteydi. Artık her birey birden fazla kentin yurttaşı olabiliyor, yabancılar düşman olarak değil

düşmanlar yabancı olarak görülmeye başlanıyordu. Bu gelişmeler Hristiyanlık ve sonrasında insan merkezci düşünüşün atası olarak anılabilir.

Şekil 4.7: Milet Planı (Roth, 2000)

Stoacılık bu dönemde özellikle etkili olmuştur. Plato'dan farklı olarak kusursuz bir site arayışının yerini aynı yasalarla yönetilen “dünya kenti” (kozmpolis) arayışı almıştır. Bu anlayış İskender'in askeri başarısıyla zirveye ulaşmıştı. Artık İskender'in kurduğu tüm Helen kentleri (yaklaşık 70 tane) doğuda ya da batıda aynı yasalarla

yönetilen aynı Stoas'lara² sahip olan, aynı geniş bulvar etrafında gelişen ve aynı askeri geçit törenlerinin düzenlendiği yerlerdir. Mumford'a (2007) göre artık kent eskiden olduğu gibi her açıdan farklı görünen, keşfedilmesi gereken, her sokakta farklı bir hayata tanıklık edilen bir yer olmaktan çıkmıştı. Kent artık bir geçit alanına, mutlak iktidarın mekandaki yansımaya dönüşmüştü ve dolayısıyla Bumin'in (1990) de dediği gibi "[...] eski sitelerin her işe karışan yurttaşlarının yerini de seyirciler almaktaydı."

Roma kentlerine geçerken Antik Yunan'daki meydana gelen bu gelişmelerden kısaca bahsetmemek olmazdı. Çünkü Roma gücünün kaynağı olan düzen ve disiplin prensipleriyle Helenistik dönem kentlerini geliştirmiş, Britanya'dan Mısır'a kadar her Roma kentine İskender gibi aynı standartları taşımıştır. Roma kente ve kentleşmeye verdiği öneme paralel olarak çok yönlü bir bürokrasiyi de geliştirmekteydi. Yunan öncüllerinden farklı olarak Romalılar (köleleri hariç tutarsak) sınıfsal ayrıma sahiptiler. Her ne kadar bir dizi sivil eylemle halk meclislerini kurma ve tribün seçme haklarını elde etmiş de olsalar plebyenler³ hiç bir zaman devleti gerçekten yöneten mayistra olamıyorlardı. Kısaca özetlemek gerekirse Romalıların üç ana başlıkta toplanabilecek hakları vardı: meclis üyeleri ve siyasal görevlere getirilenleri seçme hakkı, meclislere katılma hakkı ve sınıflı yapı engellese de bazıları için mayistra olma hakkı. Heater (2007) Roma sistemini Yunan demokrasisiyle karşılaştırarak şöyle özetlemektedir: "[...] Romalı yurttaşlar, hiçbir zaman Atinalı yurttaşların demokrasisiyle yönetildikleri devirde meclislerinde kullandıkları türden bir siyasal gücü deneyimlemedi. Roma asla bir demokrasi olmadı. Cumhuriyet döneminde iktidar Senato ve Konsüllerin elindeydi, İmparatorluk zamanlarındaysa İmparator'un."

4.2.4. Ortaçağ kent devletleri – tanrının kentinden komüne

İmparatorluğun çökmesiyle tüccarlar Roma kentlerini terk etmiş, kentler küçülmeye, ekonomik olarak zayıflamaya başlamıştır. Hristiyanlığı kabul eden Roma ve diğer imparatorluk kentlerinde bu ekonomik gerileme kilisenin ve piskoposların

² Stoas, M.Ö. 4. Yüzyılda ortaya çıkan ve Helenistik dönemde yaygın olarak uygulanmaya başlayan Agoranın etrafında yer alan sütunlu galerilere denir.

³ Sıradan Roma halkı.

zenginleşmesine yol açmıştır. Eskinin Yunan filozoflarına ve Roma hukukçularına yaraşır soyut, yasal varlığı olan devlet kimlik değiştirmekte, ortaya çıkan iktidar boşluğunu piskopos ve kendini insani ilişkilerle tanımlayan yönetici bir sınıf almaktadır. Bir diğer yönden bakıldığında ise sivil yönetimle kilise yönetiminin üst üste bindiği bu kent yönetimi anlayışı *polis* benzeri bir yerellik doğurmuştur ve kent kültürünün devamlılığını sağlamıştır. Özellikle Olympos tanrılarının polis üzerindeki koruyucu gücüne benzer biçimde ortaçağ kentlerinin kendi koruyucu azizleri vardır (Bumin, 1990).

Toplumsal gerçeklik siyasi paradigmanın değişimiyle Antik çağdaki kişinin toplumun bir parçası olarak karar alma mekanizmalarına katılması anlayışından, Hristiyanlıktaki “bu Dünya’nın” faniliği ve “diğer Dünya’nın” ebediliği fikriyle kişinin ibadetle kendini tanımlaması anlayışına doğru evrilmiştir. Buna bağlı olarak (her ne kadar Antik dönem eserlerinin korunmasında önemli bir rol üstlenmiş olsalar da) manastır yaşantısı kentleri tanımlar olmuştur. Mükemmellik ve ilahi düzen hakimken diyaloga yer yoktur. Manastır rahiplerinin sessizlik yemini geleneği buna iyi bir örnek olarak gösterilebilir. Artık tartışacak bir şey yoktur, çünkü “Tanrı’nın krallığı” her şeyin tek çözümü olarak hakimdir. Fakat kent bir çatışma alanıdır, ne Aristoteles’in aradığı mükemmel *polis* ne de manastırların mükemmel düzenidir. Kent Bumin’in (1990) de dediği gibi “farklı düşünen, farklı işlerle uğraşan, farklı şeylerden mutlu olanların bir araya gelmesinden oluşur”.

Burada Aquinumlu Thomas ve takipçisi Marsilius’tan kısaca bahsetmek gerekir, çünkü ilk olarak Hristiyanlığın hakim toplumsal gerçeklik olması fikrini bulandıran onlardır. Antik dönem okumalarıyla özellikle Aristoteles’in tezleri ve kişisel otorite ile ortadan kaldırılmış devlet fikri tekrar ortaya çıkmıştır. Ancak Thomas bir din bilimciydi ve Hristiyanlığı kendi içinde yorumlamaktan ve Aristoteles ile barıştırmaktan öteye geçememişti bunun aksine Marsilius yasama, yürütme ve yargı mekanizmalarına seçilen yurttaşların getirilmesi fikrini ortaya atarak 18. yüzyılda meydana gelen büyük toplumsal değişimin adeta öncülüğünü üstleniyordu. 13. yüzyılın sonundan 14. yüzyılın ortalarına entelektüel anlamda hissedilen bu değişimler 10. yüzyılda meydana gelen değişimlere dayanır. Kentler yine ticaretle serpilmeye başlamışlardır. Ticaretin gelişmesi siyasi iktidarı kabaca kent sakini olarak düşünülebilecek burjuvaların eline vermiştir. Avrupa kentleri kiliseden

özerkliklerini elde ederek, kent yurttaşları yemin ederek “komün’e” bağlılıklarını açıkladılar (Heater, 2007).

Ortaçağ kentleri yapı olarak çeşitlilik göstermektedirler. Roma dönemi şehircilik anlayışını sürdüren şehirler mevcutken, yeni komün kentlerin toplumsal çeşitliliğini mekansal olarak yansıtan kentler de yapılmıştır. Bu kentler kıvrımlı sokakları, birbirinin üzerine binen çatıları, kent surları ve katedralleriyle tipik Ortaçağ kentinin portresini çizer. Bu kentler kent yurttaşlarının kolektif iradeleri ve küçük ve sayısız yaratıcı eylemiyle şekillenmişlerdir. Yüksek kayalıkların getirdiği doğal savunma, patikaların mevcut olması, yolların altında alt yapıya gerek duyulmaması gibi pratik sebepler bu kentlerin çekici rastlantısallığını yaratmıştır. Topografyaya mükemmel uyum sağlayan bu kentlere iyi bir örnek Güney Fransa’daki Carcassonne’dır (bkz. Şekil 4.8).

Şekil 4.8: Carcassonne Kenti (Sommers, 2005)

Tüccarlar ve kentli loncalar ekonomik olmaları ve kamu kuruluşu olmamalarına rağmen kentlerin karar alma mekanizmalarını kontrol eder hale geldiler. 13. yüzyıla gelindiğinde kent nüfusların büyük bölümü özgür yurttaşlardan oluşuyordu, ancak kentlerin bu büyük ekonomik gelişimi ortaçağa özgü içine kapanık kentler için uygun olmamaya başlamıştı. Özellikle ticaret sayısız ulaşım vergiler ve geçiş noktalarından

alınan ücretler nedeniyle neredeyse imkansız hale gelmişti. Bu nedenle giderek güçlenen monarşiler kent yurttaşlarından destek gördü ve özgür kentler dönemi mutlak monarşiler dönemine doğru kapı açtı (**Heater, 2007**).

4.2.5. Devrimler çağının kentleri – geometrinin yeniden keşfi

Mutlak monarşiler ortaçağ kent devletlerinin yerini alırken, özellikle İtalyan kent devletlerinde hissedilen görece özgür ortam siyasi istikrar ve ekonomik gelişim uğruna feda edilmişti. Artık iktidar ne Roma mayistralarının ve de ortaçağ prenslerinin elindeydi, artık kral devletti. Kentlere mutlak monarşinin bu anlayışı yansımıştı. Çağlar önce İskender’in başlattığı model bu sefer daha da iddialı bir biçimde uygulanmaya başlamıştı. Ortaçağ kentlerinin organik gelişmiş, dar sokaklı ve sürprizli kentlerinin yerini geniş ve düz caddeler alıyordu. Askerlerin geçit törenleri için caddeler açılırken katedrallerin çevresindeki yapılar temizlenip katedraller kent için birer simge olarak ortaya çıkarılıyordu. Kentlerde görülen bu değişimlerin çok benzerleri toplumlarda da görülmekteydi. En belirgin değişiklik kişinin artık bir kentin değil bir ülkenin mensubu (ya da kralın tebaası) olarak düşünölmeye başlamasıdır. Ancak tüm bu değişime rağmen mutlak monarşiler umulan siyasi istikrarı getirmekten çok uzak kaldılar. 16. yüzyılın başlarından itibaren tüm Avrupa din savaşlarıyla ve iç karışıklıklarla çalkalanmaktaydı. Burada çözüm yine farklı bir yurttaşlık anlayışında aranmaya başlandı. Kralın tebaasına yurttaş statüsü verilebilir miydi? Bu soruya çeşitli teorik yaklaşımlar denenmiş olsa da uygulamada geçerli olan temsiliyet aracılığıyla halkın ihtiyaçlarına yanıt verebilecek kurumlardır⁴.

Bu gelişmelerin en belirgin biçimde gözlemlendiği yer Hollanda, Britanya ve Britanya’nın kuzey Amerika’daki kolonileridir. Merkezi iktidarın kuvvetlenmesini sağlayacak bu yeni yurttaşlık anlayışı ironik biçimde düzenli gridal planlı mükemmelci Avrupa başkentlerinden değil ortaçağın kentlerine benzeyen kırsal kasabalardan çıkmıştır. Bu kasabalar bir meydan etrafında örgütlenmiş, kilise ve belediye binasının bir arada bulunduğu biçimleriyle ortaçağ kentleri andırırlar. En büyük fark Mumford’un (**2007**) da “mutasyon” olarak tespit ettiği gibi bu yerleşimlerin kentsel değil kırsal olmasıydı. Ortaçağ kent kültürünün özellikle

⁴ Bu teorik yaklaşımların için bkz. (**Heather, 2007**).

Hollanda ve İngiltere kırsalına taşınmasının en önemli sebebi ekonomiktir. Denizaşırı ticaretin gelişmesiyle dar boğaza giren Ortaçağ kent merkezlerindeki zanaat faaliyetleri, özellikle taşraya göçerek tarımsal üretimle zanaatı birlikte yapan yeni yurttaşı kentteki akrabalarıyla aynı ekonomik düzeye getirdi. Kentle kır arasında ekonomik farkın azalması sanayinin ilk gelişiminin merkezsizleştirilmesine yol açmış, kentlerdeki enerji sorununun da etkisiyle ilk dokuma tezgahları ve yel değirmenleri kırsalda kurulmuştur. Ekonomik gerçeklik belki Avrupa’da yeni kırsal ortaçağ benzeri kentleri ortaya çıkarsa da gerçek değişim Yeni Dünyada yaşanmıştır. Lordların, piskoposların ve burjuvazinin baskıları altında olmayan New England kasabalarında ortaçağ ideali olan özyönetim tam anlamıyla gelişebilme imkanı bulmuştur (Zimmerman, 1999).

Daha önceki kentlerde görülen demokratikleşme şartları Amerikan kasabalarında da görülmüştür. Bu belli bir nüfusu korumak, erdemlere dayalı yurttaşlık anlayışıyla yerele bağlılıktır. Aynı Yunan *polislerinde* olduğu gibi kent yurttaşlarının toplumsallaşmasını engelleyecek ölçüde büyüme bilinçli olarak reddedilmiştir. Nüfus topluluğa tehdit oluşturacak boyuta ulaştığında bir rahip eşliğinde yeni bir topluluk oluşturmak üzere bir grup topluluktan ayrılırdı. Bu şekilde büyüyen kırsal yerleşimlerde toprak paylaşımı rütbe ve zenginliğe göre dayalı olarak yapılırsa da ailelerin ihtiyaçları da göz önünde bulunduruluyor, bu da kaba bir yurttaş katılımlı planlamayı ortaya çıkarıyordu. Her ailenin tarlası ve evinin yanında da sebze bahçesi bulunuyor, kasaba meydanındaki kilise ve kasaba toplantılarının yapıldığı meclis binası kasaba hayatının merkezini oluşturuyordu (bkz. Şekil 4.9). Ekonomik eşitliği politik eşitlik izlemekteydi. Her erkek düzenli toplantılarla kasabanın karar alma süreçlerine katılıyordu. New England’daki bu demokrasi geleneği hala gerçekliğini korumaktadır, kasaba toplantıları ve gönüllü itfaiyecilik gibi kurumlar hala mevcuttur. Bu kasaba-kent topluluklarının yerel iktidarının kentler birliğine dönüşümü Amerika Birleşik Devletlerinin kurulma döneminde ve bağımsızlık savaşında başlamış ve hatta Iowa gibi uzak bir bölgenin yerleşimine model oluşturmuş olsa da Amerikan demokrasisi New England’ın doğrudan demokrasisi yerine temsiliyete yönelmiştir. Belki temsiliyete yönelmenin başlıca sebebi ekonomik ve siyasi merkezsizleştirmeye dayalı *township* sisteminin ilerlemeci kapitalizmin büyük merkezlerde yoğunlaşmaya dayalı politikalarına kurban edilmesinden dolayıdır (Zimmerman, 1999).

Şekil 4.9: Halifax Kentinin 1759 Yılından Bir Gravürü (Kornwolf, 2002)

Amerika Birleşik Devletleri'nde sağlanmamış olan kentler birliği İsviçre başta olmak üzere Avrupa'nın bazı bölgelerinde sağlanabilmiştir. Her ne kadar İsviçre uzlaşmaya dayalı bir kentler birliğini kurup, sürdürebilmiş olsa da bu örnek Avrupa geneline yayılmamıştır. Özellikle fevri ve keyfi yerel politikalar kent birliklerinin kurulmasını engellemiş, kapitalist gelişimin önündeki geçiş ücretleri gibi uygulamalar bu sorunları kökten çözebilen kralların devreye girmesine yol açmıştır. Bu durumun en çarpıcı sonucu iktidarın yerelden alınıp merkezileşmesi kentlerin toplumsal alandaki etkilerini yitirmeleri olmuştur. Politik etkinliğini kaybeden kent, kapitalist üretim ve tüketicinin gerçekleştiği bir mekana indirgenmiştir. Merkezi iktidara devredilen iktidarın mekana yansıması da kentlerde kolaylıkla okunabilmektedir. Barok dönem geniş sokaklar, gridal sistemde cetvelle çizilmiş yapı adaları ve tek tipleşen cephelerle kenti kimliksizleştirmiştir (Heater, 2007).

Her ne kadar *township* ve İsviçre kent birliği yayılarak Dünya gerçekliği olmasa da bu yerel yurttaş birlikleri yurttaşlık kavramının şekil değiştirerek kent yurttaşlığından ulus yurttaşlığına evriminde önemli bir basamağı teşkil etmişlerdir. Merkezi iktidarın siyasi baskısıyla iktidarını kaybeden kent yurttaşı, ulus yurttaşına dönüşmeye başlamıştı.

4.2.6. Sanayi kenti

Sanayi kenti 18. ve 19. yüzyılda hakim rasyonalist modernist akımın mekana yansıması olarak görülebilir. Kapitalizmin gelişmesini durdurulamayacak bir hızla desteklemiş olan ve eskiyi, eski toplumsal yapıları aşındıran modernizmin faydacılığı

ve kolektif tecrübe ve geleneğe düşmanlığı yeni kentleri şekillendirmiştir. Bir önceki bölümde bahsedildiği gibi kırdan başlayan sanayileşme hareketi fabrikayı oraya çıkaran buhar teknolojisi ve kömürün enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlamasıyla kente kaymıştır. Her ne kadar nüfus artışını toplumsal sorunların baş etkeni olarak göstermek doğru bir yaklaşım olmasa da 19. yüzyılda kentlerin ve kentli nüfusun artışı daha önce görülmemiş boyutlardadır. 1800 yılında hiçbir kent 1.000.000 nüfusa sahip değilken en büyük kent olan Londra'nın nüfusu 959.310'du. 1850 yılında ise Londra 2.000.000 sınırını geçmiş, Paris 1.000.000'ü bulmuştu ve 1900'e gelindiğinde Berlin, Chicago, New York, Philadelphia, Moskova, Sen Petersburg, Viyana, Tokyo ve Kalküta dahil toplam 11 metropolün her birinde 1.000.000'dan fazla insan yaşamaktaydı. Avrupa ise Napolyon savaşları sırasında 200.000.000 olan toplam nüfusunu Birinci Dünya Savaşına dek 600.000.000'a yükselterek tüm Dünya nüfusu içindeki nüfus oranını altıda birden üçte bire çıkartmıştır. Burada önemle vurgulanması gereken bir nokta vardır. Nüfusun kentlerde toplanmasının sebebi kuraklık ve kırsalın nüfusunun aşırı artması olarak gösterilmektedir, bunda doğruluk payı da vardır. Ancak asıl etkenin kentlerde örgütlenmiş sanayinin ihtiyaç duyduğu emek olduğunun altı çizilmelidir. Faydacılık ve azami kar ilkesiyle şekillendirilen kent tüm ortaçağ ve öncesi yapılaşma ve kentleşme geleneklerini reddederek fabrika ve demiryolunun biçimlendirdiği kendiliğinden gelişen bir yapıya bürünmüştür. Mumford'un (2007) sözleriyle bu dönem "dev bir kentsel doğaçlama dönemi"di⁵.

Kent ve yurttaş arasındaki bağın koparılması ile kent kimliksizleşmiş, sadece sanayi faaliyetinin yapıldığı bir mekana indirgenmiştir. Bunun yanında kentin yaşanabilirliği hiç görülmemiş düzeyde azalmıştır. Demiryolunun gerek duyduğu manevra yolları ve hizmet istasyonları kent merkezindeki açık alanları tahrip etmiş, kentleri boydan boya geçen demiryolu hattı kente set çekmiştir. Hızla ihtiyaç duyulan konut derme çatma ve az alana çok nüfus barındırmak adına aralıksız yapılmış, ilkçağdaki sağlık standartlarında dahi olmayan bir kentleşme gerçekleşmiştir. Öyle ki Manchester'da 1843-1844 yıllarında yaklaşık 7000 kişiye sadece 33 tuvalet düşmekteydi. Bu da her tuvaleti 212 kişinin kullandığı demek

⁵ "a period of vast urban improvisation"

oluyor. Kömür ise kentlerin havasını zehirlemekte, sürekli is ve kurum solumak sağlık sorunları yaratmaktaydı. Hava gazının kullanılmaya başlaması bu durumu değiştirmiş gibi görünse bile 1950’lerin sonlarına dek Avrupa ve Amerika’nın sanayi kentlerinde hava solur solumaz öldürecek kadar zehirli bile olabilmıştır. 1952 yılının Aralık ayında Londra’da bir hafta içinde zehirli gaz yoğunlaşmasında yaklaşık 5000 kişi hayatını kaybetmiştir (Mumford, 2007).

Bu dönemin özelliği bu sağlıksız, düzensiz ve ilkel denebilecek kentleşmenin sanılanın aksine toplumun tüm kesimlerince uygulanmasıdır. Orta sınıflar zaten köhne işçi evlerinden çok da iyi durumda olan evlerde yaşamamaktadırlar. Zenginlerin çevresi bile yoksullaşmaktaydı. Geddes (1968) bu durumu “kenar mahalle, yarı-kenar mahalle, süper-kenar mahalle, gelip buna dayanmıştır kentlerin evrimi” diyerek tanımlamıştır. “Süper-kenar mahallede” tek tip cepheleri, sıkışıklığı, dar sokakları, az güneş alması, yeşil alan ve çocuk parklarından yoksunluğuyla benzeri kenar mahallelerden bile daha yoksuldur (bkz. Şekil 4.10). En azından işçi sınıfının kenar mahalleleri sokakta yapılan işler, kurulan Pazar yerleri ve panayırılarıyla orta ve üst sınıf “kenar mahallelerinden” daha renklidir.

Şekil 4.10: 19. Yüzyıl’dan “Süper-Kenar Mahalle” İllüstrasyonu (Mumford, 2007)

Pek tabi bu sağlıksız kentleşme anlayışı sürdürülebilir değildi. Tarihte pek çok defa toplumsal değışime ön ayak olmuş askerlik burada yine değışimi talep eden taraf olmuştur. 1849 yılında Lille’de işçilerin yaşam ve barınma koşulları hakkında rapor hazırlayan Adolphe-Jérôme Blanqui (**aktaran, Bumin, 1990**) şöyle tarifler: “Bu korkunç evlerde saç kalabilen zavallı çocuklarsa çok güçsüzdüler. Yirmi yaşına vardıklarında, yüz kişiden onu bile asker olmaya uygun değildi.” Dolayısıyla 18. yüzyıl sonu itibariyle çözülen monarşiler ve yerine getirilen ulus-devlet anlayışı ulus yurttaşlığını topluma yayarak askerliği bir yurttaş görevi olarak tanımlamaktadır ancak kentlerdeki sağlık koşulları bu askerlerin yetişebileceği ortamı sağlamamaktaydı. Burjuvazi çalışacak işçiler bulmuştu ancak devlet savaşacak asker bulamıyordu. Özellikle orduların yurttaşlık görevi olarak dayattığı zorunlu askerlikle büyüyen ordular ve gelişen silah teknoloji ve sanayisiyle vahşileşen savaş koşulları daha fazla askere ihtiyaç duyuyordu. Artık silah kullanmak uzun yıllar süren eğitim ve savaş deneyimine dayanmasa da fiziksel ve zihinsel dayanıklılık hala askerlerde aranan meziyetler arasındaydı. Genel, zorunlu temel eğitim ulusuna bağlı zihinsel olarak şekillendirilmiş yurttaşlar yaratırken, yeni gelişmeyen başlayan şehircilik de bu yurttaşların yetişeceği fiziksel koşulları tasarlamaktaydı (**Bumin, 1990**).

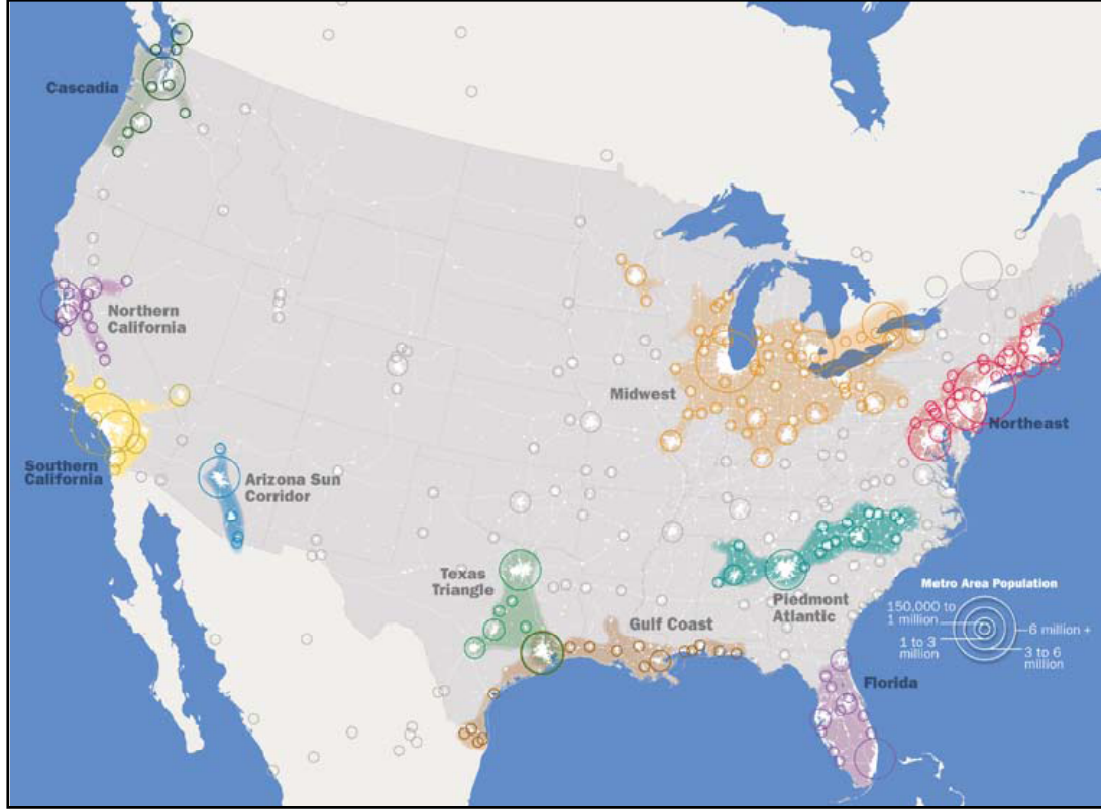
Bu altyapıyla ortaya çıkan şehircilik rasyonalist determinizmin etkisiyle birçok ütopyacı yetiştirmiştir. Fourier, Owen, Morris gibi şehirciler şehrin nasıl olması gerektiğini tanımlarken tüm detayıyla bir kent inşasından bahsederler. Bu tip kentlerin hiç inşa edilmemiş olması bugün onların ütopyacı olarak nitelenmelerine yol açmıştır. Bu kentlerin inşa edilmemelerinin sebebi kente yaklaşımda kenti şekillendiren dinamikleri anlamaya çalışmadan sadece kentin fiziksel çevresiyle ilgilenmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşım 21. yüzyıl kent planlaması anlayışında hala okunmaktadır. Gelecek kuşaklar bugünlere bakarak bugünün şehirciliğini de ütopyacı olarak nitelendireceklerdir. Şehirciliğin son bir etkisi de kent planlamasının bir uzmanlığa dönüşmesiyle politikadan, yani yurttaş iradesinden uzaklaştırılarak, sanki tıp ya da mühendislik gibi bir teknik konuya dönüştürölmesi olmuştur. Böylelikle şehirlerin şekillenmesinde politika rolünü tamamen yitirmiş (modernizmin yükselişyle kent yurttaşlığının sonunun geldiğinden ve kentlerin iktidarı merkeze devrettiğinden bahsedilmişti) kentler apolitize olmuştur (**Bumin, 1990**).

Şehircilik ve sağlıklılaştırma ile kentlerin çehrelerinin düzeltilmesi pratik bir sorun yaratmıştır. Özellikle uzun süredir yapılmayan çöp toplanması, temiz su ve kanalizasyon yapım ve bakım işleri, yol yapım ve bakımı, sağlıklı konutların inşasının denetlenmesi, sokakların temizlenmesi gibi işleri kimin yapacağı belli değildi. Bir süre bazı kentlerde özel işletmelerin üstlendiği bu işlerin kısa sürede özel sektörcü üstlenilemeyeceği anlaşılmıştır. Eşit hizmet sunulabilmesi ve rüşvetin önlenmesi için belediyeler kurumsal olarak yapılandırılmıştır. Tüm yurttaşlara eşit kalitede ve ücrette sunulan bu hizmetler dikta rejimlerinde bile demokratik bir ortam yaratmıştır. 1870'lere gelindiğinde belediyeçilik ve şehircilikle kentlerin çehresi elli yıl öncesine kıyasla oldukça düzeltilmiş, özellikle halk sağlığı alanında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir (Mumford, 2007).

4.2.7. Kent kuşağı

Gelişmiş ülkelerde 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başlarında görülen merkezileşme ve kentlerin yarattığı çekimle kentlerde oluşan birikmeye benzer bir durum bazı farklılıklarla 20. yüzyılın ikinci yarısından beri Gelişmekte Olan Ülkelerde gözlenmektedir. En temel farklılık yeni kentleşmede kentin çekim gücünde sanayinin ihtiyaç duyduğu iş gücünün etkisini yitirmekte olmasıdır. Afrika, Güneydoğu Asya, Güney Batı Asya'daki etnik çatışma ve savaşlar, kırsal alanlardaki aşırı nüfus artışı ve dolayısıyla kırsal işsizliğin artması insanları kentlere göç etmeye zorlamaktadır. Ancak bu sebepler bir yana bu hızlı kentleşmenin en önemli sebebi Gelişmekte Olan Ülkeler üzerinde politikalarını uygulamaya koyan IMF ve Dünya Bankası'dır. Gelişmekte Olan Ülkelere dayatılan yapısal uyum programları tarımın kapitalistleşmesini sağlayarak, geleneksel yöntemlerle uygulanan tarımsal faaliyetleri engellemektedir. Böylece emek yoğun geleneksel tarım terk edilerek sanayi üretimi teşvik edilmektedir, bu durum Gelişmekte Olan Ülkelerde kentlere göçü doğurmuş temel etkidir. Ancak sanayi Gelişmekte Olan Ülkelerde hiçbir zaman göç eden nüfusu destekleyecek hızda gelişmemektedir, gelişmesi de mümkün değildir (Davis, 2007). Kentlerdeki bu yığılmanın sanayinin çekiminden kaynaklanmadığı, enformel sektörün büyümesinde gözlemlenebilir. Türkiye'de kentlere göçün ve sanayinin gelişiminin en hızlı olduğu 1950-1970 döneminde her beş yılda sanayi büyümesi %8 iken kentlere göç oranının %18 olması bu durumu açıklar (Kıray, 2007). Bu oranlar Afrika ve Hindistan'da çok daha fazladır. Öyle ki marjinal ya da enformel sektörün

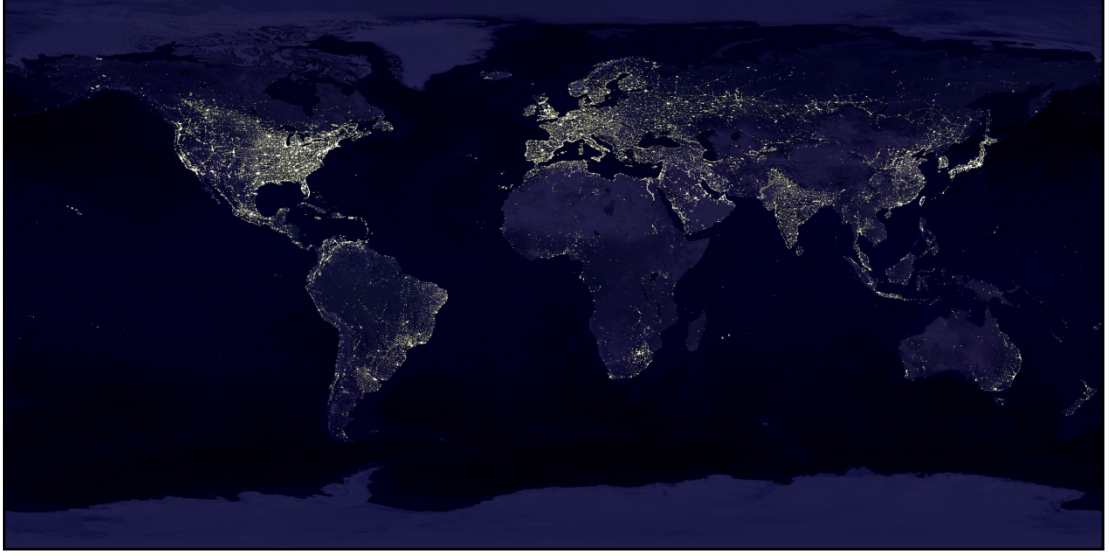
tek geçerli ekonomik gerçeklik olduğu kentler vardır. Şimdi kentlerin bu gelişiminin mekansal boyutuna bakılacaktır.

Şekil 4.11: A.B.D.’deki Kent Kuşakları (Regional Plan Association, 2007)

Kentlere doğru gerçekleşen akım büyük kentlerden ziyade orta büyüklükteki kentlere olmaktadır. Çin’de bu devlet kontrolüyle küçük kentlere sanayi yatırımlarının teşvik edilmesi yoluyla yapılırken Afrika, Güney Asya ve Güney Amerika’da kendiliğinden gerçekleşmektedir. Bazı küçük kentler etrafından nüfus çekerek Hindistan’ın Saharanpur, Ludhiana ve Vikashapatnam kentlerinin içinde bulunduğu 35 kenti gibi nüfusları hızla 1.000.000’u geçmiştir. Ama bazıları Lagos (1950’de nüfusu 300.000 iken bugün 13,5 milyona çıkmıştır) ve Kongo’daki Mbuji Mayi (1960’da 25.000 kişilik bir kasabayken bugün nüfusu 2.000.000’u geçmiştir) gibi inanılmaz bir hızla metropolleşmektedir. Bu hızlı kentleşmenin iki önemli etkisi vardır. Birincisi kentlerin artık kesintisiz kent kuşaklarına dönüşmesidir. Bu kuşaklar Amerika Birleşik Devletleri’nin doğu sahilinde, Batı Avrupa’nın hemen hemen tümünde, Doğu Asya’da Japonya’da dahil olmak üzere Hong Kong’a kadar, Batı Afrika sahilinde görülebilir. İkinci nokta bu kent kuşaklarında artık ne kırsal ne kentsel bir yerleşim kültüründen bahsedilebilir olduğudur (bkz. Şekil 4.11, 4.12). Bu kuşakları büyük bir kent gibi algılamak doğru olmayacaktır (Davis, 2007). Mumford’un

(2007) deyişiyse kent kuşığı “bir hiçliktir ve yayıldıkça bu özelliği daha da açık hale gelir.”

Şekil 4.12: Dünya’nın Gece Fotoğrafı (NASA, 2001)

Sanayi kentinden bu döneme geçilirken karşılaşılan en önemli olgu kapitalizmin toplumun tüm kesimlerine hakim olmak adına kenti de metalaşma için bir alan olarak tanımlamasıdır. Kentlerdeki, özellikle eski kentlerdeki nicelleşme kent merkezlerindeki fabrikaları, telekomünikasyon teknolojisindeki gelişmelerle kent dışına iterek kent merkezlerini rantta açmıştır. Kentin arazilerinin bu biçimde nicelleşmesi toprağın değerinin aşırı artmasını sağlamıştır. Yüksek toprak rantının ve gelişen hizmet sektörünün sonucu ortaya çıkan gökdelenler ekonomik gelişimin, tüketimin ve gücün sembolleri olarak kent silüetinde yükselmeye başlamışlardır. Küresel kapitalizm 21. yüzyılda nicelleşme sürecini yerelliğe taşımıştır. Sadece toprak değil yerel kültür ve değerler de metalaşmaktadır (Şengül, 2007).

4.3.Sonuç

Sonuç olarak bu bölümde anlatılanlar yurttaş katılımının planlamada uygulamalarını kurgularken yol gösterici olması adına özetlenecektir. Yeni arkeolojik bulgular ve kent üzerine üretilen yeni fikirler, genel geçer olarak kabul edilen ve planlama politikalarının üzerine oturtulduğu bazı olguları sarsmaktadır ve aşağıda bu değişimler sıralanmıştır.

Çatışma Kuramı: Sosyal bilimlerdeki geleneksel, ana akım söylem kent ile kırım çağlar boyunca çatışma içinde olduğu şeklindedir. Ayrıca genel anlayış kent

kültürünün ürettiği kentsel değerlerin tümünün yalnızca kentin içinden, merkezinden kaynaklandığı yönündedir. Kent bu anlayıştan çok daha karmaşık bir yapıdır, kentin etki alanı dinamik ve genişleyen, değişen niteliktedir (kentin hinterlandı, banliyöleri ve onu çevreleyen kırsal alanlar kentin anlaşılması ve açıklanması için bir arada düşünülmelidir) (Soja, 2000). Yukarıda bahsedilen şehirlerin gelişimine dair yeni yaklaşımlar şunu göstermektedir; kent ve kırsal tarım devrimi olarak nitelendirilen ve Mezopotamya'da gerçekleşen olayın ya da dönemin ardından tarihsel bir çatışma içine girdiğini söylemek güçtür. Kent ve kırsal birbirine hassas biçimde bağlanmış iki yapı olmuş ve özellikle kırdaki ekonomik ya da sosyal dalgalanmalar kenti etkilemiştir. Çatışma kuramının, rasyonalizmin her süreci zorla maddi rol yükleyerek açıklamaya çalışmasının bir sonucu olduğu söylenebilir. Geçmişin topluluklarını sadece maddi yollarla anlamamanın ötesinde değerlendirilmesiyle ve kırsal ve kentsel kültürü oluşturan öğeleri sosyal-tarihsel-mekansal perspektifte anlamaya çalışmak gereklidir. Çatışma kuramının savunusu Çatalhöyük ya da Jerico gibi kentlerin yanlış yorumlanmasına yol açar. Doğaya savaş açmış, ona hükmetmeye çalışan insanlık fikrinin “tarım devrimiyle” ve ilk insan yerleşimlerinde görülmeye başlandığını söyleyerek insan doğasının bir parçasıymış gibi göstermek rasyonalizmin günah çıkartması olarak görülebilir (Bookchin, 1999a).

Kentleşme: Günümüzde kentlerimizde çatışma olarak nitelendirilebilecek bir olgudan söz edilemez daha çok buna kentsel bir bunalım denebilir. Sağlıksız kentsel büyüme, soylulaştırma, vurgunculuk ve yoksulluk kentlerimizi tehdit etmektedir ve bunun kaynağının modern kentleşme olduğu söylenebilir. Bu olgunun mekânsal ya da coğrafi olduğu söylenebilir ancak bunun yanında kent yaşamının toplumsal yönlerini ve kırsal yaşamının ahlaki yapısını yok eder. Bookchin'in (1999a) de vurguladığı gibi:

“Kentleşme insanlığın doğal çevredeki yerini tehdit ederek hem kenti hem de kırsal kuşatmıştır. (...) İsimsizlik, homojenlik ve kurumsal devasallık gibi boğucu özelliklere sahip kentleşme, insanlar arası yakınlığı, benzersiz nitelikteki mahalleleri ve insani ölçekli bir politikayı içinde barındıran kentsel alanı yuttuğu gibi, doğaya yakınlığı, kutsal bir yardımlaşma anlayışını ve sıkı aile ilişkilerini barındıran kırsal alanı da ortadan kaldırmaktadır. (...) Kent ve kırsal, sözcüklerinin toplumsal, kültürel ve politik açıdan artık kullanılmadığı kimliksiz bir dünyanın içine çekilmektedir.”

Bu zihniyete yerel yönetimler ve merkezi iktidarlar da katılmakta kentleşmeyi düzenli çöp toplanmasına, toplu taşıma sisteminin yaygınlığına, konut üretiminin

(konumu ve niteliği ne olursa olsun) yeterliliğine, yabancı sermaye için çekim yaratılmasına denk tutmaktadırlar. Diğer taraftan ekonomik sıkıntıyla boğulan kentlilerin de kentten beklentisi ekonomik sıkıntıların hafifletilmesidir. Ancak unutulmamalıdır ki kentleşmenin kendisi ekonomik sıkıntıyı doğurmakta ve derinleştirmektedir. Kentleşmenin etkisiyle özellikle ilk gecekondy yerleşmelerinde görülen yardımlaşma, dayanışma gibi kırsal değerler entegrasyon adı altında yerini izolasyona bırakmışlardır.

Kentleşme kent kültürüne içkin beraber karar alma, yere aidiyet, sorumluluk alma ve çözüm üretme gibi değerleri kentten uzaklaştırmıştır. Kent kimliksizleşmiştir. Ancak kentleşmenin yıkıntılarından yeni kavramlar filizlenmektedir. Göç ve kontrolsüz büyüme döneminin ardından özellikle Türkiye büyük kentlerinde direniş alanlarıyla yeni bir yerellik anlayışı şekillenmektedir. Artık gecekondy yerleşimcileri rant amaçlı yıkımlarla karşılaştıklarında sadece konutlarını değil ait oldukları yerelliği de savunmaktadırlar.

Yerellik: Çağlar boyunca demokrasinin uygulandığı ve sekteye uğradığı yerler ve zamanların üzerinde özellikle durulduğu bölümün tümünde görülebilir. Özellikle demokrasinin gerçek anlamda uygulandığı, yaşandığı dönemlere bakıldığında (ki bunlar özetle Antik Atina, Ortaçağ İtalyan Komünleri ve 18. yüzyılda ile 19. yüzyılın başlarında dönem dönem Kuzey Amerika kasabaları ve Paris mahalleleridir) merkezi iktidarın ya hiç olmadığı ya da zayıfladığı zamanlarda yerel halkların irade göstererek **kararlarını kendilerinin vermeyi seçtiği** görülür. Burada yerellik kavramı öne çıkmaktadır. İktidarın yerel düzeyde tekrar üretilmesi gerektiği zamanlarda doğrudan demokrasi köyde, kasabada, mahallede işlerlik kazanmaktadır. Denebilir ki kentliler zorunda kaldıklarında ve ihtiyaç duyduklarında demokratik, katılımcı yerel iktidarı üretebilme yetisine doğal olarak sahiplerdir. Bu yerel iktidar odakları günümüzün mega kentlerinde de oluşmaya başlamıştır.

5. DEĞERLER

Kentler uygarlığın bugün hala gelişmekte, değişmekte olan değerlerinin üretildiği potlardır. Kentlerin mekansal özellikleri bu değerlerin şekillenmesinde etkili olurken, kentsel değerler de mekana yansımaktadır. Bir önceki bölümde kentlere mekansal-sosyal-tarihsel perspektiften bakılmıştır. Bu bölümde ise özel olarak kentsel değerler incelenecektir. Özellikle bu çalışmada merkezi bir kavram olan yurttaşlığın kent kültürüyle ilişkilendirilerek tarihsel perspektifiyle birlikte açıklanması ileride değinilecek yurttaş katılımı kavramının anlaşılabilmesi için gereklidir.

5.1.Politika

Aslında politikanın toplumdan, devletin de politikadan çıktığı söylenebilir. Burada politika olarak kastedilen doğrudan katılım hakkına sahip kitlelerin etkinlikleridir. Antik Atina'dan bahsederken Aristoteles'in politikayı ve devlet kavramlarını birbirinden ayırdığından bahsedilmişti. Ancak politika günümüzde diğer birçok kavram gibi anlamı değişen ve içi boşalan kavramlardan biri haline gelmiştir. Devlet, politika, toplum, hükümet gibi kavramlar muğlaklaşmış karşılıkları ya da etki alanları birbirinden ayırt edilemez hale gelmiştir. Özellikle politika korkulan ve uzak durulması gereken bir alan olarak görülmektedir. Genel görüşte hile, düzenbazlık ve yolsuzlukla birlikte anılır ve belirli kişi ya da kesimlere mahsus bir eylemdir. Hatta “profesyonel” politikacı gibi tanımlamalar yapılmakta anayasa tarafından her yurttaş seçme ve seçilme hakkı verilmiş olmasına rağmen kendiliğinden bir yönetici sınıfı oluşmaktadır.

5.2.Demokrasi

Demokrasi sözcüğü Yunancada *dēmos* (halk) ve *kratos* (yönetim) kelimelerinden türemiş *dimokratia* sözcüğünden gelmektedir. Antik Atina'da yurttaşların Solon yasalarıyla yönetimi devralmasıyla ve sonrasında gelen düzenlemelerde 186 sene sürecektir demokratik dönem tarihe ilk demokrasi denemesi olarak geçmiştir. Günümüzde bile ideal yurttaş yönetimiyle ilham verici bir dönem olduğunu

söylemek abartılı değildir. Demokrasi ya da halk iktidarı Atina'dan beri aynı biçimde gerçekleşmemiş, evirilmiş, şekil değiştirmiş ve farklı düzeylerde görülmüştür. Demokrasinin gerçekleşme biçimleri daha detaylı biçimde yurttaşlıkla birlikte aşağıda açıklanacak olsa da kısaca burada da değinilecektir. Demokrasi, Atina ve Roma'da kişisel ilişkilere dayanan bir halk yönetimi iken modernizmle kitlelerin yönetilmesi için şekil değiştirmek durumunda kalmıştır. Temsiliyet demokrasinin hep önemli bir parçası olmuştur ancak genellikle, doğrudan etkileşime eşlik eden bir yöntem olarak kalmıştır. Modernizmle uluslar demokrasi ile idare edilmeye başlayınca temsiliyet tek demokrasi biçimi olarak görülmektedir. Bu da kolayca sanki temsili demokrasinin tek demokrasi biçimiymiş gibi görünmesi yanılsamasına götürmektedir. Böylelikle oy atma eylemi için harcanan bir kaç dakika modern yurttaşın tecrübe ettiği tek demokrasi biçimidir. Bu da doğal olarak toplumu kendi kendini yöneten yurttaşlar bütününden, profesyonel politikacıların yönettiği yönetimde etkisiz halk yığına dönüştürmüştür. Dolayısıyla kişinin demokrasiye inancı törpülenmiştir. Arnstein'ın (1969) da dediği gibi, iktidarda söz sahibi olamayan kişi kendini küçük düşmüş ve hayal kırıklığına uğramış hisseder, her ne kadar iktidar sahibi elit onu teselli etse ya da fikrini almış olsa da. Demokrasinin geçirdiği bu şekil değiştirme yurttaşlığın gelişimiyle paralel olarak açıklandığında daha iyi anlaşılacaktır.

5.3.Yurttaşlık

Yukarıda kentlerin tarihi yurttaşlık tarihi perspektifiyle anlatılmıştı. Şimdi özelleşerek yurttaşlığın gelişimi ve farklılaşmaları üzerinde daha detaylı olarak durulacaktır.

5.3.1. Yurttaşlık kavramının tanımı

Murray Bookchin (1999a) Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü alt başlıklı kitabı Kentsiz Kentleşme'de yurttaşlığı doğal bir eko-topluluğun oluşturulmasında canlılar arası rol dağılımının toplumsal karşılığı olarak tanımlar. Ayrıca yurttaşlığın bir süreç olduğunu ve bu sürecin insanları kendi topluluklarını yöneten aktif katılımcılara dönüştüren toplumsal oluşumu ve öz oluşumunu içerdiğini söyler. Yurttaşlık eğitici, etik ve politik nitelikteki bir olgunlaşma sürecidir; resmiyetten çok varoluşun önemli olduğu bir politikada, “seçmen” gibi sözcükler, günümüzdeki gülünç bir taklitten başka bir şey değildir. Derek Heather (2007) ise yurttaşlığı sosyo-politik bir kimlik

biçimi olarak yorumlar. Yurttaşlık Heather'a göre feodalite, monarşi, tiranlık ve ulusla birlikte var olmuş kimliklerden biridir. Bazen baskın olmuş bazen de diğer kimlikler tarafından sindirilmiştir.

5.3.2. Yurttaşlığın evrimi

Yurttaşlığın evrimi kabaca üç başlık altında incelenebilir. Öncelikle Sparta, Atina, Roma ve ortaçağ komünlerinde yaşanan yurttaşlık biçimini bugün kullanılan yurttaşlık kavramından ayırmak gerekir. Bu ayrımı belki en iyi açıklayacak kaynak Britannica ansiklopedisidir. İngilizcede yurttaş anlamına gelen *citizen* sözcüğünün karşılığı 1910 tarihine kadar ansiklopedide bir kentin mensubu, sakinidir. Bu tarihte yapılan düzeltmeyle bir ulusun mensubu anlamı eklenmiştir. Buna benzer bir değişim günümüzde gerçekleşmeye başlamaktadır. Ulus-devlet yapılarının çözülmeye başlaması ve sermaye ve devlet yönetimi anlayışının merkeziyetçi, ulusal biçimden çok merkezli (post-fordist) bir yapıya doğru değişimi üst kimliklerin yerine yerel, etnik kimliklerin geçerliliğini artırmakta farklı, yeni yerellik tanımlamaya başlamaktadır.

5.3.2.1. Antik Dünya'da yurttaşlık

Sparta, modern öncesi dönem yurttaşlık biçimlerinin ilki olarak incelenmesi gereken ve daha sonra yurttaş tanımlanırken gönderme yapılan bir kenttir. Sparta yurttaşlık sistemini M.Ö. sekizinci yüzyılda Lykurgos adlı yasa koyucu önderleri şekillendirmiştir. Lykurgos'un varlığı ve koyduğu yasalar onun döneminden sekiz yüz yıl sonra hakkında yazan biyograf Plutarch tarafından aktarılmıştır. Dolayısıyla bu yasaları yalnız başına mı koyduğu, ya da böyle bir liderin yaşamış olup olmadığı kanıtlanabilir bir bilgi değildir. Ama ne olursa olsun Lykurgos sistemi Atina yurttaşlığını ve hatta modern yurttaşlık teorisyenlerini dahi etkilemiştir.

Lykurgos'a göre Spartalı yurttaşlık sistemi, eşitlik ilkesine, kamu arazisinden bir araziye sahip olmaya, ekonomik açıdan helotların¹ çalışmasına bağlılığa, katı bir yetiştirme ve eğitim sistemine, yemeklerin karavanadan yenmesine, askeri hizmete, yurttaş erdemlerine sahip olmaya ve devlet yönetimine katılıma dayanır. Spartalı

¹ Sparta sınırlarını genişlettiği dönemde (M.Ö. 8. yüzyılın sonları) batısındaki Taygetus dağlarının ardındaki Mesenyalılarla savaşmış ve topraklarını işgal ederek halkını köle eder, bu kölelere Sparta'da Helot denecektir.

yurttaşların varlıklarının Helotların emeğine bağlı olduğu söylenebilir. Öyle ki Plutarch'a göre her yurttaş çalışmaya engel olacak kadar saç uzatmış. Dolayısıyla çalışmamanın kazandırdığı zaman ve kölelerin emeğiyle elde edilen refah Spartalıları yurttaş erdemlerini ortaya koymaya ve bunlarla yaşamaya itmiştir. Bu erdemlerin en başında askerlik ve Sparta'yı ve düzenini korumak geliyordu. İyi askerler cesaretlerini hiç kaybetmemeliydiler, göreve kendilerini adamalı ve sadakatle bağlanmış olmalıydılar. Bu askeri “erdemlerin” Yunancadaki karşılığı *aretē* kavramıdır. Bu tam olarak tercüme edilmeye çalışıldığında, her ne kadar tam karşılığı olmasa da, “yurttaşlık erdemi”, “üstünlük” ya da “erdemlilik” olarak nitelendirilebilir. Eşit haklara sahip, devletten eşit payda arazi (ya da ekonomik eşitlik) almış olan, iyi askerlerden yurttaşlık görevlerini de yerine getirmeleri beklenirdi. Yasalara itaat ve meclislere katılım zorunluydu, Plutarch ve Xenophon'a² göre beklentileri karşılayamayan yurttaşların son önlem olarak cezası yurttaşlıktan mendi. Bu eşitlik ideali Sparta Meclisi ve Senatosunun (diğer bir deyişle ihtiyarlar konseyi) oluşumuna yol açtı. Sparta'nın iki kralı vardı ve bu meclisler sistemi kralları denetler, sınırdı. Bu ikili sistemde meclis senatoyu oluşturan yirmi sekiz adet altmış yaş üstü üyeyi seçer ve bu senato asıl yasa koyucu nitelikte olur, ancak yapılacak tüm yasama işleri mecliste tartışılırdı (Heather, 2007).

Spartalı yurttaşlar yüksek bir görev bilincine sahiptirler, eşit koşullarda yaşarlar ve hukuk ve devlet karşısında eşittirler, devletin yönetiminde yer alır ve ülkelerini savunmaya hazır olmalıdırlar. Sparta yurttaşlığının eleştirilebilecek yönleri de yok değildir. Helot'lara dayanan ekonomik sistem kölelikten farksızdır. Ayrıca Aristoteles de askerlik ile tanımlanmış yurttaşlık anlayışını eleştirirken çok boş zaman sahibi Spartalıların boş zamanlarını geçirirken askeri disiplinden başka bir örgütlenme biçimi bilmediklerinden bahseder. Sparta bu nedenle Leonides ve 300 Hoplite (ağır zırhlı, mızraklı piyade) ile Thermopylae'de Xerxes'in dev Pers ordusunu yenmesiyle tarihe geçmiş, efsaneleşmiştir. Bu zaferi sıkı disipline sahip yurttaş askerler kazanmıştır. Bir eleştiri de yurttaşlık statüsünün karavana harçlarını (Sparta tarzı vergi) ödemeye dayalı olmasıdır. Bu karavana harçlarının ödeyemeyenlerin yurttaşlıktan çıkartılmaları anlamına geliyordu ve bu nedenle

² Sokrates'in takipçilerinden M.Ö. dördüncü yüzyılda yaşamış yazardır. Onun yazılarını yine Plutarch aktarmıştır.

yurttaş sayısı gün geçtikçe azalmaktaydı. Bu da zamanla Lykurgos'un yasalarının esnetilmesine ve Hoplite sayısını korumak için yurttaş olmayanların da askere alınmasına yol açtı. Sonuç olarak hakkındaki tüm eleştirilere rağmen Sparta'da ileri derecede eşitlik anlayışına dayanan asker yurttaşlarla yurttaşlığın ilkelerinin tanımlanmış olduğu söylenebilir (**Heather, 2007**).

Sparta sisteminin bir devamı olarak görülebilecek ancak çok daha karmaşık ve uzun soluklu olan Atina sistemi vardır. Öncelikle Atina sistemini şekillendiren Aristoteles'ten kısaca bahsetmek gerekir. Aristoteles her şeyden önce Polis'e (kent) büyük önem verir. Hatta Polis'te yaşamaya ihtiyaç duymayan bir varlığın ya hayvan ya da Tanrı olabileceğini söyleyecek kadar ileri gitmiştir. Polis tartışma ya da diyalog için daha önce bahsedildiği gibi bir mekandır. Tartışan kişi siyasa ve yasaların konulmasında ve uygulamasında etkin rol oynayarak yurttaş dönüşür. Bu eylemin gerçekleşebilmesi için de yurttaşların birbirleri hakkında bilgi sahibi olmaları, ilişki kurmaları gerekir. Hatta Aristoteles'e göre iyi bir polis, yurttaşların birbirlerini görebilecekleri bir mekanda toplanabilecekleri kadar küçük olabilmelidir. Daha büyük kentlerin polis olamayacağına ve yurttaş yönetimine uygun olmadığını söylemiştir. Sonuçta poliste şekillenen yurttaş aynı Sparta'da olduğu gibi yurttaş erdemlerine sahiptir. Aristoteles'in polisindeki yurttaş dört erdeme sahip olmalıdır. Bunlar; özdenetim, aşırılıklardan kaçınma, adalet ve yurtseverliği de kapsayacak biçimde cesaret ve karar verme kapasitesini içeren akıl veya vizyondur. Bu erdemlere de ancak eğitim aracılığıyla ulaşılabileceğini söyler. Bu eğitim modern eğitim sistemini çağrıştıracak derecede çağının ilerisindedir. Politika adlı eserinde Aristoteles (**1993**): "Bir devletteki eğitim sistemi ... tek ve herkes için aynı olmalıdır ve sistemi hazırlamak da bir kamu faaliyeti olmalıdır" der. Pek tabi Aristoteles'in düşündüğü kamu anlayışı yurttaşların yönetimindeki Polis'tir. Modern anlamda teknokratların elindeki eğitim bakanlıkları Aristoteles'in kamu anlayışından olabildiğince uzaktır. Aristoteles Atina sistemi için ne kadar önemliyse Solon'da bir o kadar önemlidir. Sparta'nın Lykurgos'u gibi Atina'nın da Solon'u vardı. M.Ö. 600 yılı civarında Solon 40'li yaşlarındayken reformlarını gerçekleştirmiştir. Solon Platon'un Cumhuriyet adlı eserinde³ bahsettiği gibi toplumu sınıflara ayırmıştır.

³ Hether (**2007**) devlet olarak bilinen bu eserin doğru tercümesinin cumhuriyet olması gerektiğini söylemiştir.

Aristoteles'in öğrencilerinden birinin aktardığına göre toplum dört sınıfa ayrılmıştır. Beş yüz kileliler⁴, atlılar, askerler ve işçiler. Salt ekonomik olarak belirlenmiş bu toplumsal tabakalamada ilk üç sınıf ayrıcalıklı olmalarına karşın herkesin en temel haklar olan meclislere ve jüri mahkemelerine katılım hakkı vardı. Sonraki demokratik düzenlemelerle Solon yasalarının bu temel sınıflandırma dışındaki detayları yok olmuştur. Solon'un açtığı yoldan *archon*⁵ Kleisthenes gitmiş ve Atina'da demokratik dönemi (Atina demokrasi gerçek anlamıyla M.Ö. 508 ile 322 yılları arasında yaşanmıştır) başlatan kişi olmuştur. Kleisthenes Solon'un dört sınıflı yapısını detaylandırmıştır. Kabile olarak da nitelendirilebilecek bu sınıfların sayısını ona çıkarmıştır. Bugünkü Lüksemburg'un yarısı büyüklüğündeki bir coğrafyayı 30 bölgeye ayırmış ve her bir kabileye bu bölgelerden üçünü vermiştir. Bu on kabile 139 "*deme*"ye bölünmekteydi. Tahminen ortalama 200 kişiden oluşan her deme iyi yurttaş için eğitim alınan bir topluluktur. Kent meclisi bu yeni sisteme uyarlandı ve her kabilede 50 kişinin katıldığı 500 kişilik bir meclise dönüştü. Meclis asıl yönetim kurumu iken 1200 kişilik mayistralar günlük işlerin yürütmesini sağlamaktaydı **(Heather, 2007)**.

Atina demokratik çağında uzman yöneticiler tarafından değil, işi bilmeyen yurttaşlarca yönetiliyordu. Demokrasiye biraz denetim getirilmesi gerektiğini savunan Aristoteles bile Atina'ya hakkını vermiştir ve her bir bireyin teker teker "iyi" olmadığını ancak bir araya geldiklerinde iyinin ortaya çıkartıldığını söyler. Sonuçta Atina eşitlik ideali, özgürlüğe sahip olmak ve katılıma inanmak ilkelerine dayanan bir demokrasiydi. Yurttaşların iç içe olması Atina'yı demokrasisini bir arada tutmuştur. Çok önemli, hatta merkezi yönetimde yer almaktan da önemli olan yerel yönetime katılım *demelerde* gerçekleştiriliyordu. Her bir *deme* küçük birer polis gibi davranıyordu. Her yurttaş Atina'ya gitmeyi istemeyebiliyordu. Yurttaş kendi *demesinde*, tüzük denebilecek kararlarını agorasında tartışarak ve *demesinin* tüm işlerine dürüstçe sarılarak üzerinden 2500 yıl geçmesine rağmen hala etkilenilen bir sistem oluşturulmuştur **(Heather, 2007)**.

⁴ Tahıl ölçmekte kullanılan 25kg'lık kaba kile adı verilirdi, Anadolu'da Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerine dek bir çok yörede hala ağırlık ölçüsü olarak kullanılmaktaydı.

⁵ Antik Atina'da en yüksek rütbeli sivil yetkili.

Roma her yönüyle Atina'nın devamı olarak yorumlanmıştır. Ancak Roma'nın karşısındaki zorluk yurttaşlık sistemini kent yurttaşlığının mekanı polisten imparatorluğa yaymaktı. Yurttaşlık kişinin eğitimle ve kendini geliştirmesiyle edindiği erdemlerden uzaklaşmaya başlamış, hukuki bir statü olarak kazanılması gereken bir hak olmaya doğru evrilmiştir. Roma'nın Lykurgos ya da Solon gibi bir yasa koyucu figürü yoktu. Roma'nın ilk demokratikleşme çabası Roma Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında (M.Ö. 507 dolaylarında Roma cumhuriyet olmuştur) plebyenlerin (sıradan Roma halkı) patricialara (ayrıcalıklı sınıf) karşı verdikleri mücadele sonucu kazandıkları yurttaşlık statüsüdür. Bu değişiklik halk tribünleri sisteminin kurulmasına yol açtı. Her ne kadar kısa ömürlü ve etkisi kısıtlı olsa da tribünler plebyenlerin haklarını gözetmekteydi. Yani her yurttaşın Roma hukukunca korunması sağlanmış oluyordu. Bu da Atina yurttaşlık anlayışından Roma yurttaşlığının farkını göstermektedir. **Atina yurttaşlığı eşitliğe dayanan bir ortak yaşam ideali iken Roma yurttaşlığı hukuki bir statüdür.** Atina'daki gibi günlük hayatta yer bulamamış olsalar da Roma'da da Atina'daki *aretē* gibi *virtue* denen bir erdem anlayışı vardır. Roma yurttaşlık erdemi de genellikle yurttaş görevlerini sorgulamadan yerine getirmek olarak yorumlanmış ve devlete bağlılığı artırmak için öğretilmişlerdir. Görevler, yani askerlik hizmeti ve karmaşık, çeşitli vergilerin ödenmesi, Roma yurttaşlığında önemli bir yere sahip olsa da haklarla dengelenmişlerdir. Bir Roma yurttaşının sahip olduğu siyasi haklar meclis üyelerini, siyasal görevlere aday olanları seçmek ve meclislere katılmak ile sınıfsal yapı fiilen engel olsa da mayistra⁶ olma hakkıdır. Bu haklara rağmen Roma hiç bir zaman Atina'nın olduğu gibi bir demokrasi olmadı. Cumhuriyet döneminde iktidar seçilmiş elitlerin ya da mayistra ve benzeri sivil görevlilerin, imparatorluk döneminde ise imparatorun elindeydi. Roma'nın asıl sorunu demokrasi sorunu değil yurttaşlık sonuydu çünkü ilk defa bir devlet tek bir kentle başlayan sınırlarını Adriyatik'ten İskoçya'ya dek genişletmişti. İstila edilen coğrafyalarda mutlaka küçük birer Roma kurulmakta, yeni kurulan ya da işgal edilen kentler "Romalılaştırılmaktaydı". Roma'nın yayılması sırasında M.Ö. 381 yılında önemli bir gelişme yaşandı. Kentler

⁶ Mayistra latince *magistratus* denen askeri, siyasi ve dini iktidarı elinde bulunduran yöneticilerdir. Her bir görevde iki majistra bulunur ve görev süresi bir yıldır. İktidarın belirli bir kişi ya da sınıf tarafından suistimal edilmesini önlemek için bu önlemler alınmıştır.

hamamlarla, tiyatrolarla “Romalılaştırılıyordu” ancak Latin kenti Tusculum Roma’ya düşmanlık beslemeye başladı. Roma sorunu düşmanca yolla değil Tusculum kenti sakinlerine Roma yurttaşlığı tanıyarak çözmeye karar verdi. Böylece yurttaşlık kavramında gerçekleşecek temelli dönüşüm başlamış oldu. Yurttaş bir kentin mensubu olmaktan çıkıp bir “ulusun” (her ne kadar Roma’ya ulus demek mümkün olmasa da) mensubu olmaktaydı. Roma bu dönüşümü yurttaşlık hukukundaki iki farklı yurttaşlık statüsüyle sağladı. Kamusal ve özel yurttaşlık olarak ikiye ayrılabilen bu statülerden öncelikle özel olan Roma dışındaki kentlere verilmekteydi. Bu hakla yurttaşlar başka yurttaşlarla evlenerek çocuklarına yurttaşlık haklarını devredebiliyordu ve iş kurup, diğer yurttaşla ticaret yapabiliyordu. Ancak kamusal haklar imparatorluk döneminin sonlarına dek başka kentlerin sakinlerine tanınmamıştı. Çünkü bu haklarla yurttaşlar seçme ve seçilme hakkına sahip olmaktaydılar. Hakların dağıtılması süreci M.S. 212 yılında Antoniane Anayasasıyla sonlandı ve Roma İmparatorluğu topraklarında yaşayan tüm özgür yurttaşlara eşit haklar verilerek Roma yurttaşı kılındı (Heather, 2007).

5.3.2.2. Yurttaş idealinden ideal yurttaşlığa doğru

Roma’nın siyasi iktidarı, yapılmaya çalışılan tüm reformlara rağmen ayakta kalamadı. Askeri başarısızlıkların da etkisiyle Roma devletinin merkezi iktidarı zayıfladı ve ticaretle gelişip serpilmiş, nehir ve deniz kıyısı kentleri boşaldı. Roma’da devlet soyut, hukuki bir kavramdı. Ortaçağın başlarında Roma devleti ve hukuku geçerliliğini kaybederken yerini iki iktidar odağı doldurmaktaydı. Bunlardan biri Hristiyanlık ya da kilise, diğeri ise kişisel iktidar ya da derebeylikti.

Hristiyanlık toplumsal geçerliliğini yitirmiş yurttaş erdemlerinin yerini almaktaydı. Maneviyatı Olimpia Tanrılarından ziyade yurttaşlık erdemlerinde ve sivil iktidarın devlet yönetimine katılması üzerine kurgulayan Antik yurttaşın yerini götüren Dünya’nın geçiciliğine, bu hayatta yapılabilecek tek manevi eylemin ibadet etmek olduğuna inanan faniler almıştı. Tabi Olimpia maneviyatı Ortaçağda farklı bir biçimde sürdürülmüş, bir anda tamamen ortadan kalkmamıştır. Antik Yunan’da nasıl her kentte o kentin ekonomik ve kültürel faaliyetlerini yönettiğine inanılan Tanrılara tapılıyorsa Ortaçağda da kentlerin koruyucu azizleri aynı geleneğin sürdürülmesi olarak görülebilir.

Ortaçağ yurttaşlığının ortaya çıkışı maneviyattan ziyade ekonomiye dayalıdır. Roma kentleri Roma sınır güvenliğinin çökmesiyle akınlara açık coğrafyada kendi içlerine kapandılar. Sur duvarları içindekiler ve dışındakiler olarak bir toplumsal ikilik oluştu: Toprağa bağlı serfler ve kentli zanaatkarlar. Yurttaşlık da tekrar bu ortamda özellikle ekonomik gelişimin bir sonucu olarak iktidarı derebeylerden yeni gelişmekte olan burjuvaziye geçirmek için devredeydi (**Mumford, 2007**).

Aquinumlu Thomas ilk kez ancak 13. yüzyıla gelindiğinde Aristoteles'in tekrar yorumlanmasıyla Hristiyanlık ile Roma yurttaşlığı arasında bir bağ kurmuştur. Aquinumlu Thomas bir din adamı olarak Hristiyanlığı reddederek yerine soyut Roma yurttaşlığını getiremedi ama yüzyıllardır ilk defa derebeyinin buyruklarına boyun eğen uyrukları Hristiyan öğretisiyle yurttaş olarak düşünmek bir kez daha mümkün olmuştu. Aquinumlu Thomas'ın ardından Yunanistanlı Marsilius ve yakın çağdaşı Bartolus gelir. Thomas'tan farklı olarak laik bir yurttaşlık anlayışı geliştirmişlerdir. Yurttaş iktidarı idealinin gerçekleşmesine Ortaçağ kenti için ihtimal vermemişlerdir. Dolayısıyla temsili demokrasiyi uygun görmüşlerdi. Bu üç düşünürün ortak yönleri hepsinin, İtalya dışında bulunsalar da, İtalyan kökenli olması ve akademisyen olmalarıydı. Bu teorik yurttaşlığı yine ilk kez İtalyan kentleri uygulamaya koymuştur (**Heather, 2007**).

Yurttaşlık askeri ihtiyaçlara cevaben yurttaşlarının silah taşımaya izin veren yasalarla profesyonel bir orduyu besleyemeyen derebeyleri tarafından devreye sokulmuştu. Kentine bağlı yurttaş kentini koruma görevini de seve seve yerine getirmek üzere silahlanmaktaydı (**Mumford, 2007**). Bunun dışında ticari ve zanaat faaliyetleri yeni bir sosyal sınıf olarak burjuvaziye doğurmaktaydı. Örgütlenme organı olarak loncalar her ne kadar ekonomik birer yapılanma olsalar da kamu görevlerini üstlenmekteydiler. 12. yüzyıla gelindiğinde birçok İtalyan komününde kilisenin baskısı ve laik derebeylerin iktidarı reddedilmişti. Mahkemeler ve kent meclisleriyle Antik Atina'dakine çok benzer doğrudan demokratik yöntemle idare edilen birçok kent vardı. Bu dönemde yani 12. yüzyılla 15. yüzyıl arası dönemde çok çeşitli biçimlerde yurttaş iktidarı ile karşılaşılır. Bazı kentlerde Antik Atina'daki gibi aşamalı meclisler sistemi devreye girmiş, bazıları temsili yöntemi seçerek yönetimlerini kısıtlı sayıda üyesi olan meclislere devretmişlerdir. Tek ortak nokta merkezi iktidar yokluğunda kentlerin yönetimlerinin o kentin yurttaşlarınca devralındığıdır (**Heather, 2007**).

15. yüzyılın ortalarına gelindiğinde küçüklü büyüklü loncalar kuvvetlenmiş ve kendilerini koruyucu bir kıskançlığa bürünmüşler, yeni gelişen dokuma gibi alanlarda yeni loncaların kurulmasına izin vermiyorlardı. Özellikle nehir boylarında ticaret gelişmişti ancak her kentin kendi uygulamalarını dayatması tüccarları yersiz geçiş ve ayakbastı vergileriyle bezdiriyordu. Bu durum merkezi iktidarların monarşiler olarak yapılanmasına ve iktidarı bir kez daha kentlerden devralmalarına yol açmıştır. Rönesans düşünürleri Bruni ve Machiavelli (her ne kadar adı kötüye çıkmış olsa da Machiavelli Floransa’da yurttaşlık üzerine çok çalışmış ve kamu hizmeti yapmış biridir) bu ekonomik gerekliliğe karşı Floransa yurttaşlığını savunmuşlar, ancak değişime engel olamamışlardır. Bruni Floransa yurttaşlığını göklere çıkarmış, anayasasını övmüştür. En önemlisi de Nanna Strozzi’nin savaşta ölümü üzerine yazdığı ünlü cenaze söylevidir. Bu söylevden bir bölüm Ortaçağ yurttaşlığının geldiği noktayı açıklamaktadır:

Cumhuriyetin yönetiminde kullandığımız anayasa gerçekten de tüm yurttaşların özgürlüğü ve eşitliğini amaçlamaktadır. Her yönden eşitlikçi olduğundan “halk” anayasası diye adlandırılır. Tek adamın yönetimi altında titremeyiz ... birkaç kişinin buyruğunda köle de değiliz. Özgürlüğümüz herkes için eşittir, sadece yasalarla sınırlıdır ve insanların korkularından uzaktır. Görev alma ve yükselme umudu herkes için aynıdır, yeter ki çaba ve yetenek, saygın ve ciddi bir yaşam biçimine sahip olunsun Kentimizin yurttaşlarda aradığı erdem ve namustur ... Özgür bir halka bu görevlere gelme olanağı verildiğinde bunun yurttaşların yeteneklerini kamçulamaktaki etkisi olağanüstüdür ... dolayısıyla kentimizde bu umut ve beklenti hep olduğundan yetenek ve çalışkanlık da doğal olarak göze çarpacaktır. (aktaran, Clarke, 1994, s.78)

Machiavelli ise kamu hizmetinde geçirdiği uzun yıllardan sonra rejim değişikliğinin ardından hapse atılmış ve işkence görmüştür. Serbest bırakılmasının ardından Toscana’ya gönüllü sürgüne gitmiş, orada kendini yazmaya adanmıştır. Machiavelli ateşli bir cumhuriyetçidir. Cumhuriyetin sürekliliği için faal bir yurttaşlar birliğinin gerekliliğini vurgular. Buna karşın Sparta yurttaşlığını övdüğü ve askeri disipline önem verdiği bilinmektedir. Yurttaşlık görevlerini ve bilincini askeri disiplinle devlet yönetiminde önermesi kendisinin kötü ününün yayılmasının nedenidir (**Machiavelli, 1998**).

Mutlak monarşilerin gelmesiyle ortaçağın görece özgürlükçü ortamı ekonomik ve siyasi istikrar uğruna feda edilmişti. Bu değişimler bile istenen istikrarı getirememişti. 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa savaşlar ve iç karışıklıklarla boğuşmaktaydı. İşte bu ortamda kişinin kralın tebaasından bir ulusun yurttaşına doğru dönüşümü başlamıştı. Hobbes gibi teorisyenler bu dönüşümü planlarken

uygulamada temsili kurumlarla kralın iktidarına alternatif oluşturulmuştur (**Heather, 2007**).

5.3.2.3. Modernizm, milliyetçilik ve yurttaşlık

Mutlak monarşilerin büyük coğrafyalarda yaşayan halkları bir arada tutmaktaki yetersizliğine yeni bir yurttaşlık anlayışı cevap olmuştur. Bu fikrin öncülerinden Rousseau 1772 yılında doğduğu ve büyüdüğü Cenevre kentine bir ortaçağ komününe bağlılığa benzer bir duyguyla yaklaşmaktaydı. 25.000 kişilik Cenevre kentinde 1.500 kişi yurttaşlık hakkına sahipti ve Rousseau'da bu yurttaşlardan biriydi. Bu ayrıcalıklı statüsüyle öyle gurur duyardı ki “Toplum Sözleşmesi’ni” “Jean-Jacques Rousseau – Cenevre Yurttaşı” olarak imzalamıştır (**Rousseau, 2007**). Öncesinde kentte kamusal alanda yüz yüze ilişkilerle, mecliste, mahkemede, pazaryerinde kurulan yurttaşlık ilişkisi artık bir “sanal” pakta dönüşmekteydi. Rousseau yurttaş görevlerini vurgulayarak, ulusu için çalışmayı özel işi için çalışmaktan öne koyar ve ulusun mutluluğunu kişinin mutluluğunun kaynağı olarak tanımlar. Rousseau ile ilk defa ulusallık yurttaşlıkla eş anlamlı olmaya başlamıştır.

Rousseau’nun teorilerinin gerçekleşmesi ilk olarak Amerikan devriminde görülmüştür. İngiltere’nin sürekli artırdığı vergilerle baş edemeyen toprak sahiplerinden kaynaklanan Amerikan devriminin temelinde “temsiliyet yoksa vergi de yok” sloganı vardır. Pek tabi bu isteğin arkasında en azından 150 yıllık doğrudan demokrasi deneyimi vardır. Özellikle doğu sahili kentlerinde ve kasabalarındaki siyasi ortam Amerikalıları devrim koşullarına hazırlamıştır. Bu da Amerikan Haklar Bildirgesinde ilk defa mülk sahibi olma koşulu aranmadan herkese vatandaşlık hakkı verilmesine yol açmıştır. Eşitlik, özgürlük gibi evrensel kavramlar 1776 anayasasına girmiştir. Kölelik daha 100 sene kadar devam edecek olmasına karşın görülmemiş bir toplumsal yapı oluşturulmuştur. Bu devlet yapısının ve anayasanın dönemi için devrimci niteliği yadsınamaz (**Heather, 2007**).

Fransa’da ise 1789 devriminin çok öncelerinden beri var olan, Amerika’dakine benzer bir siyasi ortamın varlığından söz edilebilir. Tocqueville’e göre (**1955**) devrimden çok önce Fransız köylüleri birbirlerine hitap ederken “yurttaş” demekteydiler. 1789 atmosferinde ortadan kaldırılan toplumsal sınıflar tek bir yurttaşlar topluluğunun oluşmasına yol açtı. Her ne kadar bu süreçte “pasif” ve “aktif” yurttaş gibi tanımlamalar getirilerek mülkiyete dayalı bir yurttaşlık sistemi

düzenlenme girişimlerinde bulunulmuş olsa da mecliste güçlenen Jakobenler “egemen halk Fransız yurttaşlarının tamamıdır” ifadesini anayasaya koyarak devrimi tamamlamıştır (Heather, 2007).

Bundan sonra Avrupa ve Amerika’dan çıkarak tüm Dünya’ya yayılan aydınlanma ve yurttaşlık fikirleri tüm toplumsal yapıları çözmüş ve yerine ulus-devletleri koymuştur. Bu yeni örgütlenme birçok ülkede farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır ancak birkaç ortak yönü de vardır. Anderson’a (2004) göre yaratılan yeni cemaat hayalidir ve bu cemaati bir arada tutmak için sürekli merkezi bir gayretle ulusal tarih, ulusal kültür gibi gerçekte var olmayan kavramlar yurttaşlara dayatılmıştır. Bunun gerçekleşme yolunu da Anderson gazete ve genel olarak basın yoluyla büyük kitlelerin aynı anda aynı şeyleri düşünmelerinin sağlanması ve milli eğitim yoluyla aynı ülkedeki her yurttaşın aynı temel kavramları yüceltmesinin sağlanması şeklinde özetler. Bu gelişmeler Türkiye’de de çok farklı biçimde gerçekleşmemiştir. Osmanlı devletinin eski yapılanmasını çökerterek yerine yeni ulus-devlet fikrini oturtmak özellikle milli eğitim yoluyla olmuştur. Yurttaşlık bilgisi dersleri kişinin yurttaş olarak görev ve sorumluluklarını tanımlamıştır. Türkiye’de (ve Dünya’nın birçok ülkesinde) Amerika ve Fransa gibi devrim öncesi demokrasi geleneği oldukça zayıftır. Dolayısıyla yapılan devrimler doğal olarak yukarıdan inme olmuş, yurttaşlık kişisel erdem olarak değil, görevler ve sorumluluklar dizisi olarak Türkiye halkına dayatılmıştır (Caymaz, 2007).

5.3.2.4. Yeni yurttaşlık açılımları

20. yüzyıla gelindiğinde modernizmin ve milliyetçiliğin körüklediği iki Dünya savaşı ardından Dünya hükümeti ve yurttaşlığı kavramları ortaya atılmıştır. Bir hareket Dünya meseleleri ve özellikle soğuk savaş hakkında çözüm üretmek için kozmopolitan düşünceyle bireylerin Dünya yurttaşlığını benimsemeye ikna edilmesi idi. Diğer bir eylem de Birleşmiş Milletlerin reformdan geçirilerek federal bir Dünya hükümetine doğru yönelmesinin sağlanmasıydı. İki eğilimde sonuçta sönük kalmıştır. İlk hareket etkileyici biçimde 1945-1960 yılları arasında 800.000 Dünya yurttaşını kaydederek kimlik kartlarını dağıtmıştır ancak günün basınına haber olmanın ötesinde toplumsal bir etki yaratamamıştır. Birleşmiş Milletlerin içinde yapılmaya çalışılan reformlar da örgütün güdümlü yapısı ve bürokratik olması nedeniyle yapılamamış, bu uğurda çalışan az sayıda kişiyi projeyi iptal etmeye zorlamıştır. Aslında Dünya yurttaşlığı kavramı Roma dönemine dek geriye

gitmektedir. Dünya yurttaşlığı kavramı Stoacılar tarafından tartışılmış bir kavramdır. Roma yönetimi altında toplanmış farklı dillerden ve kültürlerden yurttaşların aynı hukukun kurallarıyla yönetilmesi ideali tek Dünya devleti fikrinden uzaktır. Stoacıların başlattığı Dünya yurttaşlığı fikri 18. Yüzyılın sonuna gelindiğinde Fransız devrimi koşullarında Robespierre tarafından tekrar gündeme getirilmiştir. 1793 Jakoben haklar bildirgesine “tüm ülkelerin insanları kardeşler ve farklı insanlar, tek ve aynı devletin yurttaşlarıymış gibi bir diğerine yeteneklerine göre yardım etmelidir” maddesini eklemeye çalışmış ancak kabul edilmemiştir. Kant modern Dünya yurttaşlığı konusunda ilk kabul görmüş teorik yaklaşımı geliştirmiştir ve yankıları hala sürmektedir. Kant anayasa olarak kozmopolitan hukuku “etkileştikleri bir dışsal ilişki içinde birlikte var olan bireyler ve devletler bir evrensel insanlık devletinin yurttaşları olarak kabul edilebildikleri ölçüde kozmopolitan hakka dayalı bir anayasa” olarak tarif eder. Gerek Roma, gerek Fransız devrimi, gerekse 20. yüzyıl Dünya yurttaşlığı anlayışlarının başarısızlığının bir ortak noktası vardır. Hepsi topluma bazı doğruları empoze etmeye çalışmışlardır. Fikren doğru gelen, hatta iyi formüle edilmiş olan her kavram toplumsal olarak doğrudur denemez. **(Hether, 2004; Reiss, 1991).**

21. yüzyıla gelindiğinde ulus-devlet yapıları özellikle Dünya ekonomik sistemlerindeki merkezsizleşme eğilimleriyle doğru orantılı olarak çözülme sürecine girmiş görünmektedir. Bu dönemde öne çıkan kavram çok kültürlü yurttaşlıktır. Modern düşüncede yurttaşlık adına iki farklı uç vardır. Bu uçlardan biri milliyetçidir, tek millet prensibiyle tüm diğer alt kimlikleri kamusal alandan dışlar ve kişisel alanla sınırlandırır. Diğer uç ise tüm millet fikrinin tamamen terk edilmesi gerektiğini savunur, milliyetçiliğin yurttaş idealinin önünde engel teşkil ettiğini söyler. Çok kültürlü yurttaşlık anlayışı bu iki ucun arasındadır. Aslında çok kültürlülük yeni bir kavram değildir. Amerika Birleşik Devletlerinin ilk yıllarında denenmiştir. Federalizmin iki aşamalı yurttaşlık anlayışı bu kavrama yakındır. Önce kendi eyaletinin yurttaşı sonra ülkenin yurttaşı olma fikri Amerika’da iç savaşla son bulmuş, yurttaşlık merkezileşmiştir. 21. yüzyıla gelindiğinde Avrupa Birliği çok kültürlü yurttaşlığın yaşandığı en iyi örnektir. Avrupa Birliği federal bir hükümet kurmak yerine bir Avrupa devleti kurmayı amaçlamaktadır. Tüm Avrupalı milletler varlıklarını sürdürürken Avrupalılık fikri gelişmekte, yayılmaktadır. Bu fikir Habermas **(2001)** tarafından desteklenmektedir ve Avrupa anayasasının

savunucularındandır. Millet temelli vatanseverlik yerine Habermas'ın tabiriyle anayasal vatanseverlik gelmektedir. Mevcut yurttaşlık yapılarını yıkmak yerine dönüştürmeyi savunmaktadır. Avrupa'daki gerçeklik büyük Avrupa devleti değildir, ancak bunun adımları kurumsal anlamda olmasa da kültürel anlamda atılmaktadır. Serbest dolaşım ekonomik ve kültürel anlamda çeşitliliği ve zenginliği sağlamaktadır. Bu yerel milli kimlikleri yok etmemektedir, anketler hala Avrupalıların kendilerini yerel kimlikleriyle tanımladıklarını göstermektedir, ancak yurttaşlar kendi milliyetlerini sorgulamakta diğer Avrupalılarla empati kurabilmektedirler. Çok kültürlü yurttaşlık anlayışı dolayısıyla katılımcı siyaset için zemin hazırlamaktadır, üstten inme değildir hatta Avrupalı politikacılardan ziyade halklar tarafından benimsenmektedir, toplumların evrimiyle birlikte şekillenmektedir ve ulus yurttaşlığının “hayali”, dışlayıcı, yabancılaştırıcı özelliklerini reel politik, katılımcı ve dayanışmacı özelliklere doğru dönüştürmektedir. (Magnet, 2005; Habermas, 2001; Güllalp, 2007).

5.4.Sonuç

Kent kendisini oluşturan binaların toplamından fazlasıdır. Çünkü kent bir önceki bölümde de değinildiği gibi Çatalhöyük'ten günümüz metropollerine dek bir çekim noktası olmuş, ortaya çıkarttığı ve desteklediği ekonomik büyümenin yanı sıra kültürü de yeniden tanımlamıştır. Murray Bookchin'in (1999a) de vurguladığı gibi insanların ekonomik ihtiyaçlarından daha çok kültürel ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bu kültürel ihtiyaç Atina'da, Ortaçağ İtalyan komünlerinde, Kuzey Amerika koloni kasabalarında insanları vatandaşlara dönüştüren değerlerin yaratılmasını sağlamıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde tek toplumsal gerçeklik olan kapitalizm her krizden biraz daha güçlü çıkarak tüm toplumsal yapıları kar odaklı düşünüşle tekrar şekillendirse ve kent kültürü, yerellik gibi kavramları metalaştırsa ve kentleşme ölçeksiz, durdurulamaz bir biçimde gelişse de, umut vadeden yeni bir dönemin eşiğine gelinmiş olduğunu söylemek abartılı olmaz. Modernizmin doruğa ulaştığı yıkıcı bir yüzyıllık dönemin ardından ulus-devlet yapılarının çözülmesi, etnik kimliklerin kabulü, yerel iktidarların kuvvetlenmesi, bilişim altyapılarının gelişmesiyle üst bir farkındalık seviyesine ulaşılması yeni yurttaşlık açılımlarının serpilmesi için zemin hazırlamakta, Stoacılıktan beri süre gelen Dünya yurttaşını yerel bir nitelikle üretmektedir.

6. PLANLAMADA YURTTAŞ KATILIMI

Eleştirel teori düşünsel alt yapıyı, kapitalizm baskın toplumsal faktörü, kentler tarihsel-sosyal-mekansal perspektifteki sahneyi ve yurttaşlık kentsel değerlerin özünü oluşturmuştur. Bu çerçeve çizildikten ve planlama ve mimarlık alanındaki yeni kavramlar ortaya konduktan sonra son 40 senedir planlama ve mimarlığın alanına girip çıkmış bir kavram olan yurttaş katılımının bahsedilecektir.

6.1.Yurttaş Katılımının Tanımı ve Biçimleri

Nigan Beyazıt'ın (1982) yaptığı doktora çalışmasının giriş bölümünde de bahsettiği gibi katılım planlama için önem kazanmaktadır. 1960'lardan itibaren modern planlamanın ilkeleri sorgulanmaya, kentsel bunalıma neden çözüm üretmediği araştırılmaya başlamıştır. 1980'lerden 21. yüzyıla gelindiğinde Türkiye'de yerel yönetimler ve plancılar (mimarlar, kent plancıları, tasarımcılar) bu kavramı sıkça kullanmakta ve kavramın olumlu çağrışımlarından faydalanmaktadırlar. Katılım kavramıyla toplumlarda genel olarak politik, ekonomik ve yönetsel katılım olarak farklı biçimlerde karşılaştığı söylenebilir. Burada ilgilenilecek asıl konu katılımın planlamadaki biçimleri olacaktır. Sosyal bilimler açısından tanımlandığında katılım toplumun çeşitli araçlarla politik, ekonomik ve yönetsel karar alma süreçlerinde söz sahibi olmasına denir. Katılım teorisine katkısı tartışmasız olan Arnstein ise katılımı tanımlarken iktidarın dağıtılmasını, merkezsizleştirilmesini vurgular ve katılımı, politik ve ekonomik süreçlerden günümüzde dışlanmış olan yoksun yurttaşların, gelecekte kasıtlı olarak katılmalarını sağlayacak biçimde iktidarın dağıtılması olarak yorumlar¹ (Arnstein, 1969). Bookchin ise toplumsal ekoloji teorisinden yola çıkarak, katılımı "biyolojik ortak yaşamın toplumsal karşılığı" olarak yorumlar. Çıktığında sosyoloji alanında alternatif bir teori olarak ses getiren toplumsal ekoloji kavramını tanımlarken biyolojik evrim ve toplumsal evrim olarak

1 ["(Participation is) the redistribution of power that enables the havenot citizens, presently excluded from the political and economic processes, to be deliberately included in the future"]

bir biriyle karşılıklı etkileşim içerisindeki iki evrim sürecinde bahseder, bunları birbirinden ayırmaz ya da biri diğerini engeller gibi bir yaklaşımı yoktur (**Bookchin, 1999a**). Birinci doğa olarak biyolojik olanı ikinci doğa olarak toplumsal olanı vurgular ve bunların birleşiminden özgür doğanın ortaya çıkacağını söyler.

6.2.Neden Yurttaş Katılımı?

Yurttaş katılımının nedenlerini ve faydalarını araştırırken iki farklı başlık üzerinde durulacaktır. Birincisi katılımın kişisel, psikolojik faydaları, diğeri toplumsal faydalarıdır.

Karar alma süreçlerine katılımın, katılımcının kendini geliştirdiği ve antik Yunanistan'da bahsedilen *koinonia*'yı (kişilerin ortak amaç idealine ulaştığı “iyi bir yaşamın” kendi kendini gerçekleştirme ile sağlanması) gerçekleştirmesini sağladığı söylenebilir. Antik Yunan'daki erdemler bir yana katılımcı planlamanın modern mimarlığın en büyük hatalarından birini düzeltmiş olduğu söylenebilir. Bu basit ama kişisel tatmindir. Kişi kendini ilgilendiren sorunların çözümünde etkin rol oynayabiliyorsa kendini gerçekleştirmiş olur.

Bir yaklaşım planlama eyleminin özüyle ilgilidir. Planlama sonuçta insan için, bir kentin ya da yapının kullanıcılarının yaşamlarında isteklerinin, arzularının gerçekleşmesi, mutlu, sağlıklı ve onurlu yaşamaları için yapılır. Kullanıcıların ya da genel olarak yurttaşların isteklerinin, arzularının uzmanlar tarafından daha iyi bilindiğini düşünmek zordur. Plancı kişinin kendi fikirlerini tasarıma yansıtabilmek için katılım mekanizmalarını kullanabilir.

Toplumsal olarak yurttaş katılımı öncelikle devlet, yurttaş ve uygulayıcı arasında zedelenmiş ya da hiç var olmamış olan ilişkiyi kurar. Katılımın özünde iletişim yatar, yurttaş kendini ilgilendiren sorunlar hakkında bilgi alışverişinde bulunabilmesinin tek yolu katılımdır. Katılımla aktörler arasındaki bilgi akışı daha etkin ve verimli olur (**Hamdi, 1991**).

Katılım vurgulanırken öne çıkan bir saptama kişinin kendi yaşadığı sorunlar hakkında diğerlerinden daha doğru bilgi sahibi olduğu ve daha yaratıcı çözüm önerileri sunabileceği saptamasıdır. Bu saptama indirgeyici olarak yorumlansa da yurttaş katılımının benimsenme sebeplerinden biri olarak sayılabilir (**Hamdi, 1991**).

Katılım ilke olarak karşılıklı faydaya dayanır. Katılımcı yurttaşlar için bahsedilen faydaları varken iktidar sahipleri için de kullanılabilir bir yöntemdir. Özellikle kamuoyunda tepki çeken ve uygulamasında kentlilerin direnişiyle karşılaşılan kentsel dönüşüm projesi gibi büyük kentsel müdahalelerde yurttaşların katılımının sağlanması iktidar sahiplerinin projelerinin uygulamasını kolaylaştırır. Bu katılımı araçlaştırarak iktidarın rant amaçlı projelerine alet edildiği yönünde eleştirilmektedir, ancak katılımcı süreçlerle tasarlanan bir projede iktidarın rant amacından uzaklaşmak zorunda kalacağı, taviz vereceği söylenebilir.

Son olarak katılım toplumun demokratikleşmesi yönünde bir değişimin aracıdır. Yurttaşlar temsili demokrasilerde oy verme yoluyla kendilerini yönetirler, ancak verilen oy seçilmişin siyasi konumunu garanti etmemelidir. Doğru bir demokraside sürekli yurttaş denetimi olmalı parlamento ile yurttaş arasındaki mekanizmalarla yöneticiler denetlenebilir, yeri geldiğinde geri çağırılabilir olmalıdır. Planlama alanında yurttaş katılımı ise bu mekanizmalardan biridir. Yönetici ile yurttaş arasındaki bağı kurar.

6.3.Yurttaş Katılımının Seviyeleri

Her katılımcı planlama sürecinde katılımın aynı biçimde ve seviyede olmayacağı söylenebilir. Dolayısıyla her farklı süreç için yurttaş katılımının farklı seviyeleri olduğundan söz edilebilir. Bu konuda Arnstein'in katılım merdivenini açıkladığı 1969 tarihli makalesi hala bir numaralı kaynaktır (bkz. Şekil 6.1). Arnstein'in bu derecelendirmesi her ne kadar doğrusal olduğu için eleştirilse de günümüz koşullarında karşılaşılan durumlar için hala gerçekçidir. Merdivende katılım olmayan durumdan yurttaş kontrolüne kadar bir yelpazede farklı katılım seviyeleri açıklanmıştır. Her ne kadar yurttaş kontrolüne dek katılım seviyesinin yükseldiğini ve bu seviyeye erişilmeye çalışılacağını söylemek doğru gibi görünse de farklı durumlar için bağlamında doğru olan katılım biçimleri seçilmelidir. Örneğin uzmanlık gerektiren konularda sonucun doğruluğunu ve güvenilirliğini sağlamak adına katılım danışmanlık seviyesinde kalmalıdır denebilir (**Horelli, 2002**). Bu basite indirgenmiş yurttaş katılımı tipolojisinin özgün katılım biçimleriyle zenginleştirilmesi mümkündür. Katılımı erkin varsıllardan yoksullara devredilmesi için bir araç olarak gören Arnstein ırkçılık, ataerkillik, yabancılaşma gibi kavramların bu özgün biçimlerin ortaya çıkışında farklı toplumlarda farklı biçimlerde

etkin rol oynadıklarından bahseder. Ayrıca katılımın basamakları birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmamışlardır. Bazı durumlarda üst basamaklarda görünen bir sosyal program ya da çalışma sonucunda düşük seviyede bir katılımın sağlandığı görülebilir. Basit bir örnek varsılların sadece kağıt üzerinde katılım sağlamak için yapılan çalışmada çözülmesi hedeflenen problemten etkilenenleri işe alarak kendi dayattıkları çözümün kabul edilmesini sağlamaya çalışmalarıdır.

Şekil 6.1: Arnstein’in Yurttaş Katılımı Merdiveni (Arnstein, 1969, üretilmiştir)

Basamakların anlamlarını açmak gereklidir. En alt basamaktaki terapi ve manipölasyon katılımın olmaması durumunu tarif ederler. Bu seviyelerdeki katılım anlayışında iktidar sahiplerinin niyetleri iyi olsa dahi amaçları katılımcıları eğitmek ya da onlara doğru yolu göstermektir. “Yurttaş için” en iyisini bilen politikacı tiplmesini canlandırmak zor değildir. Bilgilendirme, danışma ve yatıştırma seviyelerinde iktidar sahiplerinin ellerinde bulundurdıkları iktidarlarından ödün verdikleri söylenebilir. Katılımcıların fikirleri alınır ve yorumda bulunmaları sağlanır. Türkiye’de sıklıkla uygulanan katılım seviyesi bilgilendirmedir. Hatta iktidar sahipleri tarafından tek yurttaş katılımı seviyesi olarak ya da katılımı sağlamak için tek olasılık olarak görüldüğünü söylemek abartılı olmayacaktır. Bu düzeyde yurttaşlar en fazla yatıştırılacaktır. Bu seviyede karar alma süreçlerine yurttaşların dahil edilmediği söylenebilir. Karar alma yetkisi hala iktidar sahibinin elindedir. Yurttaş erkinin sağlandığı en üst düzeydeki katılım anlayışında karar alma süreçlerinde yurttaşların etkin rol oynadığı görülür. Ya iktidar sahipleriyle ortaklıklar

kurarak ya delegelerini karar alma mercisine göndererek ya da bizzat her yurttaşın karar almada görev üstlendiği süreçlerle katılım sağlanır.

6.4.Yurttaş Katılımının Sağlanması Yöntemleri

Daha önce de bahsedildiği gibi bu çalışma bir katılımcı planlama el kitabı değildir. Dolayısıyla bir katılımcı planlama yöntemi önerilmeyecektir, ancak iki ana başlık altında katılımcı planlamanın nasıl uygulanmış olduğundan bahsetmek, ilham vermesi açısından gereklidir. Öncelikle değinilecek olan modern öncesi dönemde yöntemlerin kendi içinde değerlendirilmesi gereken katılımcılık anlayışıdır. Daha sonra modern dönemde çeşitli biçimlerde karşılaşılan katılımcı planlama örneklerinin hepsi olmasa da belli başlı olanları kategoriler altında araştırılacaktır.

6.4.1. Modern öncesi dönem “katılım” anlayışı

Katılım kavramı modern bir kavramdır. Dolayısıyla millet kavramında olduğu gibi modern öncesi kentli kendini ilgilendiren, etkileyen sorunlara çözüm ararken katıldığı karar alma süreçlerinde kendisini idealist bir demokrat olarak görmüyordu. Sadece yapılması gerekeni yapıyor, kendi atalarının yaptığını tekrar ediyordu. Bugün katılım demokrasi geleneği denebilecek bir süreç içine sonradan konumlandırılmıştır.

Bu bakış açısıyla organik gelişmiş Antik Yunan kentleri, Ortaçağ İtalyan komünleri ve Amerikan kasabaları katılımcı birer planlama ve üretim sürecinin sonucudur. Her ne kadar bu süreçler rasyonel olarak planlanmış olmasalar da kendiliğinden şekillendikleri de söylenemez.

Bu kavranması güç katılım anlayışını açıklamaya bir soruyla başlamak doğru olacaktır. Neden Cumalıkızık, Şirince, Eski Foça, Mardin, Cihangir, vb. güzeldir, neden bunca yıllık modern mimarlık yetiştirilen bunca mimara, üretilen bunca akademik birikime rağmen en azından eskinin bu yerleşimlerine denk nitelikte yerler yaratamamaktadır? Bu sorunun yanıtını Christopher Alexander (1979) ünlü örüntü dili üçlemesinde aramıştır. Alexander’a göre eskinin kentleri yurttaşların zihinlerindeki bir örüntü dili ile şekillendirilmekteydi. Bu kavram bu çalışmada bahsedilen yurttaş katılımı kavramına yakın bir kavramdır, çünkü her yurttaş sayısız küçük eylemle kentleri şekillendirmiştir. Aynı konuşulan dil gibi örüntüler de toplumların ortak hafızalarında var olan bir örüntü dili ile kentleri meydana getirmektedirler. Bu örüntüler fiziksel bir mimari öge olabilirken kişilerin

yaşamlarındaki bir aktivite de olabilirler. Sayısız örüntü hem birbiriyle hem yapıyla çevreyle hem de yurttaşların yaratıcı güçleriyle etkileşerek bir yapıyı, meydana, parkı, meydana getirir, değiştirir ve tekrar şekillendirirler. Kentler yaratılmamakta, tasarlanmamaktadır, bunun yerine yurttaşların sayısız yaratıcı küçük eylemleriyle yavaş yavaş gelişmekte, (doğadaki gibi) büyümektedirler.

6.4.2. Modern dönemde katılımcı planlama

Modern dönemde yurttaşların planlama süreçlerine katılması üç farklı biçimlerde gerçekleşmektedir. Bir durum tasarlanmış süreçlerle yurttaş katılımının faydaları göz önünde bulundurularak yurttaşların yerel ya da merkezi yönetimler veya planlama otoriteleri tarafından bilinçli olarak planlama işlerine dahil edilmeleridir. Bir diğeri yurttaşların bu hakkı örgütlenerek aramaları kendilerini ilgilendiren sorunların çözümünde etkin rol oynamayı talep ederek iktidara isteklerini kabul ettirmeleridir. Son bir biçim de yurttaşların iktidar boşluğunda sorunlarının çözümünde etkin olmak zorunda kalmaklarıdır. Aşağıda ilk iki durum birinci başlık, son durum da ikinci başlık altında incelenecektir.

6.4.2.1. Planlanmış süreçlerle katılım

Yurttaş katılımlı planlama örneklerine ileride daha detaylı olarak değinilecektir, ancak burada örnekleme yapmadan genel çerçevede planlanmış katılım süreçleri sınıflandırılacak, planlamada katılımın uygulanma biçimleri detaylandırılacaktır. Yurttaşların planlama işlerine planlanmış süreçlerle katılmalarına iki farklı açıdan bakmak gerekir: Birincisi yurttaş katılımlı planlamanın benimsenmesinin sebebi açısından, diğeri yurttaş katılımının planlamanın hangi aşamalarında uygulandığı açısından.

Yurttaş katılımı siyasi iktidarlar tarafından yurttaşlara demokratik bir hak olarak tanınabilir. Bu hak ya Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler gibi uluslar üstü kuruluşlar tarafından şart koşulabilir ya da iktidar tarafından (genellikle sol iktidarlarca) yurttaşlara verilebilir. Yurttaş katılımının bir yöntem olarak kullanılmasının diğeri bir sebebi yurttaşlar tarafından bir hak olarak talep edilmesidir. Ya baskıcı iktidarlar ya da kentsel ranttan maksimum kar amaçlayan özel sektör bu hakkı yurttaşlara tanımak zorunda kalabilir. İyi örgütlenmiş ve taleplerini iyi ifade edebilen yurttaşlardan iktidarlar çekinir ve uzlaşmaya eğilimli olurlar. Burada önemli olan yurttaş örgütlerinin art niyetli olmaması, iktidardan talepte bulunurken uzlaşmacı tavırda

olmaya çalışmalarıdır. Söylenmelidir ki genel olarak haklar, yurttaşlarca talep edildiği durumlarda toplumca daha fazla benimsenmektedir. İktidarlar tarafından verildiği durumlarda bir anlamda yurttaşlar “katılmaya zorlanmaktadırlar”. Zaten yönetime katılma konusunda olgunlaşan toplum bunu talep edecektir, bu olgunlaşma oluşmadan önce sağlanan haklar doğal olarak toplumca yorumlanamayacak, kullanılamayacaktır.

Diğer bir sınıflandırma yurttaş katılımı benimsenen süreçlerde katılımın planlama sürecinin hangi aşamalarında uygulandığıdır. Turner’ın konut için teorize ettiği konutun bir nesne olarak değil bir eylem olarak anlaşılması gerektiği ilkesinden konut sorununa değinilen bir sonraki bölümde daha detaylı bahsedilecek olmasına karşın katılımın uygulanabileceği aşamaları göstermek için burada da kısaca değinilecektir. Turner’a (1976) göre konut kabaca tasarım, yapım ve idame süreçlerinden oluşan bir eylemdir. Katılım bu aşamaların bir ya da birden fazlasında sağlanabilir. Daha önce de bahsedildiği gibi planlama alanı konut üretiminden çok daha fazla uygulama alanını kapsamaktadır, ancak konut burada konunun iyi anlaşılabilmesi ve makul ölçülerde daraltılabilmesi için uygundur. Tasarım, politika üretilen meclise dek geriye gidebilir. İmar planlarına yurttaşların katılımı, yerel belediye imar hükümlerinin belirlenmesine katılımı ve nihayet yapıların daha ziyade büyük ölçekli içinden çok sayıda aileyi barındıracak yapıların tasarımında yurttaşların tasarıma katılması söz konusu olabilir. Tek aile konutlarında zaten genellikle mimarla birlikte mal sahibi beraber çalışmakta, müşterinin istekleri tasarıma yansıtılabilmektedir, ancak büyük ölçekli projelerde, özellikle kullanıcıların belli olmadığı durumlarda yurttaş katılımının sağlanması güçleşmektedir. Bu nedenle kooperatif gibi girişimler, yapım aşamasından önce satılan projeler ve kent yenilemesi gibi kullanıcıların belli olduğu durumlar tasarımda yurttaş katılımına uygundur. Yapım sürecine katılım en çok uygulanmış katılım biçimidir. Hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde hem ekonomik hem de psikolojik faydaları göz önünde bulundurularak bu yöntem benimsenmiştir. Kendi evini yapana yardım modeli konut üretimi katılımın ekonomik fayda getirmesi bakımından yaygındır. Diğer süreçlerde katılımın doğrudan, kısa vadede ekonomik fayda getirdiği durumlar azdır. Bu yöntemden konut bölümünde daha detaylı olarak bahsedilecektir. İnşa süreçlerine katılım en yaygın olarak uygulanan katılım yöntemi olmakla beraber katılımcıları en çok hayal kırıklığına uğratanıdır. Karar alma

sürelerinden soyutlanarak sadece kendi evinin inşasında çalışmaya indirgenmiş katılım anlayışı katılımcılarda kullanılmışlık hissi yaratmaktadır. Oysa tasarım ve idame süreçlerinde de söz sahibi olabilen katılımcılar için tüm planlama süreci verimli olmaktadır. Son olarak idame süreçlerine katılımdan bahsedilmelidir. Yönetim ve bakım işlerinde katılımın sağlanması en önemli katılım biçimidir. Çünkü tasarım ve yapım süreçleri sonuçta belli bir sürede sonlanan süreçlerdir, ancak yönetim ve bakım konutun ömrü boyunca sürecektir. Bu anlamda sağlanacak otonomi yerel anlamda iktidarı üretecek bir örgütlenmedir. Nasıl iş yerinde sendikal örgütlenme aracılığıyla söz sahibi olan, karar alma süreçlerine katılan yurttaş aynı şekilde kentsel yerel örgütlenmelerle (dernekler ve benzeri sivil toplum kuruluşları, belediyeler, muhtarlıklar) yaşam alanlarının karar alma süreçlerine katılmaktadır. Bu uzun soluklu katılım süreçleri tasarım ve yapım süreçlerine katılımı birlikte doğrudan demokrasinin tecrübe edildiği alanları yaratırlar.

6.4.2.2. “Kendiliğinden” gelişen süreçlerde katılım

Kentlilerin çaresiz kaldıkları durumlarda yapabilecekleri inanılmaz olarak nitelendirilebilir. Buna en iyi örnek Kinşasa’dır. Kongo’nun (eski Zaire) başkenti Mike Davis (2007) tarafından Gecekondu Gezegeninde betimlenmiştir. Kinşasa’nın ve genel olarak Kongo’nun hikayesi öyle bir hikayedir ki Wallerstein’ın (1976) periferi kavramının bir mahalle içindeki sokaklardan, kent içindeki semtlere, bölge içindeki kentlerden, ülke içindeki bölgelere, bir coğrafyadaki ülkelerden, Dünya üzerindeki coğrafyalara dek nasıl karşılık bulduğunu açıkça ortaya koyar. Davis Kinşasa’ya çalışmasında özel bir yer ayırmıştır. Burada da gelişmiş ve gelişmekte olan Dünya ekonomileri ile problemlerinin ölçeksiz karşıtlığının şaşırtıcı idrakı ve en çaresiz gibi görünen durumlarda kentlilerin çözüm üretme potansiyellerinin anlaşılması için yerinde bir örnek olarak ele alınacaktır.

Başkan Mobutu’nun kendi sözleriyle “her şey satılıktır ve her şey satın alınabilir” ilkesiyle yönetilen doğal zenginlikleriyle ünlü, üretilmiş bir fakirlik içinde yaşayan Zairenin başkenti Kinşasa’dır. Kinşasa 1980’lerle birlikte IMF’nin yapısal uyum programlarıyla tanışmıştır. İki yüz elli bin kamu çalışanı 1977’deki ilk uyum programıyla işten çıkarılacak, alınan borçlar Mobutu’nun ülke dışındaki hesaplarına akarken, geri ödemelerin nasıl yapılacağı IMF tarafından dayatılacaktır. Borçların ertelenmesi için kamu harcamaları kısılacak, özelleştirmeler artacak, döviz kurlarındaki devlet denetimi kaldırılacak ve elmas ticareti hızlandırılacaktır. Serbest

piyasaya tamamen açılan Kinşasa ithal (ucuz) malların akınına uğrayacak, yerel meslekler yok olacaktır. Bilindik senaryo bundan sonra işlemeye başlar, üretemeyen bir toplum hiper enflasyona yenik düşmüştür. René Devisch (1995) o zamanların piyasasını şöyle tanımlar: “Para gizemli ve fantastik bir varlık gibiydi, sanki ne emekle ne de üretimle bir ilişkisi kalmıştı. İnsanlar bir talih ekonomisinden medet ummaya başlamıştı.” Sonrasında at yarışları, bira fabrikalarının düzenlediği piyango çekilişleri, gazoz kapağı oyunları ve yatırım piramidi kandırmacaları halkın elinde kalan ne varsa almıştı. Beklenebileceği gibi bunu Eylül 1991’de işin içine kolluk kuvvetlerinin ve ordunun da katıldığı yağmalama furyaları izledi. Ocak 1993’te ise ikinci bir yağma furysı yaşandı, ancak bu sefer sadece ordu yağmalayacaktı. Ekonominin tamamen çöküşü bunu izledi ve Kasım 1993’te IMF yetkililerinin ülkeyi terk edişi artık Kongo’dan alınabilecek bir şey kalmadığını kanıtlar nitelikteydi. Bu sırada düzenli maaş alanların oranı %5’i geçmiyordu ve kayıt dışı ekonomi mevcut ekonominin hemen hemen hepsini oluşturuyordu. Mobutu İsviçre Bankalarına istiflediği ülke zenginlikleriyle birlikte 1997’de ülkeden nihayet kaçtı, ancak çöküşün etkileri 2003’te biten ve 3 milyondan fazla insanın ölümüne neden olan iç savaşa dek uzandı. Mülteci akınları Kinşasa’nın zaten kalabalık olan gecekondu mahallelerini daha da doldurdu. Doğal olarak insanlar çöken ekonomileri ve kumarın yok ettiği son umutlarıyla maneviyatlarına sarıldılar. 2000 yılının sonlarında boş fabrikalarda ve yağmalanmış mağazalarda 2177 yeni tarikat üretildi. Cadılık insanların ihtiyaç duydukları günah keçilerini yaratmak için kullanılacak bir araçtı. Çocuklar ve özellikle engelli çocuklar cadılıkla suçlandı ve ailelerinin bakım masraflarından kurtulmaları için de onlara bahane verilmiş oldu. Hem kendilerini koruyamayacak hem de Dünya’da olup bitenin farkında olmayan çocukların cadılıkla suçlanmış olması aslında hiç de şaşırtıcı değildir. Davis’in aktardığına göre bir çocuk, fotoğrafçı Vincen Beeckman’a (2001) şunları söylemiştir:

“800 insan yedim ben. Onlara kaza yaptırıyorum, uçak veya araba kazası. Bir denizkızına bindim beni ta Belçika’ya, Antwerp limanına götürdü. Bazen süpürgeyle, bazen de avokado kabuğuyla seyahat ediyorum. Gece 30 yaşında ve 100 çocuklu oluyorum. Babam benim yüzümden makinistlik işini kaybetti, ben de onu denizkızına öldürttüm. Kardeşlerimi de öldürttüm. Onları canlı canlı gömdüm. Annemin doğmamış çocuklarını da öldürttüm.”

Devisch’in (1995) de yorumladığı gibi bu yıkım Kinşasa’nın “hem mucizesi hem de kabusudur”. Mucize kısmı Kinşasalıların nasıl hayatta kalabildikleridir. Kenti “köyleştirerek” bu mücadeleyi verdiler, mümkün olan her boş toprak parçasını

tarlaya çevirdiler. Toplayıcılığa geri döndüler. Kayıt dışı ekonomi Kinşasa'yı Kinşasalıların hayatta kalma ve iyi bir yaşam sürme arzusuyla şekillenmiş ve Kinşasa ekonomisini ayakta tutmuştur. Bu ekonomi övülmesi, tavsiye edilmesi mümkün olmayan Nlandu'nun da dediği gibi (aktaran, Davis, 2007) “ruhsuz çorak bir ülkedir”. Ancak yoksulların tamamen ümitlerini kaybetmelerine engel olan “bir direniş ekonomisidir.”

Sonuç olarak kentliler Kinşasa'da görülen radikal örnekte de görülebileceği gibi mecbur kaldıklarında yerel iktidarı yeniden üretebilmekte, “kendiliğinden” gelişen katılımcı yöntemler kullanabilmektedirler. Kinşasa'nın ve Dünya'nın yoksul ve yoksun insanların yaşadığı diğer kentlerde bu “direniş ekonomisinin” konuttaki karşılığı tahmin edilebileceği gibi gecekondudur. Kıray'ın (2003) da dediği gibi; “Bu hali ile o binalar (*gecekondular*) bile büyük bir yaşama azminin görüntüsüdür”. Nlandu nasıl kayıt dışılığın kurtarıcı olması yönünü vurgularken idealleştirmeyerek “ruhsuz çorak bir ülke” nitelemesini yapıyorsa gecekondulaşma da konut ihtiyacının giderilmesi için katılımcı (kendiliğinden bir katılımcılık) ve hızlı iken ekonomik olmayan ve sağlıklı yerleşimlerin oluşumuna yol açan bir yöntem olduğunun da altı çizilmelidir.

6.5.Yurttaş Katılımlı Planlama Deneyimleri

Bu başlık altında Arnstein'in (1969) katılım merdiveninin üç ana kategorisi esas alınarak geçmişte hem gelişmiş hem de Gelişmekte Olan Ülkelerdeki katılımcı planlama örnekleri incelenecektir. Verilen örneğin hangi basamağa daha yakın olduğu gerekçelendirilerek açıklanacak, örnekte merkezi konumdaki kavramlar ortaya konacaktır. Burada tekrar altının çizilmesi gereken nokta, bu tezin amacının katılımcı planlamada nasıl bir yöntemle yapıları inşa edileceği olmamasıdır. Yine de katılımcı planlama ana akım planlama uygulamalarında yerini aldığına ne tür uygulama örnekleriyle karşılaşılabilceğinin gösterilmesi yol gösterici ve ilham verici olması açısından önemlidir.

6.5.1. Katılımın Yokluğu

Aslında katılımın olmaması durumunun incelenmesinin yurttaş katılımlı planlama örnekleri ele alınırken gerekli olmadığı düşünülebilir, ancak genel olarak mevcut ana akım planlama anlayışının katılımcı olmamasının gösterilmesi yerinde olacaktır.

Bu kategorinin iki alt başlığı manipölasyon ve terapidir. Manipölasyon altında özel bir örnek ver gerekli değildir. Hemen hemen tüm büyük konut projeleri bu basamakta sayılabilir. Örneğin TOKİ'nin Türkiye'nin her yerinde inşa ettiği hiç bir yerel mimari özellik taşımayan yüksek katlı konut blokları gösterilebilir. Bu yapılar Anadolu'nun barınma geleneklerine taban tabana zıtlardır. Yapıldığı kentte devlet arazisi olan tepelik yerlere yapılarak kent silüetini onarılmaz biçimde bozmuşlardır. Daha da önemlisi bu yapılar yurttaşlara tek tip plan şemasıyla, basit vaziyet planıyla, tek düze cepheleriyle tek tip yaşam biçimini dayatmaktadır (bkz. Şekil 6.2).

Şekil 6.2: Muğla TOKİ Konutları (Sander, 2009)

Diğer alt başlık terapidir. Burada da örnek olarak Türkiye'deki büyük kentsel müdahaleler ya da kentsel dönüşüm girişimleri gösterilebilir. Tüm kentsel müdahaleler benzer nitelikleri taşısa da, burada Sulukule kentsel dönüşümü özel olarak incelenebilir. Sulukule bölgesi İstanbul'un Fatih ilçesinde Vatan caddesinin İstanbul surları ile buluştuğu noktadan başlayan İstanbul'un en eski mahallelerinden biridir. Çingene yurttaşların yaşadığı mahalle bir dönem İstanbul eğlence hayatının merkezini oluşturmuş, ancak yükselen muhafazakar eğilim eğlence mekanlarının yasaklanmasına ve dolayısıyla Çingene vatandaşların tek gelir kaynağının kaybolmasına yol açmıştır. Zamanla köhneyen mahalle Belediye tarafından yıkılıp, vatandaşlar TOKİ konutlarına taşınmak istenmiştir. Mahalle arazisine yeni konutlar inşa edilecek ancak mahalleli bu konutlardan faydalanamayacaktır. Sonuçta Belediye İstanbul'un en eski sakinleri hakkında karar vermiş, onlar ve mahalle için en doğru olanı onların itirazına rağmen uygulamaya geçirmiştir. 2009 yılında yıkımlar sürmektedir. Bu örnekte belediye, yapılmak istenen müdahale ne olursa olsun "halk için" neyin doğru olduğunu bilen otorite rolü üstlenmiştir (Danış, 2008).

6.5.2. Ödün Verme

Bu kategoride üç alt başlık vardır. Bunlar bilgilendirme, danışma ve yatıştırma'dır. En çok uygulama olanağı bulmuş olan yurttaş katılımlı planlama örnekleri bu kategoridedir. Bunun birinci sebebi bu kategorideki katılımın genellikle iktidar sahipleri tarafından yurttaşlara verilmiş olmalarıdır. Bir projenin uygulanmasında karşılaşılabilecek tepkileri aza indirmek için o projenin etkilediği yurttaşların proje sürecine katılmalarını sağlanmaktadır. Bu katılım anlayışı bu sebeple en çok eleştirilen katılım biçimidir **(Arnstein, 1969; Keleş, 2004)**.

Bilgilendirme bu kategorinin ilk alt başlığıdır. Bu katılım biçimi ilk akla gelen ve bazı durumlarda iktidar sahipleri tarafından tek katılım biçimi olarak görülmektedir. Bilgilendirme toplantıları yapılması ya da bilgilendirme ofislerinin açılması ya da açılacağına taahhüt edilmesi Türkiye'de de sıkça karşılaşılan bir yaklaşımdır. Hatta halkın katılmasının beklendiğine dair görüşler bildirilmektedir. **(İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2005)**.

Bilgilendirme yöntemine örnek olarak İstanbul'un Maltepe ilçesindeki Başibüyük Mahallesi kentsel dönüşüm projesi verilebilir. Başibüyük gecekondu mahallesi sakinleri mahallerinin ilk protokolü Şubat 2006'da yapılan kentsel dönüşüm projesine konu olduğunu duymalarından itibaren mücadeleye başladılar. Belediye otoriteleri ne kadar gecekondu mahallesi sakinlerinin mağdur olmayacaklarını tekrar tekrar söyleseler de ikna edici olamadılar. Konut satışlarında önceliği gecekondululara vereceklerini, arsa bedeli ve yıkım bedeli daire fiyatından düşülerek 15 yıl taksitle daire satılacağı söylendi, ancak çoğu asgari maaşla çalışan gecekonducuların bu taksitleri ödemeleri mümkün değildi. Bunun üzerine geriye kalan tek çözüm belediyeye ve TOKİ² şantiyesine karşı direnmekti. Başibüyük Belediyesi bu süreçte yanlış anlaşıldığını söyleyerek belediye binası içinde bir bilgilendirme ofisi kurmuştur. Ofis amaçlanan ara buluculuk işlevini yerine getirememiştir. Başibüyük sakinleri proje sürecinden izole edilmiş oldukları için zaten kabul etmeyecekleri koşullar hakkında bilgilendirilmiş olmaları bir şey ifade etmemiştir. Bu bilgilendirme ofisi TOKİ şantiyesi kurulmadan önce faaliyete geçmiş

² Toplu Konut İdaresi.

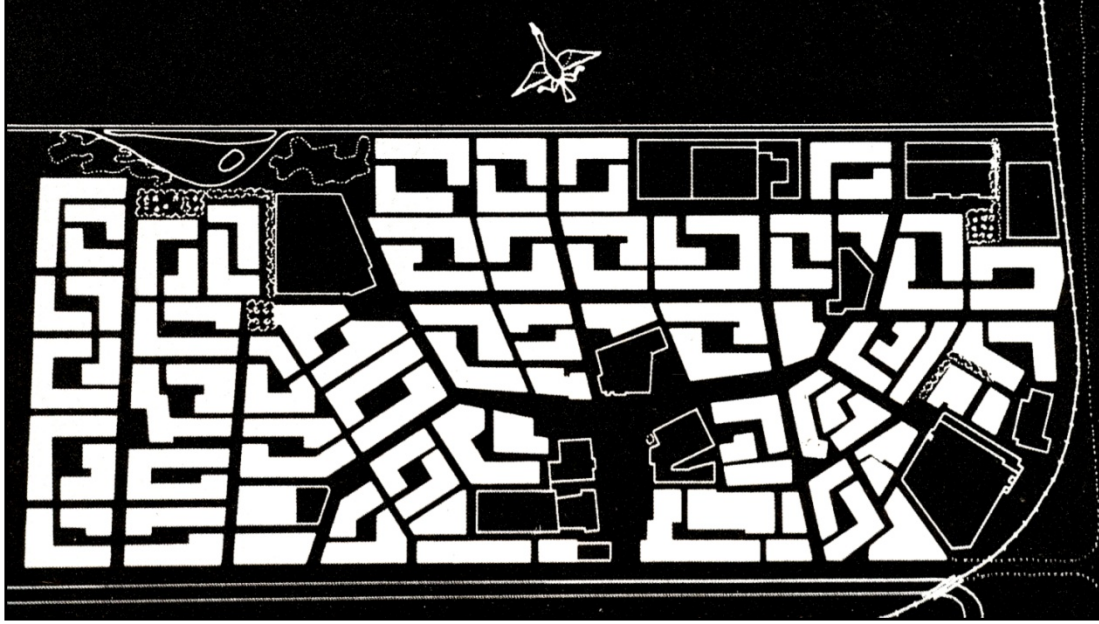
olsaydı belki mahallelilerin tepkisinin daha farklı olacağı söylenebilir (**Kuyucu, Atayurt, 2008**).

Danışma ve yatıştırma türü katılım yaklaşımları bir arada incelenebilir. Bu konuda en önemli yaklaşım planlama sürecinde yurttaşlara fikirleri alınarak danışılması ve topluluk önderlerinin karar alma süreçlerine katılımlarını sağlayarak topluluğun yatıştırılmasıdır. Sürece projeden etkilenen topluluğun önderlerinin ya da topluluktan seçilmişlerin katılması topluluğun karşı çıktığı bir fikrin uygulanmasını engellemez. Sonuçta erk planlama otoritesinin elindedir ve topluluğun karşı çıktığı bir karar verilebilmesi karar alan kurumdaki topluluk önderlerinin sayısı az olduğu için mümkündür.

Bu tür katılımcı planlamaya örnek olarak belirli bir proje için yapılan çalıştaylar uygundur. Zeytinburnu kentsel dönüşüm proje işini üstlenmiş İstanbul Metropolitan Planlama bürosu, proje sürecine İ.T.Ü. mimarlık fakültesi mimari tasarım yüksek lisans programındaki yüksek lisans ve doktora öğrencilerini davet etmiştir. Bir dönem süren çalışmalar büroya sunulmuştur. Bu sunuma Zeytinburnu'ndan iki topluluk önderi de katılmıştır. Öğrencilerin yaptığı çalışmalar anlatılmış, büroyla fikir alış verişinde bulunulmuştur. Bu çalışmanın devamının getirilmesi amaçlanmıştır ancak bürodan bir geri dönüş olmamıştır. Büronun üniversitenin ve topluluk önderlerinin görüşlerini alması, tek toplantıyla sınırlı olmayan uzun süren bir çalışma yapılmış olması bu süreci danışma seviyesinde bir katılım seviyesine oturtur (**İstanbul Metropolitan Planlama Bürosu, 2005**).

Mimar Hassan Fathy'nin tasarımları bu seviyedeki katılım anlayışına bir diğer iyi örnektir. Fathy Mısır'da kilin yerel ve geleneksel bir malzeme olarak kullanılmasını derinlemesine araştırmıştır. Özellikle geleneksel Mısır mimarlığındaki çevre kontrolü prensiplerini incelemiş, tasarımlarına aktarmıştır. Geleneksel mimarlığın Christopher Alexander (**1979**) tarafından da vurgulanmış olan değişim, esneklik, büyüyebilme ve farklılaşma gibi temel ilkelerini iyi anlamış ve yorumlamıştır. Kendisine arkeolojik kazılar nedeniyle yeniden inşa edilen Gurna köyünün tasarım işi verildiğinde Gurna sakinleriyle röportajlar ve anketler yapmış, yaşayış örüntülerini ve kullanıcı isteklerini göz önüne almıştır. Sonuçta ortaya çıkan tasarım benzer planlı ama monoton bir tekrara sahip olmayan geleneksel kırsal Mısır mimarlığına öykünmüş ancak birçok yönüyle farklılık gösteren niteliktedir (Bkz. Şekil 6.3, 6.4, 6.5). Köy ne kadar iyi tasarlanmış olsa ve Fathy'nin ustalık projesi olarak adlandırılrsa da beklenen

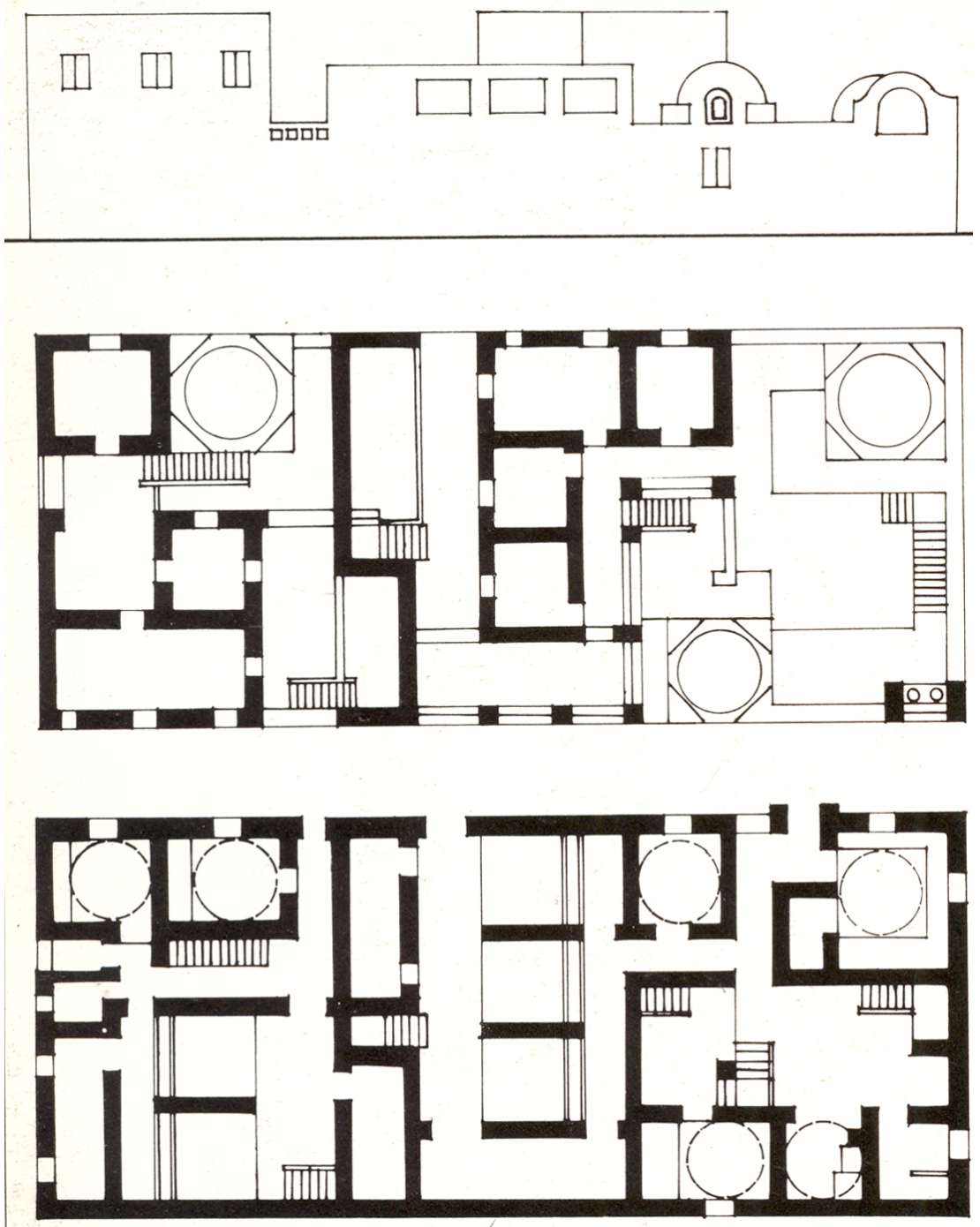
başarıyı gösterememiştir. Köylüler arkeolojik kazının yarattığı ekonomik getiriden faydalanabilmek amacıyla eski yerleşimi terk etmemek için direnmişlerdir. Yeni köy uzun süre kullanılmamış, köhnemeye yüz tutmuştur. Bu örnek iyi tasarımın mimari problemlere çözüm üretmekte yeterli olmadığını açıkça göstermektedir. Çözüm olarak son ürün olan yapıyı öne sürme ve karar alma otoritesini mimarda toplama Yeni Gournas'ın tasarımının iyi olmasına karşın toplumsal olarak benimsenmemesine yol açmıştır (Steele, 1988).

Şekil 6.3: Yeni Gournas Yerleşim Planı (Steele, 1988)

Şekil 6.4: Yeni Gournas Köy Meydanı (Steele, 1988)

Şekil 6.3: Yeni Gurna Tip Konut Birimleri (Steele, 1988)

Ödün vermeye dayalı katılım anlayışındaki temel sorun katılımcıların fikirlerinin alınması, birlikte çalışılması ve yurttaşların istek, kültür ve geleneklerinin dikkate alınmasına rağmen yurttaşların karar alma süreçlerinde etkin rol oynamamalarıdır. Kararlar yine mimar, plancı ya da genel anlamıyla planlama otoritesi tarafından verilmektedir. Bu durum yurttaşları planlama süreçlere ve sonuçta ortaya çıkan

yapılara yabancılaştırmaktadır. Arnstein'in (1969) da dediği gibi planlama erkinin yurttaşlara verilmeden sağlanan katılım yurttaş için hayal kırıklığı yaratır.

6.5.3. Yurttaş Erki

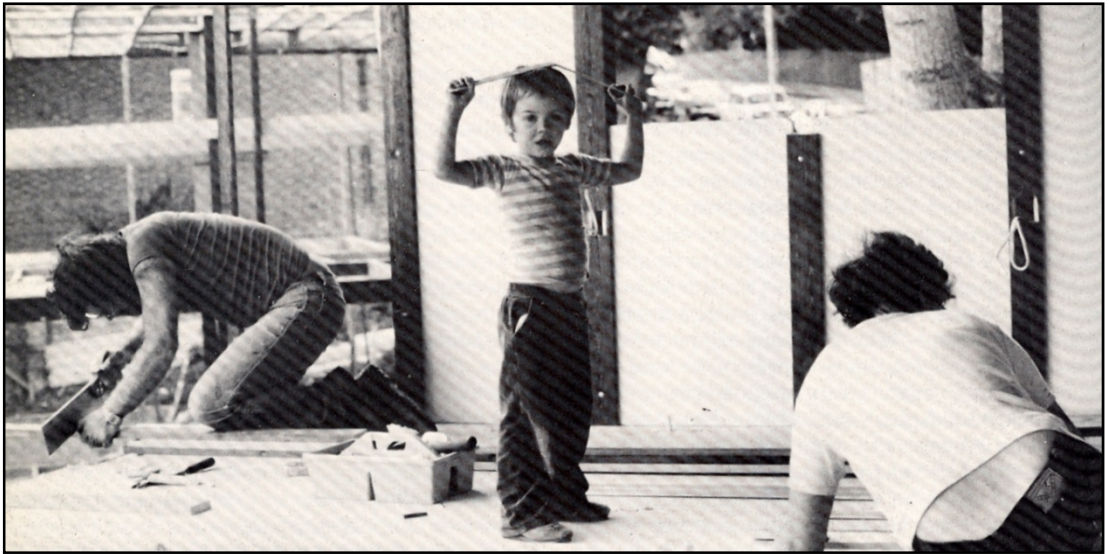
Yurttaş erki kategorisi ortaklık, temsiliyet ve yurttaş kontrolü alt kategorilerinde incelenebilir. Planlamada yurttaş katılımının sağlandığı ve başarılı olduğu örnekler bu kategori altında toplanabilir. Bundan önceki kategorilerden farklı olarak burada karar alma süreçlerinde yurttaş etkin rol oynamaktadır.

Karar alma süreçlerinde yurttaşların ve planlama otoritesinin eşit iki taraf olarak rol oynadıkları katılım anlayışı ortaklıktır. Ortaklıklar toplumda mevcut örgütlenmeleri kullanarak daha kolay uygulama olanağı bulur. Başarılı konut alanlarından biri Londra'nın Lewisham semtindedir. Küçük olmasına karşın uyandırdığı yankı geniş olmuştur. İngiltere'de belediye kiralık konut üretir ve bu konutlara başvuru için listeler oluşturulur ve vatandaşlar bu yolla belediye konutlarına yerleştirilir. Mimar Walter Segal hayatının projesi olarak adlandırdığı Lewisham konutlarında belediye kiralık konut listesinden sırayla konut ihtiyacı olan aileleri çağırmış ve kendi evini yapana yardım yöntemiyle inşa edilecek konutların yapım sürecini başlatmıştır (bkz. Şekil 6.9). Mimar, yerel yönetim ve katılımcı yurttaşlar bir ortaklık kurmuşlardır. Hafif ahşap panel sistemli konutlar kullanıcılarının ihtiyaçlarına göre değiştirilebilecek kompartımanlardan oluşmuştur. Mimar bazı eklenip değiştirilebilecek modüller tasarlamış kullanıcılar ise kendi isteklerine göre bu modülleri bir araya getirmişlerdir (bkz. Şekil 6.6, 6.8). İnşa süreci tüm katılımcılar için geliştirici olmuş, katılımcılar hem kendi konutlarını üretmiş hem de bir topluluk oluşturmuşlardır (bkz. Şekil 6.7). Öyle ki Londra'da ilk defa bir mimarın adı o bölgedeki halk tarafından bir sokağa verilmiş ve konutlara çıkan sokak Walter's Sokağı olarak adlandırılmıştır. Lewisham projesinin ikinci aşaması inşa halindeyken Walter Segal hayatını kaybetmiştir. Yarattığı ivme başka konutların da bu yöntemle üretilmesine ve katılımcı planlamanın bir yöntem olarak benimsenmesine yol açmıştır (McKean, 1988).

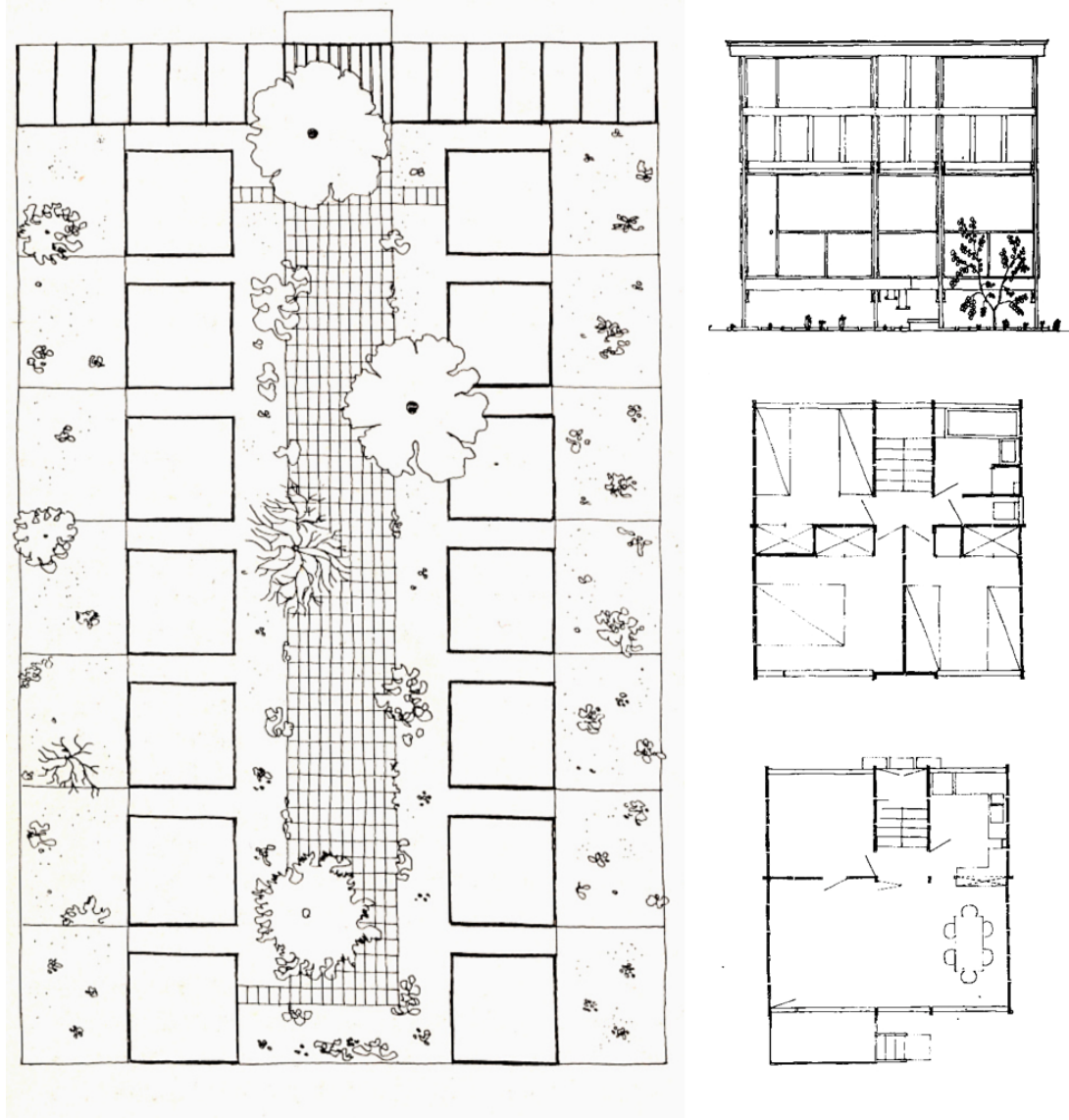
Temsiliyetten anlaşılması gereken topluluktan seçilmiş yurttaşların planlamadaki karar alma süreçlerini yönetmesidir. Planlama otoriteleri süreci yönetmezler ancak temsiliyete dayalı sistemin oluşturulmasına ön ayak olabilirler. Bu tür katılım anlayışına iyi bir örnek El Salvador'daki deprem sonrası konutların planlama ve inşa

Şekil 6.6: Walter's Sokağındaki Evler

Şekil 6.7: Lewisham Projesinde Kendi Evini Yapan Katılımcılar (Mc Kean, 1988)

Şekil 6.8: Vaziyet Planı ve Olası Ev Tasarımlarından Biri (Mc Kean, 1988)

sürecidir. 13 Ocak 2001’de Richter ölçeğine göre 7.6 şiddetindeki deprem El Salvador’un 1.417.000 adet olan konut stokunun 277.000 adedini kullanılamaz hale getirmiştir. Depremden sonra Deprem Sonrası Konut İnşası Programı oluşturulmuş, bu programla yıkılan evlerin %32 tekrar inşa edilmiş, alt yapı çalışmaları tamamlanmıştır. Program kapsamında yurttaş temsilcileri deprem konutlarının planlama ve inşa süreçlerini tasarlamış ve geniş katılımlı bir toplantıda hükümet ve yerel yönetim yetkililerine sunmuşlardır. Bu program aracılığıyla yaratılan temsili yapı öyle etkili olmuştur ki inşa sürecinden sonra varlığını sürdürmüş, mevcut temsili yapılara entegre olmuştur. Ayrıca yereldeki temsilciler kendi aralarında bir paylaşım platformu oluşturmuş katılımı topluluklar arası düzeye taşımışlardır. La Paz bölgesinde bunun gibi dört topluluk arası örgütlenme kurulmuştur ve işlerliklerini

ANYONE CAN BUILD THEMSELVES A HOME

Are you aware of the possibilities?

Şekil 6.9: Lewisham 2 için Broşür. (Yukarıda: Herkes Kendine Bir Ev Yapabilir, Aşağıda: Olasılıkların Farkında mısınız?) (Mc Kean, 1988)

sürdürmektedirler. El Salvador örneği bu tezde amaçlanan planlamada yurttaş katılımı aracılığıyla demokratikleşme amacını yansıtmaması nedeniyle özellikle önemlidir. Sonuçta inşa edilen deprem konutlarıdır ancak daha önemlisi kendine özgü katılım mekanizmalarıyla bir topluluk inşa edilmiştir (**Martinez, 2005**).

Son olarak katılımın en üst düzeyi olan yurttaş kontrolüne değinmek gerekmektedir. Bu her yurttaşın bir planlama sürecinde kendi fikir ve isteklerini özürce ifade ederek karar alma süreçlerine katılması olarak düşünülebilecek bir anlayıştır. İlke olarak yukarıda “kendiliğinden” gelişen süreçlerle katılım anlayışına benzemektedir. Bu iki yaklaşım arasındaki ayırt edici fark yurttaş kontrolündeki planlanmış örgütlenme faktörüdür. Bu tür katılım anlayışına iyi bir örnek Nabeel Hamdi’nin otobüs durağı örneğidir. Hamdi’nin çalışmalarının önemli bir özelliği olan olanak tanıma (*enablement*) prensibi yurttaş kontrolünün sağlanmasında kullanılmıştır. Açıklamaya başlamadan önce Hamdi’nin üzerinde durduğu olanak tanıma prensibi üzerinde durulmalıdır. Hamdi konut sorununa çözüm yaklaşımlarını iki temel gruba ayırır: konut sağlamadan yana olanlar (*providers*) ve yurttaşların konut edinmelerini desteklemekten yana olanlar (*supporters*). Konut sağlama yöntemi genellikle konut açığının daha fazla konut üretilerek kapatılabileceğini savunanlar tarafından uygulanmıştır. Hükümetlerin çoğunlukla kullandıkları yöntem bu olmuş, ekonomiye canlandırması, inşaat sektörünü kuvvetlendirmesi bir tarafa bu yöntemle konut sorununun çözülmesi yönünde yol kat edilememiştir. Üretilen konutlar devletin belirlediği bazı standartlara göre yapılmakta, her ne kadar toplu olarak üretilseler de bu standartları tutturmak sonuçta konutların pahalı olmasına yol açmaktadır. Diğer yöntemi benimseyenler yurttaşların kendi kendilerini konutlandırma becerilerinden esinlenerek, desteklendikleri takdirde konut sorununa çözüm üretilebileceğini savunmuşlardır. Kendi evini yapana yardım benzeri yöntemler bu yaklaşımla tasarlanmıştır. Hamdi destekleme yöntemi çerçevesinde olanak tanımaya dayalı yaklaşımı önermektedir. Olanak tanıma yurttaşların kolektif, yaratıcı eylemlerine müdahale etmeden sorunların çözülmesine ön ayak olma anlamına gelir. Bu genelleme yapılması, bir olaydaki yöntemin başka bir olayda kullanılması mümkün olmayan bir süreçtir. Her süreç kendine özgüdür ve kendi kurallarını üretir. Hamdi Hindistan’da bu ilkeyle yönettiği bir süreci tarifler. Küçük bir balıkçı kasabasına su getirilmesi gerekmektedir. Hamdi yöneticileri bu işi olanak tanıma prensibiyle yapmaya ikna eder ve süreç başlar. Kendisi bile ilk aşamalarda bazı ön yargılara

sahip olduğunu itiraf eder. Çözümüne hemen fiziksel olarak kurgulanmış bir yapı önerisiyle gitmeyi düşünür, ancak bölgede çalışırken ortaklık kurduğu kişiler geçmişteki kötü örnekler hakkında kendisini uyarırlar. Hamdi tarafından daha önce başka yerlerde otobüs durakları etrafında seyyar satıcılar ve küçük dükkanlarla canlılık olduğu gözlemlenmiştir. Bunun üzerine otobüs hattının rotasını kasabanın içinden geçirerek, bir açıklığa arkasını yaslamış, iki ana yolun kesiştiği bir kavşağa bir otobüs durağı yapılmasını önerir. Bu öneri gerçekleştirilir ve ilginç sonuçları olur. Kısa sürede durağın arkasında, zaten var olan kasabanın az sayıdaki çeşmelerinden birinin etrafında enformel bir Pazar yeri kurulur. Genellikle balık satışı gerçekleştirildiği için bu otobüs hattına “balık hattı” denmeye ve otobüs insanları götürmekten çok getirmeye de başlar. Su sorununa yanıt için Hamdi’nin de kurulmasına ön ayak olduğu bir su getirilmesini örgütleyecek bir dernek kurulur ve çalışmalara başlar. Dernek için Pazar yerinin içinde küçük bir oda yapılır. Bu oda daha sonra gönüllü itfaiyeciler tarafından yangın güvenliği ve sel önleme eğitimleri için de kullanılacaktır. Ayrıca diş hekimliği fakültesiyle bağlantıya geçilir ve gezici diş kliniğinin haftada bir gün buraya gelmesi sağlanır. Tüm bu süreçte Nabeel Hamdi etkin rol oynamış, topluluğa yakın durmuş, ancak neyin nasıl yapılması gerektiğini dikte etmemiştir. Değişim için bir aracı ya da kendi deyimiyle “katalizör” olmuştur. Sonuçta bu örnek şunu göstermektedir: su getirilmesi gibi küçük, pratik bir soruna çözüm üretilmesi daha geniş etkileri olan bir süreci başlatmıştır. Su problemi çözüm yoluna girmiş ama daha önemlisi bir topluluk yaratılmıştır. Sorunun görünen, fiziksel yönü yanı sıra toplumun demokratikleşmesi yolunda doğrudan yurttaş kontrolü sağlanmıştır. Bu asıl amaç olmamış, süreçte toplantılar esnasında vurgulanmamıştır. Yurttaşların yaratıcı güçlerinin kolektif örgütlenmesi hem sorunların çözümünü sağlamakta hem de toplumdaki demokratik değişimi doğal olarak desteklemektedir (Hamdi, 1991, 2004).

6.6.Sonuç

Yurttaş katılımı hakkında söylenebilecek en önemli ve çarpıcı sonuç şudur: **Yurttaşlar kendilerine fırsat tanındığı ya da doğal olarak mecbur bırakıldıkları durumlarda kendilerini doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren sorunları çözecek örgütlenmeler kurarak, iktidarı yerel olarak tekrar üretebilirler.** Bundan önceki tüm bölümlerde bu saptama desteklenmeye çalışılmıştır. Kentlerin

tarikhinde yurttaşların iktidarı doğrudan ya da temsilen ele aldıkları demokratikleşme dönemleri bugünün siyasetini belirleyen ilkelerin oluştuğu dönemlerdir. Yurttaş katılımı bu dönemlerde sağlanmış ve korunmuştur. Bundan sonra yapılacak demokratikleşme hareketleri için yurttaşların siyasi katılım yoluyla başarabilecekleri için ilham kaynağıdır.

7. TÜRKİYE’DE KONUT EDİNDİRME POLİTİKALARI VE YURTTAŞ KATILIMI

Demokratikleşmenin planlamada yurttaş katılımı aracılığıyla sağlanması perspektifinde düşünürken uygulama alanı olarak seçilebilecek sayısız seçenek vardır. Bir aydınlatma armatüründen, tek bir evin dekorasyonuna ya da bir mahalle planından bir üniversite kampüsüne kadar tasarım yelpazesi geniş bir alanı kapsar. Mimarlık pratiğinin öncelikli amacının yapı üretimi olduğu düşünüldüğünde okul, hastane, belediye binası gibi kamu yapıları da katılımcı tasarım için önemlidirler ve bu konuda çalışmış katılımcı planlama uygulamacıları vardır. Bu tezde çalışma alanı daraltılarak konut konu olarak seçilmiştir. Bu seçimin yapılmış olmasının birkaç nedeni vardır. Öncelikle konut ya da barınma Dünya’da hem gelişmiş hem de Gelişmekte Olan Ülkelerde bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca Dünya genelinde üretilen konutların ciddi bir bölümünün mimarsız üretildiği göz önünde bulundurulduğunda mimarlığın geçerli politikalarının yeterince çözüm üretmediği söylenebilir. Yurttaş katılımının konut alanında uygulama olanağı bulabilmesi için konut sektörüne, sorununa, konut politikalarının Türkiye’deki gelişimine yurttaş katılımı perspektifiyle bakılacaktır.

7.1.Konut Sorunu

Bölümün başlığından da anlaşılabileceği gibi yapı alanında sorunlu olduğundan bahsedilen tek yapı tipi konuttur. Literatürde “adalet sarayı sorunu” ya da “ordu evi sorunu” gibi tanımlamalar yoktur. Konut sorunu kentleşme ile doğrudan bağlantılıdır. Mübeccel Kıray (2003) gecekondulaşmanın sebeplerini ararken, gecekonduların “şehir yapısının sosyal yapıdan çok daha yavaş değişme süreci içinde bulunmasının mekansal biçimlenmesini temsil ettiğini” söyler. Yani üretim örgütlenmeleri, piyasa ekonomisi ve araçları hızla gelişirken, ihtiyaç duyulan sanayi işçilerinin barınma başta olmak üzere eğitim, sağlık, ulaşım, rekreasyon gibi ihtiyaçlarını aynı hızda karşılanamamaktadır. Burada bahsedilen barınma ihtiyacının karşılanamaması durumu konut sorunundan bahsedilmesine yol açar. Gecekondu, konut sorununa verilen tepkilerden sadece birisidir. Daha derinlemesine incelemeye

başlamadan önce konut sorununun teknik analizlerinde kullanılan bazı terimleri açıklamak gereklidir.

Konut Gereksinmesi: Kişisel kriterlerden (beğeni, ödeme güçlükleri, tercihler vb.) bağımsız olarak belli bir yerde ve zamanda mevcut konutların sayı ve kalitesi ile nüfusu sağlıklı koşullarda barındırabilecek en az sayıda konut arasındaki farka konut gereksinmesi denir (**Keleş, 2004**).

Konut İstemi: “Efektif talep” olarak da isimlendirilebilen konut istemi ekonomik bir kavramdır. Bu kavram bir ailenin bir konutun fiyatını ya da kirasını ödeme gücüne sahip ve ödemeye istekli olup olmamasını ifade etmek için kullanılır (**Keleş, 2004**).

Konut Açığı: “Konut bunalımı” ya da “konut darlığı” olarak da isimlendirilebilen konut açığı kavramı mevcut hane halkı sayısı ile mevcut konut sayısı arasındaki dengesizliği ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Konut gereksinmesi kavramından ayrılması zor bir kavram olan konut açığı kavramı istatistiklere giren, rasyonel, nicel bir kavramdır (**Keleş, 2004**).

Konut açığının kapatılması planlı dönem boyunca her beş yıllık kalkınma planının amaçları arasında yer almaktadır. Ancak ileride de bahsedileceği gibi Türkiye’de 2002 yılında hala 2.200.000 gecekonduda 11.000.000 kişilik bir nüfus yaşamakta ve kentsel nüfusun %27’lik bir kısmını oluşturmaktadır. Sadece Ankara gecekonduları Ankara nüfusunun %62.5’ini barındırmaktadır. Bu basit veriler açık bir şekilde konut sorununun baş gösterdiği (ve sanayileşme Türkiye’de gelişmeye başladığı yıllara denk düşen) 1940’lardan beri çoğunlukla gecekondulaşma yoluyla çözüldüğünü göstermektedir. Her ne kadar gecekondulaşma Türkiye ve bir çok diğer Gelişmekte Olan Ülkede (Brezilya, Peru, Endonezya, Çin vb.) konut sorununa bir çözüm olarak değerlendirilebilecek toplumsal bir gerçek olsa da bir dizi başka konut edindirme yönteminden bahsetmek gerekir (**Keleş, 2004**).

7.2.Konut Edin(dir)me Biçimleri

Aşağıda konut edindirme ve edinme biçimleri yurttaş katılımı perspektifiyle ele alınacaktır. Bir yöntem ilke olarak bir diğerinden daha “doğru” değildir, ancak konutlandırmaya toplumsal bir eylem olarak bakıldığında, konut üretiminde yurttaş katılımının toplumun demokratikleşmesini desteklediğini göstermek adına, başarılı olan konut edindirme yöntemlerindeki yurttaş katılımı faktörüne dikkat çekilecektir.

7.2.1. Özel sektör üretimi konut

Türkiye’de konut üretiminin geçmişine bakıldığında özel sektör üretimi konut çeşitli isimler altında her zaman birinci sıradaki konut üretim biçimi olmuştur. Yapsatçılık, kat karşılığı inşaat, küçük ya da büyük müteahhitlik özel sektör konut üretimine verilen isimlerden bazılarıdır.

Türkiye’de II. Dünya Savaşı sonrasında sanayileşmenin hızlanmaya başladığı döneme dek özel sektör üretimi konut tek konut üretimi biçimi olarak görülmektedir. Her ne kadar bu dönemde memur konutları yapılmış olsa da bunlar genellikle Ankara ile sınırlı kalmış ve sayıca yetersiz olmuşlardır (Keleş, 2004).

1945-1960 döneminde durdurulamadan artan gecekondulaşma karşısında öncelik gecekondular sorununa verilmiştir. Bu bağlamda “Bina Yapımına Teşvik ve İzinsiz Yapılan Binalar Hakkında Kanun” ile yeni yapılan binaların emlak vergileri ve diğer vergi yüklerinden 10 seneliğine muaf tutulmaları sağlandı, ancak kanunda sınırlamalar getirilmediği için öncelik müteahhitler tarafından doğal olarak lüks konut üretimine verilmiştir. Dolayısıyla bu vergi muafiyetleri amaçlandığı gibi dar gelirlilerin konutlandırılmasını sağlamamış, genellikle tüm vergi denetimi ile gelir dağılımını dengelemeyi amaçlayan düzenlemeler gibi, dar gelirliler yerine sermaye sahiplerinin çıkarlarından yana olmuştur.

Planlı dönemin başlamasıyla birlikte konut, beş yıllık kalkınma planlarının önemli bir maddesi olmuştur. Konuta kalkınma planlarında genellikle ekonomik yönden bakılmış ve GSMH¹ içinde konut yatırımlarının payı ve üretilecek konut büyüklüğü ön görülmüştür. Genel olarak bakıldığında istenen miktardan az ve GSMH içindeki istenen orandan fazla konut üretimi yapıldığı görülür². Bu da basitçe tüm

¹ Gayri Safi Milli Hasıla: Bir ülke vatandaşlarının veri bir yıl için ürettikleri toplam mal ve hizmetlerin, belli bir para birimi karşılığındaki değerinin toplamıdır

² 1. Kalkınma Planında hedeflenen %20 sınırı aşılmış, buna karşın yeterli sayıda konut üretilenmemiştir. 2. Kalkınma Planında %17.9 amaçlanmış ancak pay %20.1 olmuştur. 3. Kalkınma Planında oranın %15.7’yi geçmemesi amaçlanmış ama yine %17.9’luk bir oran ortaya çıkmıştır. 4. Kalkınma Planında her ne kadar 1980 askeri darbesinin gölgesinde kalmış olsa da konut yatırımları %19’u bulmuş amaçlanan %14.6 tutturulamamıştır. 5. Kalkınma Planında %15.8 amaçlanmış ancak oran %20 dolaylarında kalmıştır ve amaçlanan 1.491.000 birim konut üretilenmemiş ancak 1.000.000 civarında konut üretilenmiştir. 6. 7. ve 8. Kalkınma Planları hakkında yeterli veri bulunamamıştır. Ancak genel olarak bakıldığında görülmektedir ki özel sektör tüm vergi düzenlemelerine, kira kontrolü yöntemlerine, özendirilmelere ve desteklere rağmen kapitalizmin kar odaklı örgütlenmesinin içinde lüks konut üretimine meyilli olmuştur.

düzenlemelere rağmen eğilimin lüks konut üretiminden yana olduğunu gösterir. Lüks konut üretimini caydırıcı düzenlemelerden de kısaca bahsetmek gerekir. Bireysel krediler toplu kredi gibi değerlendirilmiş aradaki fark kaldırılarak herkesin kendi evini yapmaya teşvik edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Belediyelere alt yapısı hazırlanmış arsalar ürettirilerek “kendi evini yapana yardım” yöntemiyle çekirdek konut üretimi desteklenmiştir. Vergi muafiyeti düzenlemeleri ile önce 10 yıl muafiyet sonra değiştirilen kanunla 5 yıl muafiyet verilmiştir. Denebilir ki kalkınma planları serbest piyasa dinamiklerini ve kapitalizmin örgütlenmesini plan ilkelerini oluştururken yeterince dikkate almamaktadır ve planlarda konulan hedefler genellikle tutturulamamış, yapılan öneriler gerçekçi olamamış ve gerçekleştirilememiştir.

1980 sonrası liberal dönem olarak adlandırılabilir dönemde büyük müteahhitlerin özel sektör konut üretimini ele geçirdikleri görülür. Özellikle 2000 sonrasında büyük kentlerdeki kentsel rantın hızla artması müteahhitleri yüksek katlı lüks konut üretimine sevk etmiştir. 1980 öncesinde sık sık yapılan (her ne kadar amaçlanan eğilimleri sağlamamış olsalar da) düşük gelirlilere satılık ya da kiralık konut üreteceklere kredi kolaylıkları ya da teşvikler bu dönemde görülmemektedir. Turner’ın (1976) özel sektör konut üretimine otarşinin³ (*autarchy*) hakim olduğu kesim tespiti yerindedir. Türkiye’deki gelişmeler, tüm teşvik ve özendirmelere rağmen, özel sektörün konut üretmekteki amacının en çok kazancı elde etmek, ticaret yapmak olması konut açığının özel sektör konut üretimiyle kapatılamayacağını göstermiştir. Ayrıca kullanıcının konutun tasarımı üzerinde görüş bildirme şansının olmaması, dolayısıyla da üretilen konutların nitelik olarak kullanıcılarının isteklerine cevap vermedikleri saptamasını yapılabilir (Dülgeroğlu, Aydın, Pulat, 1998).

7.2.2. Devlet eliyle konut

Devletin konut üretiminde aktif rol oynamaya başlaması özellikle Ankara’da memur konutlarının yapılmaya başlamasıyla olmuştur. 1925 yılından 1951 yılına dek süren ilk memur konutları memurların kooperatif kurmalarına izin veren bir yasayla ve zorunlu tasarruf kanunlarıyla inşa edilmiştir. 1937 yılından devlet de memur

³ Murray Rothbard (2007) otarşiyi anarşizmden ayırmıştır. Kelime olarak kişinin kendisini yönetmeye olan inancı anlamına gelir. Otarşi kişilerin kendilerini yönetmeleri prensibi etrafında zorunlu bir devlet yönetiminin reddedilmesi olarak tanımlanabilir.

konutları için ödenek ayırmaya başlamış ve nihayet 1944 yılında memur konutu üretimi devletin ödevleri arasında yerini almıştır. Bu yasayla Ankara'daki Namık Kemal Mahallesi inşa edilmiştir. Zaten Ankara devlet eliyle konut üretiminin yoğunlaştığı örnek bir şehirdir. İroniktir ki aynı zamanda nüfusun hala %60'ının gecekondularda barındığı Türkiye'nin en yüksek gecekondulaşma oranına sahip kentidir (Keleş, 2004).

II. Dünya Savaşı sonrası gecekondulaşmanın hızlanması ve konut politikasının gecekondulaşmayı önleme üzerinde yoğunlaşması devletin konut üretiminde etkin rol oynamasına yol açmıştır. Sosyal Sigortalar Kurumu sigorta primlerinin bir bölümünü 1945 yılında çıkan yasayla işçi konutu kooperatiflerine aktarılmaya başlanmıştır. Aynı zamanda açtığı uzun vadeli ve düşük faizli kredilerle 1952-1984 yılları arasında yılda yaklaşık inşa edilen konutların %2.5'lik kısmının üretimini sağlamıştır. 1946 yılında Emlak Kredi Bankasının kurulması da bu girişimlerin bir parçasıdır. Emlak Kredi Bankası kapandığı ve Ziraat Bankası olarak hizmete devam ettiği 09.07.2001 tarihine dek yarım milyon civarında konutun üretimine katkıda bulunmuştur. 1990'lı yıllara dek doğrudan konut da üreten banka bu yıllardan itibaren konut kredisi sağlamaya ağırlık vermiştir. Her ne kadar bankanın ürettiği konut miktarı aktif olduğu yıllar boyunca tüm konut üretiminin %10'u gibi büyük bir orana sahip olsa da (ürettiği konutlar sosyal konut standartlarına uyuyor olsalar da) bankanın dar gelirli ailelerin barınmalarını sağlayabildiğini söylemek zordur. 1951 yılında ise belediyelere konut yapımı zorunlu ödevler arasında yer verilmiştir. 1980'li yıllarda belediye, devlet kooperatif ortaklıkları özellikle Ankara'daki Batıkent örneğinde görülebileceği gibi ciddi başarıya erişmiştir. Bu yerleşmeler kooperatifler bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Keleş'in (2004) bu dönemi eleştirisinde konut sorununun (bu çalışmanın genel eleştirilerinden biri olarak da görülebilecek) kalkınma sorunlarından bağımsızmış gibi ele alındığından bahseder.

1960'larla birlikte sosyal konut tanımlaması yapılmıştır. Planlı dönemde aynı miktarda yatırımla daha fazla inşaat alanına sahip konut üretimi amaçlanmış, bunun için konut standartları belirlenmiştir. Özel sektör bu standartlarda konut yapmak için özendirilmiş, standartlara uygun üretim yapanlara devlet kredileri tahsis edilmiştir ancak devlet eliyle ve devlet tarafından kredilendirilerek üretilen konutların tüm konut üretimindeki oranı %10'u geçmediğinden belirlenen konut standartlarına uyulduğunu ve sosyal konut üretiminin planlanan ölçekte gerçekleştiğini söylemek

zordur. Devlet eliyle konut üretimi 1984 sonrasında liberal dönem olarak nitelendirilebilecek dönemde toplu konut üretimine kaymıştır. Bu yöntem ayrı bir başlık altında aşağıda incelenecektir.

Diğer bir taraftan devlet eliyle üretilen konutlar Turner'ın (1976) da bahsettiği gibi yüksek teknoloji kullanır ve pahalıdırlar. Genellikle düşük gelirli hedeflenerek inşa edilmiş olsalar da orta ya da yüksek gelirli sunulmuşlardır⁴. Kullanıcısının konut üretimi ve idaresi üzerinde otoritesi yoktur. Dolayısıyla kullanım değerinden ziyade değişim değeri söz konusudur. Konut mülkiyeti de konut sahiplerine dağıtıldığından ve kiralık olarak üretilen az sayıda lojman dışında diğer konutlar el değiştirdiğinden devlet eliyle üretilen konut alanları soylulaştırmaya maruz kalmışlardır.

Sonuç olarak; konut sorununun kapitalizmin işleyişinden ayrılamayacağını, birini anlamak ve çözüm üretmek için diğeri ile ilişkilendirmek gerektiği düşünülürse sanayileşmemiş ve ekonomik olarak gelişimini tamamlamamış bir ülkede devletin konut sorununa çözüm üretebileceğini ya da çözüm üretmesi gerektiğini söylemek gerçekçi değildir (Tekeli, 1982). Kıray'ın (2007) da belirttiği gibi ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde zaten vatandaşlar kendi konutlarını satın alacak ya da yaptıracak güce sahiplerdir. Bir yandan da konut sektöründeki kredi krizinin tetiklediği 2008 ekonomik krizi gelişmiş ülkelerde konut sorunun olmadığını ya da sistem içinde çözülebildiğini söylemenin zor olduğunu göstermektedir.

7.2.3. Toplu konut

Toplu konut, konut üretiminin tek tek olmaktan çıkıp aynı proje içinde çok sayıda birimin üretildiği, teknik, toplumsal ve ekonomik avantajlar sağlayan büyük girişimlere denir. Toplu konut girişimlerine kredi almak ve arsa sağlanması konusunda kolaylıklar tanınır. Kent planlarıyla entegre edilmeleri kendiliğinden şekillenen mahallelere kıyasla daha kolaydır. Diğer taraftan, genellikle tek tip konutlar üretilir ve sıklıkla memnuniyet yaratmayan ve kısa ömürlü yerleşimler

⁴ Ataköy 5. kısımda örneğini vermek gerekirse; burada sosyal konut üretilmesi amaçlanmış, ancak İdil Kadioğlu'nun (1986) yüksek lisans çalışmasında da belirttiği gibi Emlak Bankası hem yapı standartı hem de fiyat olarak sosyal konut standartlarına uyamamıştır. Sonrasında yapılan 9. 10. 11. kısımlarda da benzer sorunlarla karşılaşmış, sosyal konut olarak üretilen bloklar orta ve orta-üst sınıfın kullanımına sunulmuştur.

üretir. Toplu konutların kullanıcı isteklerine cevap verdiğini söylemek zordur. Farklı istek ve konut geleneğine sahip insanların aynı birimlerde yaşamaya zorlanması hem konut kültürünü yok etmekte hem de konuttan duyulan tatmini azaltmaktadır.

Toplu konutlar, kamu kesimindeki büyük konut ortaklıkları (örneğin TOKİ), özel kesimdeki büyük toplu konut girişimleri, karma nitelikteki girişimler ya da kooperatifler tarafından üretilmektedir. Kooperatifleşmeye bir sonraki bölümde detaylı olarak değinilecekken bu bölümde genel olarak toplu konuttan bahsedilecektir.

Türkiye’de toplu konutun resmileşmesi ve bir devlet politikası olarak benimsenmesi 12 Eylül askeri darbesi dönemine denk gelir. 1981 yılında yürürlüğe giren ve 2.5 yıl yürürlükte kalmasına rağmen uygulanamayan ilk toplu konut yasasından bahsetmek gereklidir. Bu yasanın başarısızlığının başlıca sebebi doğrudan belirtilmemiş olsa da konut üretilecek hedef kitlenin orta ve üst gelirli olmasıdır. Yasadaki ön biriktirim koşulu bu savı doğrulamaktadır⁵. Bunun yanında, ilk defa sosyal konut tanımlaması yapılmış, üretilecek konutların bu standartlarda yapılması gerekliliği vurgulanmıştır. Sosyal konut standartları yalnız konut büyüklüğü kriteri değerlendirilerek saptanmış, konut yönetimi, sosyal altyapı gibi yaşanabilirlik faktörünü etkileyen kriterler göz önünde bulundurulmamıştır. Bu yasanın ardından 1984 yılında yeni bir toplu konut yasası çıkartılmıştır. Yeni yasanın getirdiği farklılıklar uygulanabilirliğini artırmış, ancak yeni yasa asıl amaç olan sosyal konut üretimini sağlayamamıştır. Başlıca değişiklik ferdi kredilerin de konut fonundan toplu konut kredisi gibi dağıtılmaya başlanmış olmasıdır. Diğer bir önemli değişiklik özel sektörün toplu konut üretimi yapabilecek toplu konut kuruluşu statüsüne alınmış olmasıdır. 2000’lerde özel sektörde üretilen lüks konut kompleksleri ve “rezidanslar” sosyal konut üretmesi gereken toplu konut yasasının sonucunda ortaya çıkan ürünlerdir.

7.2.4. Kooperatifleşme

Toplu konut üretim biçimlerinden kooperatifçiliğin üzerinde durulması gerekmektedir. Konut kooperatifleri zaman zaman devlet destekli olmalarına karşın

⁵ Yasaya göre toplu konut projelerinden konut edinmek isteyenlerin, belirli bir birikimi olması gerekmektedir.

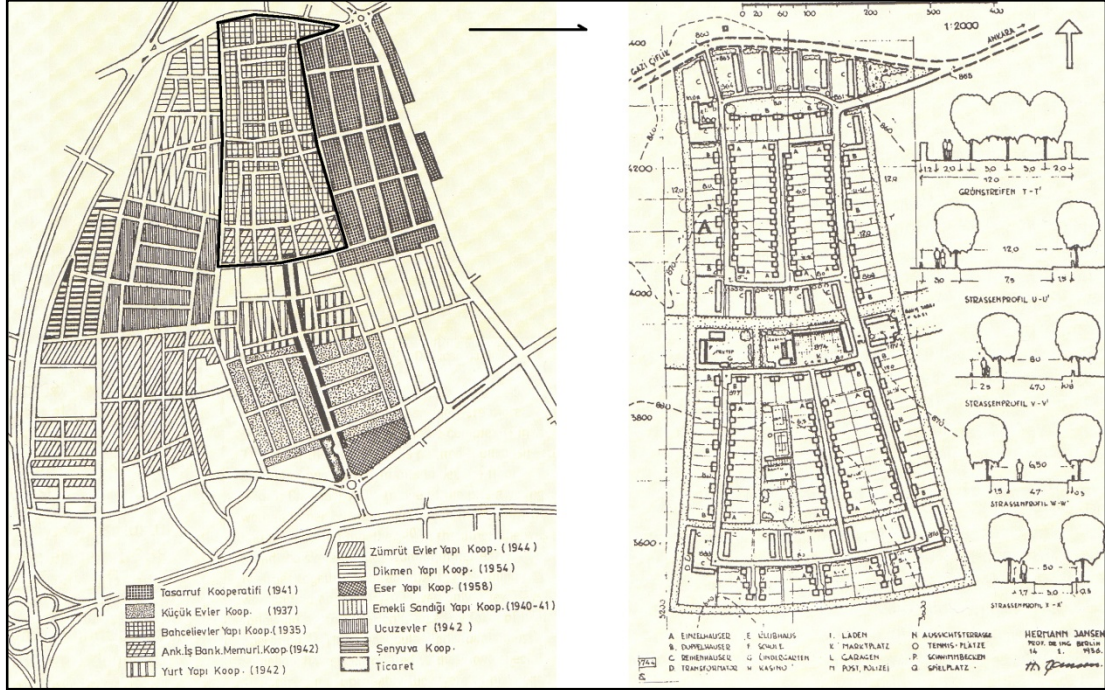
genel olarak özel girişim konut üretimi birlikleridir. Genellikle konut kooperatifleri Kuzey Avrupa ülkeleri ve İskandinavya’da konut üretiminin ciddi bir bölümünü karşılamaktadır. Türkiye’de ise 1980’e dek toplam konut üretiminde kooperatiflerin oranı %10 iken 1980-1995 arasında %25’dek çıkan bu oran, 1995’ten sonra tekrar bir duraklama dönemine girildiği söylenebilir.

Konut kooperatiflerinin Türkiye’de dört temel biçimde uygulandığı söylenebilir. Birincisi ortakların küçük birikimlerinin toplanarak sonradan konut satın almak üzere dağıtılacağı “biriktirme sandığı” niteliğindedir. İkincisi konut üretimi işini üstlenen kooperatiflerdir. Üçüncü grup kooperatiflerde ise konutların bakım ve yönetimi kooperatif yönetimince üstlenilir. Son gruptaki kooperatifler bu üç gruptaki sorumluluklardan birden fazlasını üstlenirler.

Konut kooperatiflerinin başarı koşullarından en önemlisi konut mülkiyetlerinin doğru yöntemle dağıtılmasıdır. Burada karşılaşılan üç temel mülkiyet biçimi vardır. İlk gruptaki kooperatifler konut mülkiyetlerini ortaklara dağıtır ve inşaatın bitmesi ve tapuların dağıtılmasıyla son bulurlar. İkinci gruptaki kooperatifler mülkiyeti ortaklara dağıtmaz elinde tutarlar. Bu kooperatif ortakları ayrıcalık tanınmış kiracı konumundadırlar, kendi istekleri dışında tahliye edilemezler ve miras yoluyla barınma haklarını devredebilirler. Son gruptaki kooperatifler ise ikinci gruptakilere benzemekle birlikte tek farkı konutların yönetimlerinin de ortaklarca paylaşıldığıdır.

Türkiye’de konut kooperatifçiliği Ankara’da şimdiki Bahçelievler semtinin temellerini atan Bahçelievler yapı kooperatifidir (bkz. Şekil 7.1 ve 7.2). Ortakların büyük bölümünü kamu görevlileri oluşturduğu bu girişim devlet desteği alması yönünden olumlu olarak görülebilirken sonuçta yine orta ve orta-üst gelir seviyesindeki vatandaşları konutlandırmış, konut açığını kapatmakta önemli bir etki yaratamamıştır. Türkiye’de konut kooperatifçiliğinin hızlı gelişimi 1950’lerin sonrasına denk gelir. SSK’nın işçi kooperatiflerine kredi sağlaması, Çalışma Bakanlığı’nın ve sendikaların kurulması, T. Emlak Kredi Bankasının yeni bir biçimde örgütlenmesi kooperatifçiliğin gelişeceği zemini hazırlamıştır. Bu olumlu gelişmelere rağmen Emlak Kredi bankası ve SSK gibi büyük kurumların desteği ve denetimi dışında kalan kooperatifler sahipsiz kalmışlardır. Kooperatifler amaçlandığı gibi konut piyasasından soyutlanamamış, el değiştirmiş, kiraya verilmiş ve spekülasyona sebep olmuşlardır. Bazı kişiler birden çok kooperatife katılarak kooperatifçilik ilkelerini suiistimal etmişlerdir. Diğer yandan “kooperatif ağası” tabir

edilen araçlar türemiş, dolandırıcılık yaygınlaşmıştır. Kooperatifin bugün çağrıştırdığı güvensizlik bu döneme dayanmaktadır.

Şekil 7.1: Bahçelievler Planı (Özüekren, 1996)

Şekil 7.2: Bahçelievler'in Bir Hava Fotoğrafı (Özüekren, 1996)

1969 yılında kooperatifler yasası önemli bir dönem açmış, kooperatif birliklerinin kurulmasına yol açmıştır. Özellikle KENT-KOOP'un uyguladığı Ankara Batıkent projesi 55.000 konutluk ölçeğiyle her ne kadar tekrarlanmış monoton bloklardan oluşan bir plana sahip olsa da projenin kooperatifçilik ve katılım adına iyi bir örnek olduğu söylenebilir (bkz. Şekil 7.3). Ankara Belediyesi'nin arsa sağlamasıyla 1035 hektar üzerine inşa edilen Batıkent Türkiye'de katılımcı tasarımında ve toplumsal problemleri çözerken probleminden etkilenen tüm aktörlerin dahil edildiği çözüm süreçleri açısından tek büyük ölçekli örnektir. Batıkent arazisinde inşaatlar başlamadan önce yerleşik bulunan aileler katılımcı süreçlerle hem ev sahibi edilmiş hem de proje sekteye uğramadan karşılıklı uzlaşmayla devam edilebilmiştir. Öyle ki 1986 tarihli KENT-KOOP bildirisinde Murat Karayalçın (1986) o dönemde Türkiye için söz edilmesi zor “konut sektöründe halk katılımından” bahsetmektedir. Batıkent Ankara Belediyesi'nin yardımlarını çekmesiyle 1984-1989 yılları arasında ekonomik zorluklar karşı karşıya kalmıştır. 1990'ların başlarından günümüze dek konut kooperatifçiliğinin inişte olduğunu söylemek gerekir. Her ne kadar Keleş (2007) kooperatiflerin konut üretimindeki oranının %30'ları bulduğundan bahsetse de kooperatifçilik konut açığının kapatılmasında etkin bir yöntem olarak kullanılmamıştır.

Şekil 7.3: Batıkent'in Bir Hava Fotoğrafı (Özüekren, 1996)

Konut kooperatifçiliğinin yararları bir tür toplu konut olarak ileri teknolojinin kullanılabilmesi ve toplu üretim biçiminin getirdiği ekonomik avantajlardır. Bunun yanında düşük gelirliye konut sağlanması açısından bakıldığında özellikle mülkiyetlerin dağıtılmadığı durumlarda konutların kullanım değerini arttırıp değişim değerini minimuma indirerek kooperatifçiliğin düşük gelirliye konut sağlamada başarı şansını arttırır. Diğer taraftan konut alanlarının ortak mülkiyeti ve ortak yönetimi ilkesi demokrasi kültürünün üretiminde ve toplumun demokratikleşmesinde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Konutların yönetiminin ortaklarda olması ilkesi konutların sağlıklı korunmasını, bakım ve onarımının yapılması sağlar. Öyle ki Colin Ward *Tenants Take Over* (kiracılar devralınca) (1974) adlı kitabında İngiltere’de devlet eliyle üretilen belediye (*council*) konutlarının belediyeler tarafından idame ettirilemediğinden bahsederek, ortak mülkiyetle yönetimlerinin kiracılarına devredilmesini önerir⁶. Ruşen Keleş (2004) ise kooperatiflerin başarı koşulları arasında ilkin kar amacı gütmemeyi, yani diğer bir deyişle konut piyasasının dışında tutulmasını belirtir. İkinci olarak önemle üzerinde durduğu nokta devlet desteğidir. Arsa tahsisi, düşük faizli ve uzun vadeli kredi ayrıcalığı, belediyelerin ya da devlet kurumlarının projelere doğrudan katılımı devlet desteğinin belli başlı biçimleri arasında sayılabilir. Keleş’e (2004) göre sanayileşmiş ya da sanayileşmekte olan ülkelerdeki başarıya ulaşmış tüm kooperatiflerde bir biçimde devlet desteği vardır. Diğer ve son bir başarı koşulu “yurttaşların demokratik yaşayış kurallarına yatkınlığı” olarak tanımlanmıştır. Bu çalışmanın başından beri bahsedilen demokrasi kültürünün oluşturulması ya da diğer bir deyişle yurttaşların haklarını talep etmeleri konut sorunun yurttaş katılımlı çözümü için bahsedilen bu “yatkınlık” gerekli gibi görünse de yurttaş katılımlı programlar aracılığıyla bu “yatkınlığın” oluşacağını söylemek yanlış olmaz.

Sonuç olarak, kooperatifçilik yurttaş katılımlı planlama için bir yöntem olarak benimsenebilecek olsa da kapitalizmin toplumsal yapıların derinliklerine nüfuz etmiş olduğunu unutmamak gerekir. Yapılan herhangi bir konutun konut piyasasından soyutlanarak düşünülmesi zordur. Kooperatifleşme ise tüm olumlu sosyal

⁶ Bu çalışmada özellikle Kuzey Avrupa ülkelerindeki başarılı devir örneklerinden bahsederek, yurttaşlara yönetimde (burada konut yönetimi) etkin rol oynama şansı verildiğinde (ya da bu hak yurttaşlarca bilfiil alındığında) sonuçların başarılı olduğu gözlenmiştir.

niteliklerine ve topluluk oluşturucu etkisine rağmen konutların sadece daha ekonomik üretilmesi için bir yöntem olmakla kalmış, diğer özellikleri getirdiği ekonominin yanında unutulmuştur. Diğer bir taraftan ölkemizde üretilen kooperatif konutlarının tüm caydırıcı düzenlemelere rağmen el değiştirmesi, bazı vatandaşların birden fazla kooperatif konutuna sahip olmak için yollar bulmaları ya da konutların yasa dışı yollarla kiraya verilmeleri, kapitalizmi kriter olarak almaksızın üretilen konutların nasıl sisteme dahil edildiğinin bir göstergesidir. Katılımcı bir konut üretim yöntemi olarak kooperatifçiliğin Türkiye’deki başarısızlığı katılımcı planlamanın sorununun yöntem değil toplumun tüm kesimlerindeki demokrasiye ve yurttaş katılımına karşı olan tutum, yaklaşım olduğunun açıkça göstermektedir.

7.2.5. Kendi yapana yardım modeli konut üretimi

Formal konut üretimi ya da diğer bir deyişle konut edindirme yöntemlerinin hemen hepsinin saydıktan sonra enformel olana geçmeden önce son olarak formal ile enformel arasında olarak tanımlanabilecek kendi evini yapana yardım modelinden bahsetmek gerekir. Konut sorununa bu yaklaşım John Turner tarafından teorize edilmiş ve sonra uygulanmıştır. Teorinin dayandığı nokta konutta otonomi kavramıdır. Turner editörlüğünü yaptığı ve kendi makalelerini de yayınladığı *Freedom to Build (1972)* adlı kitabında konut ve barınma olgularına o güne dek düşünölmemiş bir perspektif getirmiştir. Öncelikle konutun bir nesneden ziyade bir eylem, bir süreç oluğunu ve inşaatın bitmesiyle sonlanan fiziksel bir olgu olarak algılanmaması gerektiğinden bahsetmiştir. Bu yaklaşım konutta otonominin gerekliliğini doğurur. Çünkü konut tasarım, inşaat, bakım süreçlerini barındıran ve yapının sağlıklı ömrü boyunca süren bir eylemdir ve dolayısıyla tüm bu süreci tek elden yönetmek hem masraflıdır hem de yönetsel olarak mümkün değildir.

Turner’ın konut üzerine yazdıkları kendisinin radikal sola yakınlığının bilinmesine rağmen ana akım planlama otoritelerinden hatta Dünya Bankası’ndan destek almıştır. Güney Amerika’da kendi evini yapana yardım yöntemiyle uygulanan konut bölgeleri oluşturulmuştur. Bu yöntem hem gelişmekte olan Dünya’da hem de gelişmiş ölkelerde yankı bulmuş ve uygulanmıştır. Türkiye’de ise bu yöntem kalkınma planlarına ve konut politikasına girmiş olmasına karşın pek fazla uygulama alanı bulmamıştır. Yalnız afet sonrası konutlandırma programlarında ve bazı köy konutu programlarında uygulanmıştır (Keleş, 1988).

Kendi evini yapana yardım modeline genel perspektifte bakıldığında katılımcı planlamayla üretilen, modern dönemin en yaygın konut edindirme yöntemi olduğu söylenebilir. Gizli ve açık işsizliğin azaltılması, inşaat alanında mesleklendirme ve konut maliyetlerini düşürme⁷ yerel yapı piyasasını desteklenmesi gibi ekonomik faydaların yanı sıra, kişilerin kendilerine olan güvenlerini artırma, sorumluluk ve dayanışma duygularını geliştirmek gibi psikolojik faydaları da vardır. Bunun yanında üretilen yapıların teknik olarak yetersizliği, zaten çok çalışan kişilerin bir de ev yapacak zaman ve enerji bulamamaları bu yöntemle karşı olan eleştiriler arasında sayılabilir, ancak bu yöntemde karşılaşılan en büyük sorunlardan biri Gelişmekte Olan Ülkelerde görülmektedir. Üretilen konutlar genellikle tek tiptir ve teorize edilen topluluk yaratma amacına ulaşmak zordur. Konut üretimi süreci aileleri rencide etmektedir, yani yurttaş katılımının sağlanmadığı sadece konut yapımının öne çıktığı süreçlerde kişi kendisini kullanılmış hisseder. Arnstein (1969) bu hissi doğru biçimde tanımlamıştır. Ona göre, karar alma süreçlerinde etkin rol oynayamayan katılım, yurttaşlar için hayal kırıklığı yaratır. Yurttaşlara bir problemin çözümünde söz sahibi olduklarını hissettirme, iktidar sahibi azınlığın planlarını tepki çekmeden uygulamalarını sağlar ama gerçek bir demokratikleşme hareketi yaratmaktan uzaktır. Bu “görüntüde” yurttaş katılımıyla genellikle gelişmiş ülkelerde karşılaşılmaktadır. Yurttaşların demokrasi talepleri arttıkça iktidar sahipleri ellerindeki iktidarı devretmeden bu demokrasi taleplerini karşılama yoluna gitmekte ve sonuç “görüntüde” yurttaş katılımı denebilecek, Arnstein’in merdiveninde danışma basamağına çıkabilecek örneklerdir.

7.2.6. Gecekondulaşma

Gecekonduya ya da daha genel anlamıyla barınağını günbatımından gündeğümüne kadar bitirme yoluyla konut edinme biçiminin, küresel bir gelenek olduğu söylenebilir. Ward’un (2002) konut edinme eyleminin sanayileşmiş toplumların ve özellikle İngiltere’nin geçmişinde halk inisiyatifiyle gerçekleştiğini kanıtladığı çalışması *Cotters and Squatters*’ın önsözünde farklı kültürlerdeki “gece” “kondurma” biçimlerinden ve geleneklerinden bahsedilir. Gelenek bir gecede gün

⁷ İnşaatla kabaca malzeme maliyetinin işçilik maliyetiyle eşit olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, işçiliğin “bedava” olması durumunun inşaat maliyetini yarı yarıya azalacağı söylenebilir.

batımıyla gün doğumu arasında yapılacak ev için arsa sahibinin arsa üzerinde hak iddia edemeyeceğidir. Bu uygulama geçerliliğini Antik Roma (Osmanlı hukuku da Roma hukukundan türemiştir) ve Alman hukukundan alır. İngiltere’de 18. yüzyıl Cumberland’lı şair Robert Anderson (**aktaran Quiney, 1994**) bir gecede inşa edilen kerpiç evin (her ne kadar kerpiç duvar kuruması için beklemesi gerekse ve bir gecede inşa edilmesi teknik olarak mümkün olmasa da) çalışma ortamını romantik biçimde anlatır. İngiltere kırsalında yakın dönemde olmasa da birçok kulübenin gecekondular olarak yapıldığını söylemek yanlış olmaz. Kuzey İtalya’da ise 1950’lerde gecekondulaşmayı ele alan bir filmde çatısı bitmemiş bir gecekondular yakalandığında büyük cezalarla karşılaşırken çatısı bitirilebilirse ceza ile karşılaşmadığı işlenmiştir. Aynı şekilde Fransa’da 20. yüzyılın ilk yarısında bir gecede belediye arazilerine yapılan konutların arsa hakkı gecekondulara tanınıyordu. Resmi olarak olmasa da gelenek olarak bu hak tanınmaktaydı. Bazı durumlarda belediyeye belli bir kira ödenmekte bazen de arazi sonrasında belediyeden satın alınabilmekteydi. Hatta bu bir gecelik şantiyeler için ailelerin bütün kış ahşap karkası hazırlayıp, uygun bir geceyi bekledikleri bilinmekteydi. Güney Amerika ülkeleri gecekondular ise samandan, metal levhalardan bir gecede inşa edilir, polis tarafından yıkılır ve tekrar inşa edilir, ta ki polis vaz geçene dek.

Bu bir gecede inşa edilen konutlara Meksika’da *jacale*, Panama’da *rancho*, Brezilya’da *macambo*, Arjantin’de *favela*, Tunus’ta *gourbeville*, Cezayir’de *casbah*, Fas’ta *bidonville*, Hindistan’da *bustee* denmektedir. Gecekondular kent nüfuslarının Lima’da %36’sını, Caracas’ta %35’ini, Manila’da %35’ini, Calcuta’da %33’ünü barındırır. Türkiye’de ise bu oran genel olarak %35, Ankara’da %62.5, İstanbul’da ise %50 civarındadır. Bu şaşırtıcı oranlar göstermektedir ki 21. yüzyıl marjinal sektörün ve enformelliğin çağıdır. Yukarıda bahsedilen hukuki geçerlilik konusu bir yana, gecekondular Gelişmekte Olan Ülkelerin konut sorununa verdikleri yanıttır. Türkiye’de de kalkınma planlarında bahsedilen devletin konut sorununda etkin önlem alması sorumluluğunu vatandaşlar devletin elinden gecekondular yaparak almaktadır. Bu durum Tekeli’nin (1982) de dediği gibi hem devletin kaynaklarını kullanmadan hem de kentte sanayinin ihtiyaç duyduğu işçi ihtiyacını sanayiciye yük getirmeden çözümlemektedir. Erder’e (1996) göre gecekondulaşmanın başlıca sebebi Anadolu kültürünün köklerinde aranmalıdır. Anadolu’da kadastro çalışmaları hala yetersizdir. Bu da toprağın mülkiyet hakkının tapu senediyle değil kullanma hakkıyla

belirlendiğini gösterir. Bu olguya zilyetlik denir. Yani Bülent Ecevit'in ünlü seçim sloganı gibi "toprak ekenin, su kullananındır". Bu anlayışla şehre gelenler modern anlamda tapu edinme gerekliliği duymayarak, barındıkları konutlarının mülkiyetinin doğal olarak kendilerine ait olduğunu düşünmektedirler. Bu nedenledir ki kendilerini işgalci olarak görmemektedirler.

Gecekondulaşma önlenmiş ya da engellenmiş olsaydı kent merkezlerindeki yüksek kiralar asgari ücreti arttıracak bu da doğrudan sanayi karlılığını azaltacaktı. Ayrıca verilen tapular ya da tapu tahsis belgeleri siyasetçilere oy olarak geri dönmüştür. Dolayısıyla gecekondulaşma her ne kadar devlet söyleminde engellenmesi gereken bir unsur olarak yer almış olsa da aslında hem siyasetçilerin hem de sanayicilerin faydalandıkları bir olgu olmuştur.

Scruton (1997) Ankara gecekonduları için "tuğla, ahşap, fayans gibi kolay işlenen malzemelerle yapılmış, yan yana toplanmış, yamaca dizilmiş, hiç bir aracın çıkamayacağı yollarla ulaşılan bir ya da iki katlı evler" der (bkz. Şekil 7.4). Bu romantik denebilecek yaklaşım naif kalmakta ancak gecekondulara umutla bakılmasını hatırlatmaktadır. Burada referans gösterilebilecek tüm Dünya gecekondularına dair bilimsel bir sınıflandırmayı Birleşmiş Milletler uzmanı Abrams yapmıştır. Gecekondu sakinleri Abrams'a göre dokuza ayrılır. Birinci kümedekiler kendilerine ait gecekondularda yaşayanlardır (*owner squatter*). İkinci kümedekiler kiralık verilen gecekondularda oturanlardır (*tenant squatter*). Üçüncü kümedekiler sahiplerinin kendilerini gecekondundan çıkaramadıkları gecekondu işgalcileridir (*squatter holdover*). Dördüncü gruptakiler gecekonduları kiralamak üzere yaptıranlardır (*squatter landlord*). Beşinci gruptakiler gecekondu yapıp kiralamayı ya da satmayı meslek haline getirenlerdir (*speculator squatter*). Altıncı gruptakiler dükkanlarda, atölyelerde, fabrikalarda yaşayanlardır (*store squatter*). Yedinci gruptakiler gecekonduyu yaptıktan sonra toprak sahibiyle anlaşmaya varanlardır (*semi-squatter*). Sekizinci gruptakiler nehir ya da deniz kıyılarında yüzen gecekondularda yaşayan, genellikle güney-batı Asya gecekonducularıdır (*floating squatter*). Son gruptaki gecekonducular, aynı köy ya da bölgeden şehre gelmiş kapalı topluluklar oluşturan kişilerdir (*squatter cooperator*). Buna 1970 ve 1980'lerde Türkiye için apartkent olarak nitelendirilen nicelleşme süreci sonunda elde edilen gecekondulaşma tipi de eklenebilir (Bumin, 1996; Keleş, 2004).

Şekil 7.4: Ankara Gecekondularından Bir Görünüm (Bilgin, 1996)

Türkiye’de de gecekondulaşmada masum dönem olarak adlandırılan ilk barınma ihtiyacına cevap veren dönem için konut sorununun çözümünde yurttaş katılımının sağlandığı söylenebilir, her ne kadar “kendiliğinden” denebilecek bir katılım anlayışı benimsenmiş olsa da. Tüm araştırmalar gecekondulaşmanın bu ilk döneminden genellikle övgüyle bahseder. Hem barınma ihtiyacını ödenebilir düzeyde karşılayamayan özel sektör, hem de yeterince konut üretemeyen ya da üretilmesine destek olamayan devlet, sanayinin ihtiyacı olan işçilere barınma için gecekondu dışında seçenek bırakmamıştır. Bir kez daha yurttaşlar kendilerine şans tanındığında karşılaştıkları problemleri hızlı, ekonomik, yaratıcı biçimde çözebileceklerini kanıtlamışlardır. Yaratılan çevrenin yaşanabilirliğinin yüksek olması, dayanışma ve yardımlaşma olması bu ilk dönem gecekondularının olumlu yanlarıdır, ancak gecekondu iyileştirme projelerinin başarısızlığı ve seçim yatırımı amaçlı tapu dağıtılmasının sonucu olarak kentsel rant alanı olarak görülen gecekondu alanları yeni yapılaşmaya açılmıştır. Bir ailenin kullanım değeri yüksek, tek aile konutu, hızla tapu ile arsanın değişim değerine kavuşmasıyla apartmana dönüşmüştür. Burada önemli bir noktanın vurgulanması gerekmektedir. Genel tavır gecekonduların masum dönemden rant dönemine geçişte ilk gecekonduculara kentsel rantı elinde bulunduran patronlar gözüyle bakılması ve “fırsatçı”, “işgalci” gibi suçlamalarda bulunulmasına yol açmıştır, ancak anlaşılması gereken asıl husus kapitalist dönüşüm

sürecindeki bu alanların kar odaklı düşünüşle “apartkentleşme” dönüşmüş olduklarıdır. “Apartkentleşme” süreci kaçınılmaz olarak gerçekleşmiştir. Gecekondulaşmaya ve devamındaki “apartkentleşmeye” işgal denmesi kapitalizmin kentlerdeki etkisini göz önünde bulundurulmadan yapılmış bir yorumdur. Gecekondu sahiplerine tapu dağıtılması gecekondu bölgelerini nicelleştirmiş, apartmanlar doğal bir sonuç olarak inşa edilmişlerdir (bkz. Şekil 7.3) (Dülgeroğlu, 1990; Pulat, 1992).

Şekil 7.5: Apartmanlaşma Sürecinden Bir Manzara (Balamir, 1996)

7.3.Sonuç

Konut sorunu sağlık, eğitim, güvenlik sorunları kadar önemli ve onlarla birlikte anılan bir sorun olarak görülebilir. Yukarıda açıklanan konut edindirme ve edinme yöntemlerinin, her ne kadar iyi niyetli denemeler yapılmış olsa da, genel olarak konut sorununa çözüm üretmediği söylenebilir. Bunun iki temel nedeni sıralanabilir. Birincisi konutun nesneleştirilmesi, konutun sadece yapıdan ibaret gibi algılanmasıdır. Konutun üretim ve bakım süreçlerinin tümünü kapsayan, konutun sağlıklı ömrü boyunca süren bir eylem olarak yorumlanması gerekir. Diğer bir neden konut sorunun çözüm arayışında konut sorununu toplumun kapitalist dönüşümünden bağımsız olarak düşünmekten kaynaklanmaktadır. Özellikle Türkiye gibi Gelişmekte Olan Ülkelerde devlet eliyle konut ya da kooperatifleşme gibi konut üretimi

modellerinin nihayetinde başarısız olmalarının temel sebebi budur. Çünkü sistemden bağımsızlaştırılmaya çalışılan konut alanları er ya da geç sisteme dahil olmakta el değiştirmekte, kiralanmakta, kentsel ranta dönüşmektedir.

Gecekondulaşma önerilebilecek bir konutlandırma yöntemi olmasa da özellikle enformel konut yerleşmeleri ve gecekondular yer yer ve zaman zaman ideal denebilecek konut üretim süreçleri meydana getirmişlerdir. Bir çoğu rant alanına dönüşerek talan edilmiş olsa da hala az sayıda, mevcut, olumlu örnekten ve geçmişteki yaşanmışlıklardan yeni ve yurttaş katılımına dayalı bir konut politikası yaratılmasında dayanışma, topluluk oluşturma, demokratikleşme anlamında alınacak dersler vardır.

8. KONUT SORUNUNUN ÇÖZÜMÜNDE BİR YAKLAŞIM MODELİ ÖNERİSİ OLARAK YURTTAŞ KATILIMI

8.1.Modelin Temel İlkeleri

Çalışmanın tümünde de görülebileceği gibi Türkiye’de katılımcı planlamanın (ya da geniş anlamıyla demokratikleşmenin) sağlanamamasının asıl nedeni katılımcı planlama yöntemi değil, katılımcı planlamanın toplumca kabul görmemiş olmasıdır. İhtiyaç duyulan anlayışta, yaklaşımda bir değişimdir. Dolayısıyla belirli bir yapı tipinin ya da planın nasıl katılımcı yöntemlerle tasarlanacağı, hangi süreçlerde ne gibi araçlar kullanılacağı önerilmeyecek, tartışılmayacaktır. Bu çalışma yön gösterici, ilham verici bir rol üstlenmektedir, ama yine de Alexander’ın (1979) dediği gibi öneri mekanik olmamakla beraber kesin ve pratik olmalıdır. Dolayısıyla bu son bölümde akılda kalıcı ve tutunacak sağlam bir noktaya değinmek gerekmektedir. Türkiye’nin farklı coğrafyalarındaki, farklı insanların, farklı barınma kültürleri için toplumun demokratikleşmesi yönünde değişimin aracı olacak planlamada yurttaş katılımı nasıl sağlanabilir? Bu soruya yanıt aranacaktır.

Demokratikleşme yolunda değişim için planlamada yurttaş katılımının bir yöntem olabileceğinden bahsedilmişti, ancak burada bir an için durup demokratikleşmenin önce talep edilmesi gereken bir kavram olduğundan bahsetmek gerekir. Her ne kadar aydınlar demokratikleşme talebinin sözcüleri olsalar da yurttaşlar da meslek odaları, kitle örgütleri, siyasi partiler, sivil toplum örgütleri aracılığıyla demokrasi taleplerini çeşitli durumlarda dile getirmektedirler. Demokratikleşme talebi yurttaşlar tarafından zamanla, demokrasi kamusal alanda yaşandıkça artacaktır.

Yurttaşlar tarafından talep edilen demokrasinin iktidar sahipleri tarafından sağlanması beklenemez. Bu durumda demokratikleşme nasıl sağlanır? Modern dönem demokratikleşme hareketlerinin temel bir ortak noktası basitçe mevcut düzenin (teokrasi, oligarşi, monarşi, diktatörlük) ortadan kaldırılarak yerine demokratik olan bir düzen getirilmesi olarak tarif edilebilir. Bu demokratikleşme için ikilemli bir durum oluşturur. İktidarı deviren halkta demokrasi ve yurttaşlık bilinci gelişmemiş olduğu için iktidar değişimiyle gelen yeni yasalar ve düzen halkta taban

bulamaz. Bu noktada demokratikleşmenin uzun bir süreç olduğunun altı çizilmelidir. Demokratikleşme 21. yüzyıl koşullarında iktidarların devrilmesiyle değil dönüştürülmesiyle de sağlanabilmektedir. Yurttaşlık ve demokrasi kültürü ve bilinci bu dönüşüm sürecinde yurttaşların her birinin demokrasiyi tecrübe etmeleriyle gelişmelidir. Planlamada yurttaş katılımına aynı perspektiften bakılabilir. Bir görüş toplumda demokratikleşme sağlanmadan katılım gibi belirli bir yurttaşlık ve demokrasi alışkanlığı gerektiren kavramların uygulanamayacağını söyler. Az önce bahsedilen ikilem burada da vardır. Yurttaş katılımı planlamada yaşanarak, tecrübe edilerek demokratikleşme sağlanabilir. Toplumda demokrasi kültürünün yaygın olmaması yurttaşların planlama kararlarına katılacak kapasitede olmadıkları anlamına gelmez. 4. ve 5. bölümlerde de altı çizilen tarihsel gelişmeler bunu göstermektedir. Yurttaşlık ve demokrasi gibi kente ve kent kültürüne içkin kavramlar yurttaşların kendilerine örgütlenme fırsatı tanındığında ya da örgütlenmek zorunda kaldıklarında ortaya çıkmışlardır.

2000’li yıllardaki kanunlar ve özellikle Avrupa Birliği uyum süreci iktidarı denetleyen sivil örgütlenmelere yol açmıştır. Bu fırsatların çoğu ya hiç fark edilmemekte ya da yeterince etkin bir biçimde değerlendirilmemektedir. Bu ve benzeri olanaklar kimse tam olarak talep etmeden yaratılmakta, ancak bunları kullanacak inisiyatif ortaya çıkmamaktadır. Bir diğer fırsat da aslında iktidar sahiplerinin özellikle büyük ölçekli kentsel müdahaleleri gerçekleştirmek için halkın onayına ihtiyaç duymalarıdır. Bu tür müdahaleler kamuoyunu rahatsız etmekte, özellikle akademik ve entelektüel kesimin sert eleştirilerini almaktadır¹. Dolayısıyla doğru mekanizmalarla sağlanabilecek yurttaş katılımı bu tür projeler aracılığıyla demokratikleşme yolunda bir adım daha atılmasını sağlar. Burada bir noktanın altını çizmek gerekiyor. Salt rant amaçlı kentsel müdahalelere yurttaşların katılması ve bu projelerin gerçekleşmesine alet olmaları ve daha kötüsü bu süreçlerin birer aktörü olmaları burada kastedilmemektedir. Katılım merdiveninde alt basamaklarda kalan, karar alma süreçlerinden yalıtılmış bir katılım anlayışının katılımcı yurttaşlar için hayal kırıklığı yarattığı söylenebilir.

¹ 2000’li yıllarda İstanbul’da gerçekleşen Zeytinburnu kentsel dönüşüm projesi, Haydarpaşa garının özelleştirilmesi, Sulukule’nin yıkımı bu tür müdahalelere ve kamu oyununda bulduğu yankıya iyi örneklerdir.

Planlamada yurttaş katılımı modeli için konut alanı seçilmiştir. Konut sorunu Türkiye’de tartışılmalı bir konudur. Her iktidarın ve her kalkınma planının gündemindedir. Türkiye’de pek çok konut edinme ve edindirme yöntemi denenmiştir, ancak katılımcı yönetime çok ender yer verilmiştir.

Sonuçta fırsatları değerlendirmek için plancılara, yerel yöneticilere, sivil toplum örgütlerine ve devletin planlama kurumlarına önemli bir rol düşmektedir. Bu rol konut projelerinin uygulanabilirliğinin artırılmasında, sürdürülebilirliğinin sağlanmasında, halk desteğinin alınmasında ve toplumda demokratikleşme adına bir adım daha atılabilmesi için planlamada yurttaş katılımının uygulanmasıdır. Burada yurttaş katılımının Türkiye’de konut alanında uygulanabilir olabilmesi için gerekli toplumsal yeniden yapılanma modeli önerilecektir.

8.2.Modelin Bileşenleri

Aktörler: Modelin aktörleri iki farklı başlıkta toplanabilir. Öncelikle modelde etkin rol oynayan plancılar olarak gruplandırılacak başlıktan bahsetmek gerek. Plancı derken, serbest ya da kamuda çalışan mimarlar ve kent plancıları, meslek odalarında ve kuruluşlarında gönüllü ya da sürekli çalışan uzmanlar ve kentleşme politikası üreten kamu görevlileri kastedilmektedir. Kamuda çalışanlar yerel yönetimlerde memur niteliğindeki fen işleri, planlama, imar müdürlüklerinde çalışan uzmanlar ya da politikacı niteliğindeki belediye başkanlarının danışman çevresindeki uzman olan ya da olmayan kişiler olabilir. Kamuda çalışan diğer bir grup merkezi planlama kuruluşlarında çalışan uzmanlardır. Bunların dışında kentleşmede önemli etkileri bulunan kuruluşlarda görevli uzmanlar sayılabilir.

İkinci gruptaki aktörler modelden etkilenen ya da modelin hedef aldığı gruptakilerdir. Bu gruba yurttaşlar ve yurttaş örgütleri girer. Birey olarak her yurttaş modelin aktörü iken, yurttaş örgütleri, özellikle yerel dernekler, mahalle örgütlenmeleri, meslek örgütleri ve kitle örgütleri önem taşımaktadır. Yönetici kademesindeki seçilmişler ya da atanmışlar bu da gruba girer. Bu kişiler yerel yöneticiler ya da merkezi yönetimdeki vekiller olabilir. Atanmışlar ise merkezde ya da yereldeki planlama kurumları yöneticileridir.

Hukuki Zemin: Planlamada yurttaş katılımının geliştirilmesi ve sonuçta konut politikasına giren merkezi bir planlama kavramı olabilmesi için ilk aşamadan itibaren

gerekli hukuki düzenlemelerin yapılması gereklidir. Bu düzenlemeler imar kanunda yapılması gereken kavram tanımlamalarından yönetmeliklerdeki yurttaş katılımlı planlama yöntemlerine kadar çeşitlilik gösterir. Hukuki zemin oluşturma modelin her aşamasında yer bulması gereklidir. Bunun sebebi hukukta yeri olmayan yurttaş katılımı girişimlerinin toplumda marjinalleşeceğidir. Yurttaş katılımı süreçleri planlama alanındaki mevcut toplumsal yapıya entegre olarak toplumdaki demokratik dönüşümün aracı olabilirler.

İletişim: Modelin her aşamasında etkin rol oynayacak aktörler sempozyumlar düzenlemekten politika oluşturacak toplantılara dek iletişim olanağı bulacaklardır. İletişim model sürecinde aşılması gereken engellerin tanımlanması, çözüm yollarının araştırılması, tecrübelerin paylaşılması, süreçte anlık revizyonların yapılması için gereklidir. Ayrıca süreçte yenilikçi iletişim yöntemlerinin geliştirilmesi gerektiği söylenebilir. Özellikle mevcut devlet-yurttaş iletişim kanalları kusurlu ve çoğu zaman kapalıdır. Modelin ileri aşamaların konut üretimi alanında iletişim kanalları açılmalı, bilinen araçlar kullanılmalı ve yenileri geliştirilmelidir.

Devlet Örgütlenmesi: Yurttaş katılımlı planlama ilkeleri devlet örgütlenmesinin içinde de yerini almalıdır. Modelin ilerleyen aşamalarında politika üreticisi üst düzey bürokratlardan başlayarak uygulama düzeyindeki memurlara dek farkındalık seviyesinden uygulama iradesi göstermeye dek devlet planlamada yurttaş katılımının arkasında durmalıdır.

Yurttaş Örgütlenmesi: Yurttaş örgütlenmeleri meslek örgütlerinden kitle örgütlerine dek planlama alanında yurttaş katılımını uygulayan, öğreten ve geliştiren kurumlardır. Modelin ilk aşamalarında sınırlı sayıda katılımcıyla dağınık merkezlerde ama aynı ilkeler çerçevesinde örgütlenirken ilerleyen aşamalarda her yurttaşın birey olarak katılımının sağlandığı yurttaş örgütlenmeleri gerekmektedir.

Finansman: Maddi kaynaklar modelin ilk aşamalarında daha sınırlı olabilecekken ilerleyen aşamalarda ciddi maddi ihtiyaçlar doğacaktır. Özellikle vurgulanması gereken nokta modelin süreçte gönüllülük esaslı değil karşılıklı fayda esaslı bir yöntem benimsenmesi gerektiğidir. Topluluk önderleri, katılımcı süreci örgütleyen yönetici ve teknik kadrolar profesyonel olmalıdır. Tutarlılık ve sürdürülebilirlik için bu gereklidir.

8.3.Modelin Gerçekleşme Koşulları

Öncelikle bu çalışmanın bütününde izlenebilen yurttaş katılımlı planlama süreçlerinin faydaları görülmeli, plancılar arasında yurttaş katılımını bir planlama yöntemi olarak kullanacak yatkınlık gelişmelidir. Burada planlama ve uygulama insiyatifini ellerinde bulunduran insanları elbette toplumsal gerçeklerden soyutlayarak, olağanüstü beklentilere kapılmak doğru değildir. Ancak demokratik davranma ve eylemlilik biçimlerinin, tez özelinde ise yurttaş katılımının fedakarlıktan ziyade karşılıklı faydaya dayalı bir yöntem olduğunun anlaşılması gerekmektedir. Demokratikleşme de hem esas amaç hem de doğal sonuç olarak görülebilir.

8.4.Bir Toplumsal Yeniden Yapılanma Modeli

Bu model daha önce bahsedildiği gibi bir yurttaş katılımı uygulama kılavuzu niteliğinde olmayacağı için yurttaş katılımlı bir uygulama sürecinden bahsetmek zordur. Modelin amacı yurttaş katılımının sağlanabilmesi ve toplumdaki demokratikleşme hareketinin bir parçası olabilmesi için plancıların katalizör olacakları süreçleri başlatmaktır. Katalizör kaba bir benzetme gibi dursa da yerindedir. Şöyle ki, uzman plancı önceden tasarlanmamış süreçlerle toplumsal dönüşümü ve yurttaş katılımını sağlayacak küçük değişiklikler yapar. Bu plancıyı özellikle devlette çalışıyorsa planlama sürecinin dışına çıkararak planlama eyleminden etkilenen yurttaşların süreçten yabancılaşmalarını, kullanılıyor ya da kandırılıyor gibi hissetmelerini engeller. Çünkü planlama eylemi ne kadar iyi niyetli sürdürülürse sürdürülsün yurttaş katılımı olmadığı takdirde uygulamada istenen sonuçları vermemiştir, veremez. Plancının yapacağı bu küçük değişiklikler geri dönüşlü bir süreç yaratır, aslında tam da bu nedenle modelde bu süreci analiz etmek, önceden tasarlamak olanaksızdır. Eleştirel teorinin de merkezinde yer alan ve eleştirel teoriden üretilen araştırma yöntemi eylem araştırması bu tür süreçler için benimsenebilecek metodoloji olabilir. Çünkü geri dönüşlü süreçlerde plancı yaptığı küçük değişikliklerle evrilen planlama sürecinde gelinen noktayı analiz ederek yeni bir küçük değişiklik tasarlar. Dolayısıyla böyle gelişen her planlama süreci kendine özgü olacaktır.

Sonuçta yaklaşım modeli önerisi şudur: Plancılar kentleşme sorunlarının çözümünde yurttaş katılımına dayalı geri dönüşlü süreçlerde katalizör görevi üstlenirlerse hem bahsedilen sorunlar etkin ve kolay çözülür, hem de toplumun demokratikleşmesi yolunda ve yurttaşlık bilincinin yükseltilmesi için bir adım atılmış olur. Bunun sağlanması için dört aşamalı bir süreç analizi yapılabilir (bkz. Çizelge 8.1).

8.4.1. Birinci aşama: alt yapının oluşturulması

Birinci aşamada aktörler yurttaşlar ya da planlama kurumları değil yurttaş katılımının bir yöntem olarak benimsenmesi konusunda öngörüye sahip vizyonerlerdir. Bu kişiler politikacılar, entelektüeller, özel girişimciler ya da uzmanlar arasından olabilirler. Sahip oldukları ortak vizyon planlamada yurttaş katılımının toplumun demokratikleşmesi için bir araç olabileceğidir.

Bu aşamadaki en önemli üzerine eğilinecek konu hukuki zeminin oluşturulmasıdır. Hukuk özellikle önemlidir çünkü yapılacak yurttaş katılımlı planlama toplum örgütlenmesi içinde yer almalıdır. Gerekli hukuki zemine sahip olmayan yurttaş örgütlenmeleri ve katılım girişimleri kısa sürede marjinalleşmeye mahkumdur. Örneğin bir yurttaş örgütü ya da daha özel olmak gerekirse mahallelerinde bir planlama sorununa eğilmiş yerel bir dernek, örgütlenmenin zor ve emek gerektiren ilk aşamalarını başarsa bile yurttaş katılımı için ülke çapında hukuki bir zemin yoksa ya kısa sürede marjinalleşecek ya da ümitsizliğe kapılarak çözülme sürecine girecektir. Bu aşamada planlamaya yurttaş katılımını olanaklı kılan hukuki tanımlar yapılmalıdır. Yurttaş katılımı ve ilgili kavramlar imar kanununda tanımlanmalı, yönetmeliklerde ileride yapılacak düzenlemeler için olanak yaratılmalıdır.

Hukuki altyapının yanında bu aşamada yurttaş katılımı için toplumsal altyapıda oluşturulmalıdır. Doğrudan yurttaşlarla değil ama mevcut yurttaş örgütlenmelerinin yetkilileriyle, devlet kademesindeki planlama politikası üreten bürokratlarla ve

	Aktörler	Hukuki Zemin	İletişim	Devlet Örgütlenmesi	Yurttaş Örgütlenmesi	Finansman
1. Aşama Altyapının Oluşturulması	Vizyon sahibi mimarlar, kent plancıları, politikacılar, yerel yöneticiler, topluluk önderleri, sendika yöneticileri	İmar kanununda yurttaş katılımı ve ilgili kavramların tanımlarının yapılması	Yurttaş katılımının teorik zeminde tartışılması ve hem toplumda hem de devlet yetkililerince anlaşılabilmesi için konferanslar, sempozyumlar, kongreler	Küçük kadroya sahip merkezi bir yurttaş katılımı bürosu, iletişimi ve koordinasyonu sağlayacak.	Meslek örgütleri, sendikalar, ülke çapında yaygın ağlara sahip dernek vakıflar gibi mevcut, merkezi örgütler içinde yapılar	Örgütlerin kendi bütçelerinin içinde çözülecek, ek kaynak sağlanması
2. Aşama Ağların Oluşturulması	Yerel örgütlerde çalışan topluluk önderleri, devlet kademesinde katılım bürolarında çalışan memurlar, sivil toplum örgütlerinde çalışan mimarlar ve plancılar	Yönetmeliklerde yurttaş katılımının yer alması, planlamada devlet politikası olarak katılıma yer verilmesi	Düzenli periyodik toplantılar, eğitimler Pratik olarak yurttaş katılımlı planlama uygulama yöntemlerinin denendiği çalıştaylar	Yurttaş katılımı koordinasyon bürolarının her kentte valilikler üzerinden örgütlenmesi	Yurttaş katılımını destekleyecek, savunacak yeni örgütlenmeler kurulması. Ülke çapındaki ağları kuracak az sayıda çalışana sahip ama her kentte örgütlenmiş yapıların kurulması	Devlet desteği önemli, özellikle sivil örgütlenmelerin ilk aşamalarda ayakta kalmaları için devletin maddi katkısı Gelir getirici çalışmalara yurttaş örgütlerince önem verilmesi
3. Aşama Yurttaş Katılımının Konut Projelerine Entegrasyonu	Konut kullanıcıları, yeni konut satın alacak kişiler, yurttaş katılımı uygulama "katalizörleri" olarak plancılar	Yurttaş katılımında uygulamada karşılaşılabilecek sorunlara karşı önlem olarak gerekli hukuki düzenlemeler	Konut sahibi ile müteahhit arasında iletişim yani küçük ölçekli iletişim (tasarım toplantıları, vb.) Küçük ölçekte kazanılan deneyimlerinden büyük ölçekte politika üretiminde faydalanılması	Yurttaş katılımlı süreçlerin denetimini yapacak örgütlenmenin kurulması	Her proje için yerel katılımı örgütleyecek yurttaş örgütleri kurulması Kent ölçeğindeki örgütlerin güçlendirilmesi	Konut projesi üstlenicileri bazı temel masrafları üstlenmesi Kentlerdeki örgütler kendi öz kaynaklarını kullanır hale gelmesi, bankalardan alınan destekler ya da uzun vadeli düşük faizli kredilerle öz kaynak oluşturulması
4. Aşama Yurttaş Katılımının Konut Politikasına Girmesi	Konut ihtiyacı olan yurttaşlar (belli bir projeden konut sahibi olmak şart değildir)	Özellikle mülkiyet alanında hukuki düzenlemeler getirilmeli Yurttaş katılımlı planlama süreçlerinde oluşan örgütlenmelerin temsili demokrasiye destek olması	Yurttaş örgütlerinin planlama alanında ülke ölçeğinde koordinasyonu Konut politikasının üretiminde ve revizyonunda yurttaşların devlet ile ilişkisi	Devlet içi örgütlenmenin yurttaş örgütlenmeleriyle entegrasyonu Topluluk önderleri ya da temsilcilerinin devlet kademelerinde yer alması	Yurttaş örgütleri konutların tasarım, yapım, bakım süreçlerinde etkin rol oynayarak toplumda merkezi bir konuma gelmesi	Devletle yurttaş örgütleri entegre olacaklarından, maddi konularda devlet bütçesinden faydalanılması Bankacılık dönüşecek topluma entegre bankacılık sistemi geliştirilmesi

Çizelge 8.1: Modelin Aşamaları

üniversitelerle birlikte yurttaş katılımını teorik zeminde ele alan konferanslar, sempozyumlar, kongreler düzenlenmelidir. Bu aşama iletişim oldukça zordur, çünkü mevcut olmayan, birbiriyle ilişki içinde olmayan bağlantısız örgütlenmelerin aynı amaç uğrunda bir araya gelmelerinden bahsedilmektedir. Burada Mimarlar Odası gibi kuvvetli bir yapı altında örgütlenmiş bir konferanslar dizisi iletişimin aktifleştirilmesi için önerilebilir.

Devlette merkezi düzeyde planlamada yurttaş katılımının örgütleneceği bir yapı bu aşamada kurulabilir. Bu yapı herhangi bir girişimde en azından bu aşamada bulunmasa da en azından danışılacak bir kurum olacaktır. Kadro olarak birkaç memuru geçmesi beklenmemektedir. Bu ilk aşamada yurttaş örgütlenmeleriyle devlet koordinasyonunu ve stratejik planlamayı sağlayacaktır.

Bu aşamadaki yurttaş örgütlenmesinin amacı bahsedilen hukuki altyapıyı hazırlamak ve planlama alanına yurttaş katılımını bir yöntem olarak yerleştirmektir. Bu örgütlenmelerde her yurttaş birey olarak aktif rol oynamaz. Az sayıda vizyon sahibi kişi özellikle mevcut örgütlenmelerin içinde yeni yapılar oluşturabilirler. Bu örgütler meslek örgütleri, sendikalar, vakıf ve derneklerdir. Özellikle mimarlar odası gibi katılım konusunda hassasiyet taşıyan örgütler içinde kurulabilecek yapılar yurttaş örgütlenmesinin bu aşamadaki karşılığıdır.

Bu aşamada büyük maddi ihtiyaç gerektiren bir eylem yoktur. Ancak yine de kurulacak örgütlenmelerde hukuki alt yapıyı oluşturacak uzmanlara ve sempozyum ve benzeri etkinlikler için gerekli kaynak bağlı olunan örgüt içinde karşılanması ön görülebilir.

8.4.2. İkinci aşama: ağların oluşturulması

Ağların oluşturulması Türkiye çapında konut politikasında yurttaş katılımının benimsenmesinde ve sürdürülmesinde önemlidir. Ağlar oluşturulmadan yapılacak değişiklikler hem toplum tarafından anlaşılmayacak, benimsenmeyecek, herkese ulaşmayacak hem de merkezi iktidarda olacak bir değişiklikte konut politikası da kolaylıkla değişebilecek ve toplumdan bu tür müdahalelere tepki gelmesi mümkün olmayacaktır. Ağlar modelin tüm süreci boyunca etkin biçimde kullanılacaktır ancak ağların ilk oluşturulması devlet ile sivil toplum işbirliğiyle olabilir. Dolayısıyla aktörler kentlerdeki yeni kurulacak sivil toplum kuruluşları ağında çalışan mimar,

şehir plancısı ve sosyal aktivistler ile devlette çalışan koordinasyon bürolarındaki memurlar olacaktır.

Hukuki olarak süreçte kanunlara yerleşen tanımlar üzerine planlamaya ilişkin yönetmeliklere yurttaş katılımı girecektir. Yurttaş katılımını teşvik edici özellikte maddeler olması, özellikle büyük ölçekli kentsel müdahalelerde katılımcı süreçlerinin uygulanmasının zorunlu koşulması bir yaklaşım olabilir. Katılımcı süreçlerin uygulandığının belgelenmesi ve otoritelere ispat edilmesi devlet kaynaklı kredilerin verilmesi için bir ön koşul olarak yönetmeliklere girebilir. Yurttaş katılımı bu aşamada planlamada devlet politikası olarak yerleşmelidir. Bugüne dek kalkınma planlarında görülen “katılımın sağlanması” gerektiği ilkesi bu aşamada hukuki geçerlilik kazanmalıdır.

İletişim bu aşamadaki en önemli bileşendir. Ülke çapında kurulacak iletişim ağları modelin bütün sürecinde ihtiyaç duyulacak bilgi, tecrübe ve fikir alışverişini sağlayacaktır. Bu aşamada her kentte bulunan devlet kurumları ve sivil toplum örgütleri arasında koordinasyon sağlanacak, düzenli toplantılar organize edilecektir. Uygulamada yurttaş katılımlı planlamanın ne tür yöntemlerle uygulanabildiğinin sınandığı, öğretildiği çalıştaylar düzenlenecektir.

Devlet içinde valiliklerde kurulacak yurttaş katılımı koordinasyon büroları devlet örgütlenmesini teşkil edecektir. Bu yolla planlamayla ilgili yerel yönetim birimleri ile sivil toplum arasında koordinasyonu sağlayacak bir devlet kurumu olacaktır. Bu bürolarda bu aşamada iletişimden sorumlu az sayıda memur çalışacak modelin ilerleyen aşamalarında bu kadrolar genişletilecektir.

Bu aşamadaki sivil toplum örgütlenmesinde planlama alanında yurttaş katılımı ile ilgilenen mevcut yapılardan bağımsız örgütler kurulması gerekir. Bu aşamada ağların kurulması amaçlandığı için her yurttaşla birey olarak ilişkiye geçilmeyecektir. Bundan dolayı bu örgütlerin kadroları sınırlı olacaktır. Bu aşamada örgütlerin devletle ilişkilerinin güçlü olacağı devlet içi örgütlenmeye eş güdümlü çalışacağının belirtilmesi gereklidir.

Maddi olarak sivil toplum örgütlerinin artan kadrosu ve mevcut örgütlerden bağımsız bir dizi örgüt kuruluyor olması desteğe ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bu ilk aşamada örgütler gelir getirici aktivitelere yönelmelidirler ancak yine de devlet desteği alınacaktır. Bu örgütler ağına yurttaş katılımı koordinasyon merkezlerinden

yapılacak nakdi ve alt yapı (ofis mekanı, malzemesi, vb.) anlamında yardım en azından bu ilk aşamada gereklidir.

8.4.3. Üçüncü aşama: yurttaş katılımının konut projelerine entegrasyonu

Bu aşamada mevcut, konvansiyonel yöntemlerle üretilen konut projeleri yurttaş katılımı yöntemlerle uygulanacaktır. Toplumdaki konuta dair bazı temel fikirleri değiştirmek zordur ve bu ilkeler ancak toplumun ihtiyaçları ve istekleri doğrultusunda değiştirilebilir. Örneğin konut mülkiyeti ve barınma alışkanlıkları gibi kavramlar ne merkezi iktidarın istekleri ne de hukuki düzenlemeler doğrultusunda değişebilir. Bu nedenle tam yurttaş katılımı bir planlama politikasına geçişte yurttaş katılımının mevcut konut üretim modellerine entegre edilmesi gerektiği söylenebilir (Bu konuda bazı örnekler mevcuttur, kiralık devlet konutu üretilmesi, ortak mülkiyetli konut yapılması, sosyal konutlarının mülkiyetinin kiracılara devredilmesi gibi denemeler yapılmıştır). Bu süreçte konut ile ilgili bahsedilen mülkiyet ve barınma alışkanlıkları değişime uğrayabilir ve bu değişimi yurttaşların kolektif ihtiyaçları ve eğilimleri belirlemelidir.

Bu aşamada Turner'ın (1972) konutu tasarım, yapım ve bakım süreçlerinden ibaret olarak görmesi ilkesi çerçevesinde modelin aktörlerini düşünmek gerekir. Yeni yapılan bir konut projesinden proje aşamasında konut sahibi olan yurttaşlar tüm üç süreçte de katılımcı aktör olabilirler. Yurttaşlar kendi yapana yardım benzeri yöntemlerle yapım ve bakım sürecine katılabilirler. Son olarak konut sahipleri konutlarındaki tadilat ya da eklemelerde, büyütmelede yurttaş katılımı yöntemleri kullanabilirler. Bu aşamada plancılara da önemli bir rol düşmektedir. Nabeel Hamdi'nin (2004) olarak tanıma prensibi çerçevesinde plancılar katılımcı süreçlerde etkin rol oynamalıdır. Hem devlet kademesinde, hem konut sektöründe, hem de sivil toplum örgütlerinde çalışan plancılar “katalizör” olacaklardır.

Bu aşamada getirilmesi gereken hukuki düzenlemeler özellikle topluma yeni olan yöntemler uygulanırken karşılaşılabilecek problemlere karşı önlem amaçlı olmalıdır. Mülkiyet konusuyla başlı başına ilgilenilmesi gerekir. Ortak mülkiyet gibi hukuk sistemimize girmemiş kavramlar bu aşamada denenmeye, geliştirilmeye başlamalıdır.

İletişim ağları bu aşamada planlamada yurttaş katılımı aracılığıyla tek konut ölçeğindeki etkileşimi basamak basamak üst düzeye taşıyacaktır. Konutun tasarım,

yapım ve bakım süreçlerinde etkin olan yurttaşlar, demokrasiyi tecrübe ederek kendilerini gerçekleştirdikleri için kamusal alanda etkin olarak temsili demokrasinin koparttığı iktidar yurttaş ilişkisini restore edeceklerdir. Bu iletişimsel süreç zaman isteyecek kurulacak ilişkiler zamanla şekillenecek, her ilişkide kendine özgü kurallar geliştirilecektir.

Devlet özellikle denetim kademesinde önemli rol üstlenecektir. Konut projelerinin yüklenicilerinin yurttaş katılımını ciddiye almaları, kar odaklı düşüncü yer yer devlet zoruyla arka plana itmeleri gerekecektir. Denetim yurttaş şikayetleri tabanlı olacak, devlet tek bir yurttaşın yapamayacağı denetim ve düzenleme gibi görevleri üstlenecektir. Ayrıca bankacılığın düzenlenmesi ve gerekli finansmanların sağlanması için düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Yurttaş örgütleri bu aşamada kuvvetlenmiş olmalıdırlar. Konut projelerinin her birinde ayrı birer örgüt kurularak bunların yurttaş örgütleri ağında yer almaları sağlanırken, kentlerde örgütlenmiş modelin ilk aşamasından beri süre gelen sivil toplum örgütleri güçlenecek yurttaş örgütlerinin iletişimini, koordinasyonunu sağlayacaklardır.

Bu aşamada konut projesi yüklenicileri ya da genel olarak özel sektör katılımcı yurttaş örgütlerinin ilk kuruluşlarına katkı sunacaklardır. Diğer taraftan kentlerde örgütlenmiş sivil toplum örgütlerinin kendine yeter, öz kaynakları olan yapılara dönüşmüş olmaları gerekmektedir. Devletten bağımsızlaşma bu aşamada gerçekleşmelidir. Bu bağımsızlaşmanın önemli bir ayağı bankalar aracılığıyla olacaktır.

8.4.4. Dördüncü aşama: yurttaş katılımının konut politikasına girmesi

Planlamada yurttaş katılımının ana akım planlama anlayışlı içinde yer alması, konut politikasına girmesi modelin son aşamasını oluşturur. Üçüncü aşamadan farklı olarak burada planlamada yurttaş katılımının farklı, ön görülmesi zor toplumsal değişimlere yol açacağından ya da bu değişimlerin parçası olacağından bahsedilebilir. Bu aşamada kapitalizmin toplumları dönüştürücü etkisinin göz önünde bulundurulmadığı eleştirisi yapılabilir. Ancak belirtilmelidir ki bu model konut sorununa çözüm olarak planlamada yurttaş katılımını benimsetme amacını taşıyan bir toplumsal dönüşüm modelidir. Bu aşamaya gelindiğinde kapitalizm de toplumun diğer unsurlarıyla birlikte değişmiş, uyum sağlamış olacaktır. Bu aşama gelecekte bir

anı modellediği için diğerlerine göre daha muğlaktır. Atılacak adımları yurttaşların yaratıcı iradeleri belirleyecektir, ancak yine de bir çerçeve çizilebilir.

Bu aşamada aktörler her yurttaşın birey olarak kendisidir. Yurttaş hem köyünde ya da mahallesinde planlama kararlarına katılacak örgütlenmelere sahipken hem de kent ölçeğinde konut ihtiyacı olan yurttaşlar katılımcı yöntemle konut sahibi olabilirler. Plancılar “katalizör” olma rollerini sürdürürken yurttaş kontrolünün üst düzeye çıkacak olmasıyla aracı ya da kolaylaştırıcı olarak da etkin olacaklardır.

Bu aşamada küçük ölçekte gerçekleşen yurttaş katılımı temsili demokrasinin yapılarını dönüştüreceklerdir. Mevcut hukuk anlayışının kökten değişimi söz konusu olabilir. İl genel meclislerine ya da Ankara’ya millet meclisine gönderilen seçilmişlerin yine yurttaş örgütleri aracılığıyla ulaşılabilir olmaları, sınanmaları ve yetersiz olmaları durumunda geri çağırılabilir olmaları mümkündür. Demokrasinin alacağı şeklin ne olacağını tahmin etmek güçtür ancak temsili demokrasinin bugünkü haliyle korunmayacağı doğrudan demokrasi eylemleriyle destekleneceği söylenebilir.

İletişim ağları mahalle ölçeğinden ülke ölçeğine altta yukarı ve yatay olarak örgütlenmiş olacaktır. Yurttaşların seçilmişlere ulaşp, denetleyebilecekleri iletişim kanalları açık olacaktır.

Devlet örgütlenmesiyle yurttaş örgütlenmesi iç içe geçecektir. Devlet ile yurttaşın arasındaki uçurum kapanacak, devlet örgütlenmesinin içinde yurttaşlar birey olarak var olabileceklerdir. Planlama kurumları şeffaf olacak, katılımcılar devletle, devlet katılımcılarla birlikte çalışacaktır.

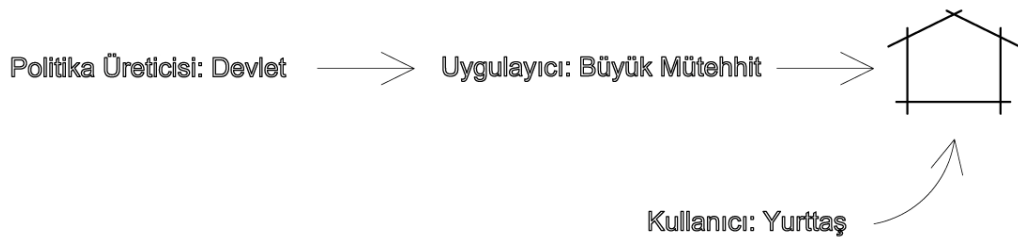
Yurttaş örgütleri topluda merkezi bir konuma gelecektir. Mahallesinde örgütlenmiş yurttaş bir üst yapıya delege gönderecek daha büyük ölçekli planlama kararlarının alınması sağlanacaktır. Bu delegeler de kent ölçeğinde kendi aralarından delegeler göndererek ülke ölçeğindeki planlama eylemlerine katılacaklardır. Yurttaş örgütlenmesinin alttan yukarı bu örgütlenmesi delegelerin her adımda denetlenebilir olmasını sağlayacak, kişilerin sadece kendi çıkarlarına çalışmaları engellenmiş olacaktır.

Finansman olarak devlet ile yurttaş örgütlerinin entegre çalışması devlet ile sivil toplum arasındaki farkı ortadan kaldıracak devlet sivil toplum örgütleri mantığıyla çalışır hale gelecektir. Böylelikle sivil toplum örgütlerinin öz kaynakları ile devlet bütçesi bir arada maddi sorunları çözebilecektir.

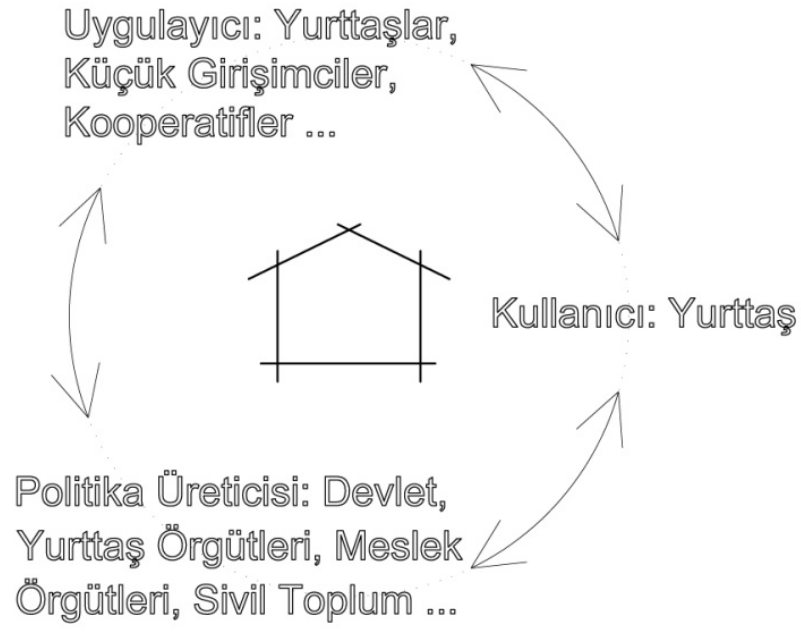
8.5. Sonuç

Model sonuç olarak planlamada yurttaş katılımı aracılığıyla hem toplumda uygulamada yaşanan zorlukların aşılması ve yurttaşların mekansal, kişisel, ekonomik isteklerinin tasarıma yansıtılarak toplumsal refahın arttırılması, hem de dereceli olarak toplumun demokratikleşmesi için konut alanında uygulanacak bir toplumsal projenin çerçevesini çizmektedir (Şekil 8.1 ve 8.2). Modelin bu şekilde kurgulanmasının temel sebebi Türkiye’de katılımın benimsenmemesinin nedeninin ne yurttaşlarda ne de yöneticilerde katılım kavramına değer verilmemesidir. Dolayısıyla model toplumda bir yaklaşım, anlayış değişikliğini amaçlar. Bu ilk bakışta mimarlık ve genel olarak planlama ile ilgili görünmemektedir. Bu çalışmanın düşünsel arka planını oluştururken bilimlerin bütünlüğünden bahsedilmesi aslında sosyal bilimlerin alanına girdiği düşünülebilecek bu sorunda mimarların ve plancılarının “katalizör” olabilecekleri vurgulanmaktadır.

Model sürecinde atılan adımlarda kapitalizmin etkileri göz önünde bulundurulmuştur. Son aşamaya gelindiğinde kapitalizmin dönüştürücü etkisinin göz ardı edildiği düşünülebilir. Ancak modelin son aşamasına doğru kapitalizmin de planlama politikaları ve diğer toplumsal yapılarla birlikte şekil değiştireceğinden bahsetmek yanlış olmaz.

Şekil 8.1: Mevcut Konut Üretimi İlişkisinin Basit Bir Şeması

Şekil 8.2: Modelde Amaçlanan Konut Üretim İlişkisinin Basit Bir Şeması

9. SONUÇ

Toplumların tarih boyunca ilgilendiği, mimarların da özellikle son yüzyıllarda çözüm aradıkları büyük bir soru olduğu söylenebilir. Bu soru; insanların sağlıklı, onurlu ve mutlu olacakları fiziksel ve toplumsal koşulların nasıl sağlanacağıdır. İlk kent sakinleri Çatalhöyük'lülerden beri bu felsefecilerin, yurttaşların ve siyaset üreten tüm aktörlerin ilgisini çekmiş, bu soruya farklı dönemlerin farklı eğilimlerine göre çeşitli yanıtlar üretilmiştir. Yeni, düşünülmemiş yanıtlar aranabilir, özellikle modern dönem geçmişin ve geleneklerin reddedildiği bir dönem olarak bu soruya yeni, rasyonel düşünüşle ulaşılabilecek yanıtların bulunduğu bir dönem olmuştur. İki yüzyıllık modernliğin; kentlerin ve toplumların bu çalışma boyunca anlatılan durumuna bakıldığında, bu soruya genel geçer, sürdürülebilir bir yanıt bulduğu söylenemez. Buna karşın, tarihe bakıldığında doğrudan demokrasinin yaşandığı kentlerde bu soruya yanıt verildiğinden bahsedilebilir. Antik Atina'da, Ortaçağ İtalyan komünlerinde, Amerikan devrim dönemi kasabalarında ve gecekondü bölgelerindeki az sayıdaki mahallede demokrasi deneyimlenmiştir. Kent ve planlama da bu demokrasi deneyimlerinin merkezinde yer almaktadır. Tarihteki belirli bir dönemde belirli bir coğrafyada uygulanmış bir yöntemi tekrar etmek ya da nostaljik biçimde tarihe öykünmek doğru bir yaklaşım değildir. Yapılması gereken öncelikle kapitalizmin ve modernizmin varlığını ve tüm toplumsal yapıları yıpratıcı etkisini göz önünde bulundurmadır. Benimsenmesi gereken bilimsel yaklaşım ise eleştirel teoride karşılığını bulan değişim odaklı bir düşüncüdür. Bilimler Dünya'yı sadece anlamaya değil iyiye doğru değiştirmeyi amaçlamalıdır. Mimarlar, plancılar, yerel ve merkezi yönetimlerdeki memur ve danışmanlar 21. yüzyıla girerken şekillenen yeni dinamikleri görmeli, fırsatları değerlendirmelidirler. Merkezi iktidarlar zayıflamakta, yerellik ve yerel yönetimler tekrar önem kazanmaktadır, yerel kültür ve etnik kimlikler ulusal kimliğin önüne geçmekte, ulus devlet yapıları çözülmektedir. Bir yandan da kentleşme hiç olmadığı bir hızla etkisini kuvvetlendirmekte, Dünya nüfusunun yarısından fazlası kentlerde yaşamaktadır. Konut sorunu hiç olmadığı ölçüde Dünya yurttaşlarının hayatlarını etkilemektedir. Bu bağlamda konut, yurttaş katılımının planlamada uygulama alanı olarak önerilmiştir. 21. yüzyılda hem

yerelliğin önem kazanması hem de kentlerdeki bir arada bulunmanın getirdiği potansiyel, demokratikleşme için alan yaratmaktadır. Bu potansiyelleri değerlendirecek sorumluluğu üstlenmek ve demokratikleşme adına “katalizör” rolünün üstlenerek yurttaş katılımlı süreçleri örgütlemek plancılara düşmektedir. Modelde önerildiği gibi geniş çerçeveli bir plan içinde toplumdaki katılımcı anlayış oluşturulmalı, geliştirilmelidir. Önce az sayıda ileri görüşlü girişimci örgütlenecek ve zamanla önce ağlar oluşturularak yurttaşların tümüne ulaşılacak, ardından da konut projelerinde katılımlı süreçler benimsenecektir. Model son olarak yurttaş katılımının konut politikasında yer bulmasını ve toplumun demokratik dönüşümünü desteklemesini önermektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada aydınlatılmak istenen en önemli nokta plancıların içinde bulundukları bir yanılsamadır. Bu yanılsama konut sorununa ve genel olarak tasarım ve planlama problemlerine yine iyi tasarımın çözüm olacağıdır. Bu yanılsama çözümü fiziksel olana yani konut binasına itmektedir ve yönetimler de bu genel yanılsamaya uygun biçimde konut sorununa daha fazla yapı inşa ederek çözüm aramaktadır. Dolayısıyla bu tez, bu yanılsamayı değiştirmek üzere plancılara yönelik yazılmıştır. Çünkü plancılar toplumun demokratik dönüşümünde planlama alanında sorumluluk üstlenebilirler. Bu tezi takiben yapılacak çalışmalar katılımın toplumun tüm aktörlerince demokratikleşme adına benimsenmesini sağlamaya yönelik olabilir. Ayrıca bu çalışmada öne sürülen teorik yaklaşımlar derinleştirilebilir ya da uygulamaya yönelik adım atılabilir. Her ne kadar bu tez teorik bir çalışma olsa da amaçlanan katılımın konut alanında uygulama olanağı bulmasıdır. Yani bu çalışma ardından uygulamaya geçilmesi ve yurttaş katılımının konut üretimi için bir yöntem olarak benimsenmesi ve katılımcı süreçlerin başlatılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Alexander, C.**, 1979. *The Timeless Way of Building*, Oxford University Press, New York.
- Anderson, B.**, 2004. *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökeni ve Yayılması*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Aristotele**, 1993. *Politika*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Arnstein, S. R.**, 1969. A Letter of Citizen Participation, *JAIP*, **35**, s. 216-224.
- Balamir, M.**, 1996. Türkiye’de “Apartkent”lerin Oluşumu: Mülkiyet İlişkilerinin Dönüşümüne Dayalı Kentleşme, *Tarihten Günümüze Konut ve Yerleşme*, s. 335-344, Ed. Sey, Y., Tarih Vaskfı Yayınları, İstanbul.
- Bayazıt, N.**, 1982. Tasarlama Teori ve Metotları: Planlamaya ve Tasarlamaya Katılma, Teknik Üniversite Matbaası, İstanbul.
- Benjamin, W.**, 1993. Gerçeküstücülük: Avrupa’lı Aydının Son Fotoğrafı, *Son Bakışta Aşk: Walter Benjamin’den Seçme Yazılar*, s. 80-90, Ed. Gürbilek, N., Metis Yayınları, İstanbul.
- Beeckman, V.**, 2001. Growing Up on the Streets of Kinshasa, *The Courier ACP EU*, **5**, s.63-64.
- Berman, M.**, 2002. Katı olan her şey Buharlaşıyor: Modernite Deneyimi, İletişim Yayınevi, İstanbul.
- Bilgin, İ.**, 1996. Anadolu’da Modernleşme Sürecinde Konut ve Yerleşme, *Tarihten Günümüze Konut ve Yerleşme*, s. 472-490, Ed. Sey, Y., Tarih Vaskfı Yayınları, İstanbul.
- Bookchin, M.**, 1999a. Kentsiz Kentleşme: Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bookchin, M.**, 1999b. *Toplumu Yeniden Kurmak*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Bumin, K.**, 1990. *Demokrasi Arayışında Kent*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Caymaz, B.**, 2007. *Türkiye’de Vatandaşlık*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Cirhinlioğlu, Z.**, 1999. *Az Gelişmişliğin Toplumsal Boyutu*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Clarke, P. B.**, 1994. *Citizenship*, Pluto Press, Londra.
- Danış, D.**, 2008. Sosyal Dışlama Projesi, *Express*, **82**, s.32-40.
- Davis, M.**, 2007. *Gecekondu Gezegeni*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Day, C.**, 2003. *Consensus Design: Socially Inclusive Process*, Architectural Press, Oxford.
- Devisch, R.**, 1995. Frenzy, Violence and Ethical Renewal in Kinshasa, *Public Culture*, **7**, s. 603.

- Dülgeroğlu, Y.**, 1990. Kentsel Topraklarda Yapılaşma Süreci Üzerine Bir İnceleme, İstanbul Teknik Üniversitesi Çevre ve Şehircilik Uygulama-Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Dülgeroğlu, Y., Aydın, S., Pulat, G.**, 1996. Toplu Konutlarda Nitelik Sorunu, Toplu Konut İdaresi, Ankara.
- Erder, S.**, 1996. Ümraniye: İstanbul'a Bir Kent Kondu, İletişim Yayınevi, İstanbul.
- Fagence, M.**, 1977. Citizen Participation in Planning, Pergamon Press, Oxford.
- Geddes, P.**, 1968. Cities in evolution: an introduction to the town planning movement and to the study of civics, Benn, Londra.
- Geuss, R.**, 2002. Eleştirel Teori: Habermas ve Frankfurt Okulu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Gülalp, H.**, 2007. Sonuç: Ulus Devlet Aşınıyor mu?, *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma: Ulus Devletin Sorgulanması*, s.173-181, Ed. Gülalp, H., Metis Yayınları, İstanbul.
- Gürbilek, N.**, 1993. Sunuş, *Son Bakışta Aşk: Walter Benjamin'den Seçme Yazılar*, s. 7-38, Ed. Gürbilek, N., Metis Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J.**, 2001. Why Europe Needs a Constitution?, *New Left Review*, **11**, s. 5-26.
- Habermas, J.**, 2005. Knowledge and Human Interests: A General Perspective, *Continental Philosophy of Science*, s. 311-321, Ed. Gutting, G., Blackwell Publishing, Hoboken.
- Hamdi, N.**, 1991. Housing Without Houses: Participation, Flexibility, Enablement, Intermediate Technology Publications, Londra.
- Hamdi, N.**, 2004. Small Change: About the Art of Practice and the Limits of Planning in Cities, Earthscan, Londra.
- Heater, D.**, 2007. Yurttaşlığın Kısa Tarihi, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Heiddeger, M.**, 2008. Varlık ve Zaman, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Hoag, A. J., Hoag, J. H.**, 2006. Introductory Economics, World Scientific Publishing, Hackensack.
- Horelli, L.**, 2002. A Methodology of Participatory Planning, *Handbook of Environmental Psychology*, s. 607-628, Eds. Bechtel, R. B., Churchman, A., J. Wiley, New York.
- Hughes, I.**, 1997. Introduction, *Action Research Electronic Reader*, Eds. Hughes, I., Dick, B., <http://www.scu.edu.au/schools/gcm/ar/arr/arrow/rintro.html>, 02.07.09'da alınmıştır.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi**, 2005. Zeytinburnu Deprem Dönüşüm Projesi Tamamlandı, *İstanbul Bülteni*, 9, s.14-16.
- İstanbul Metropolitan Planlama Bürosu**, 2005. Kişisel Görüşme.
- Kadıoğlu, İ.**, 1986. Sosyal Konut Politikası ve Ataköy Örneği, *Yüksek Lisans Tezi*, İ.T.Ü., İstanbul.

- Karayalçın, M.**, 1986. Türkiye’de Konut Sektöründe Halk Katılımı, Kent Koop Yayınları, Ankara.
- Keleş, R.**, 1988. Dar Gelirli Kentliler İçin Bir Konut Edindirme Yöntemi: Evini Yapana Yardım, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, **43**, s. 81-112.
- Keleş, R.**, 2004. Kentleşme Politikası, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Keyder, Ç.**, 2006. Enformal Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına, *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında*, s. 171-191, Ed. Keyder, Ç., Metis Yayınları, İstanbul.
- Kıray, M. B.**, 2007. Kentleşme Yazıları, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Kuyucu, T., Atayurt, U.**, 2008. Başbüyük Direniyor, *Express*, **83**, s. 36-42.
- Kornwolf, J. D.**, 2002. Architecture and Town Planning in Colonial North America, Vol. 3, The John Hopkins University Press, Baltimore.
- Machiavelli, N.**, 1998. The Discourses, Penguin, Harmondsworth.
- Magnette, P.**, 2005. Citizenship: The History of an Idea, ECPR Press, Colchester.
- Martinez, E.**, 2005. El Salvador: Post-Earthquake Housing Reconstruction Programme, *Open House International*, **30/4**, s. 29-32.
- McKean, J.**, 1988. Learning from Segal: Walter Segal’s Life, Work and Influence, Birkhäuser, Berlin.
- Mellaart, J.**, 1967. Çatal Hüyük, Thames and Hudson, Londra.
- Mumford, L.**, 2007. Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Murray, J. A. H.**, 1893. A New English Dictionary on Historical Principals, vol. 2, http://ia331308.us.archive.org/load_djvu_applet.cgi?file=0/items/oedvol02/oedvol02.djvu, 02.07.09’da alınmıştır.
- NASA/Goddard Space Flight Center**, 2001. Earth at Night, Scientific Visualisation Studio, <http://svs.gsfc.nasa.gov/goto?2276>, 02.07.09’da alınmıştır.
- Özüekren, Ş., A.**, 1996. Kooperatifler ve Konut Üretimi, *Tarihten Günümüze Konut ve Yerleşme*, s. 355-365, Ed. Sey, Y., Tarih Vaskfı Yayınları, İstanbul.
- Platon**, 2008. Devlet, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Pulat, G.**, 1992. Dar Gelirli Kentlilerin Konut Sorunu ve Soruna Sosyal İçerikli Mekansal Çözüm Arayışları, Kent-Koop Yayınları, Ankara.
- Quiney, A.**, 1994. Wall to Wall, BBC Publications, Londra.
- Regional Plan Association**, 2007. Northeast Megaregion 2050: A Common Future, www.nyecon.cornell.edu/downloads/research/RPA_Megaregions.pdf
- Reiss, H.**, 1991. Kant: Political Writings, Cambridge University Press, Cambridge.
- Roth, L. M.**, 2000. Mimarlığın Öyküsü: Öğeleri, Tarihi ve Anlamı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Rothbard, M. N.**, 2007. The Betrayel of the American Right, Ludwig von Mises Institute, Auburn.

- Rousseau, J. J.**, 2007. Toplum Sözleşmesi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Sanoff, H.**, 2000. Community Participation Methods in Design and Planning, Wiley, New York.
- Scruton, R.**, 1997. Under Scrutiny, *Perspectives*, **32**, s. 91.
- Soja, E. D.**, 2004. Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Regions, Blachwell Publishing, Oxford.
- Sommers, M. A.**, 2005. France, The Rosen Publishing Group, New York.
- Steele, J.**, 1988. Hassan Fathy, Academy Editions, Londra.
- Su, E.**, 2006. Çatalhöyük, *Skylife*, **8**, s. 25.
- Şengül, M.**, 2007. Kentleşen Dünya, “Küreselleşme” ve Yoksulluk: Türkiye Kentleşmesine Bir Bakış, *Kent ve Politika: Antik Kentten Dünya Kentine*, s. 89-109, Ed. Mengi, A., İmge Kitabevi, Ankara.
- Şentürk, Ş.**, 2006. 1961-1965 Yılı Kazıları Orijinal Duvar Resimleri Çizimleri, *Toprakdan Sonsuzluğa: Çatalhöyük*, Ed. Şentürk, Ş., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tappan, E. M.**, 1909. Old World Hero Stories, <http://www.heritage-history.com/books/tappan/oldworld/>, 02.07.09’da alınmıştır.
- Tekeli, İ.**, 1982. Kapitalistleşme Süreci İçinde Türkiye’nin Konut Üretimine Bir Bakış, *Türkiye’de Kentleşme Yazıları*, s. 241-259, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Toqueville, A.**, 1955. The Old Regime and the French Revolution, Garden City, New York.
- Turner, F. C.**, 1972. Housing as a Verb, *Freedom to Build: Dweller Control of the Housing Process*, s. 124-154, Eds. Turner, F. C., Fichter, R., The Mac Millan Company, New York.
- Turner, F. C.**, 1976. Housing by People, Pantheon Books, New York.
- Vitruvius**, 1993. Mimarlık Üzerine On Kitap, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, I.**, 1976. The Modern World System, New York Academic Press, New York.
- Ward, C.**, 2002. Cotters and Squatters, Housing’s Hidden History, Five Leaves Publications, Nottingham.
- Ward, C.**, 2000. Eylemde Anarşi, Kaos Yayınları, İstanbul.
- Ward, C.**, 1974. Tenants Take Over, Architectural Press, Londra.
- Ward, C.**, 1990. Until We Build Again, *Talking Houses*, s. 56-65, Freedom Press, Londra.
- Wendorf, F., Schied, R., Close, A. E.**, 1982. An Ancient Harvest on the Nile, *Science*, **82**, s. 68.
- Yırtıcı, H.**, 2005. Çağdaş Kapitalizmin Mekansal Örgütlenmesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

Zimmerman, J. F., 1999. The New England Town Meeting: Democracy in Action, Praeger, Westport.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Arda SANDER

Doğum Yeri ve Tarihi: 22 Mayıs 1982 İstanbul

Adres: Ataköy 9. Kısım D24A Daire:2 Bakırköy İstanbul, ardasander@gmail.com

Lisans Üniversitesi: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü

Yayın Listesi:

- **Sander, A.**, 2005. Mimarlık Eğitiminde Katılımcı Tasarım Denemesi, Stüdyo, 2, <http://www.studyomim.itu.edu.tr/sayi2/>.
- **Sander, A.**, 2007. Cumhuriyetköy’de Saman Balyasından Bir Ev, *Ekolojik Mimarlık ve Planlama Ulusal Sempozyumu*, s. 271-273, Ed. Egel, H., Yaşar, H., Volkan, İ., TMMOB Mimarlar Odası Antalya Şubesi, Antalya.
- **Sander, A.**, 2007. Saman Balyasından Bir Ev, *Yapı Dergisi Yapıda Ekoloji Eki*, Kasım, s. 38-39.
- **Sander, A.**, 2008. Mimarlıkta Yurttaş Katılımı, *XX.Yapı ve Yaşam Kongresi: Erk ve Mimarlık*, s. 189-192, Ed. Taş, M., TMMOB Mimarlar Odası Bursa Şubesi, Bursa.